ŞEYH BAHÂUDDÎN TÂHÂ EL–İMÂDÎ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Tasavvuf, Velî, Kerâmet, Râbıta, Murâkabeler, Vahdet–i vücûd–Vahdet–i Şuhûd

Doç. Dr. Ferzende İDİZ

sonçağ akademi

Kitabın Adı : ŞEYH BAHÂUDDÎN TÂHÂ EL-İMÂDÎ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ
(Tasavvuf, Velî, Kerâmet, Râbıta, Murâkabeler,
Vahdet-i vücûd-Vahdet-i Şuhûd)
Yazar : Doç. Dr. Ferzende İDİZ
Kapak : Ceyda ŞEREFLİOĞLU

1. Baskı : Temmuz 2022 ANKARA

Yayın Yönetmeni : Sinem ZORLU
ISBN : 978-625-8321-28-9
Yayın No : 1633

© Doç. Dr. Ferzende İDİZ

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **1**

GİRİŞ **7**

a. ŞEYH TÂHÂ'NIN YAŞADIĞI YER VE DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ 7

aa. Yaşadığı Yer 7

ab. İlmî Durum 12

ac. Tasavvufî Durum 18

1. ŞEYH TÂHÂ'NIN HAYATI ESERLERİ VE TARÎKATI **25**

1.1. Hayatı 25

1.1.1. Kişiliği 28

1.1.1.1. İlmî ve Edebî Kişiliği 29

1.1.1.2. Tasavvufî Kişiliği 31

1.2. Eserleri 33

1.3. Hırka Giydiği Şeyhi ve Tarîkat Silsilesi 50

1.3.1. Şeyhi 50

1.3.2. Tarîkatı 51

1.4. Vefâtı 55

2. TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ **56**

2.1. Tarîkat 56

2.2. Velî ve Kerâmet 61

2.2.1. Velî 61

2.2.2. Kerâmet 71

2.3. İttihad ve Hulûl 79

2.4. Vahdet-i Vücûd 82

2.5. Vahdet-i Şuhûd 90

2.6. Makâm 96

2.7. Letâif 116
2.8. Kelimât-ı Kudsiyye (On Bir Kavram) 121
2.9. Seyr u Süluk ve Mertebeleri 136
2.9.1. Seyr u Süluk 136
2.9.2. Seyr u Sülûk Mertebeleri 140
2.10. Zikir 149
2.11. Râbıta 155
2.12. Murâkabeler 163
2.13. Nefis ve Rûh 192
2.14. Velâyet ve Nübuvvet 196
2.15. Nakşibendilikte İcra Edilen Hatm-i Hâcegân ve Çeşitleri 203
2.16. Nakşibendiyye Tarîkatı'nda Yer Alan Bir Takım Evrâd ve Duâlar 209
SONUÇ 212
BİBLİYOGRAFYA 215
EKLER 225

ÖNSÖZ

2011 yılında Hakkari Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışırken, üniversitemizin kıymetli çalışanlarından biri, bir gün bana sarı bir zarf içinde Arapça yazılmış bir mektup getirdi ve bunu tercüme etmemi, içeriği hakkında bilgi vermemi istirham etti. Zarfın, mektubun ve yazının şeklinden yıllar önce yazıldığı anlaşılan mektub, Kuzey Irak'ta bulunan bir kişi tarafından, Şeyh Bahauddîn en-Nakşibendî' (ö. 1372/1952)'nin Hakkari'de bulunan halifesi Şeyh Selim Seven Efendi' (ö.1955) ye yazılmıştı.[1] Mektubu getiren arkadaşa mektubun içeriği hakkında bilgi verdikten sonra bunu nerede bulduğunu sordum. O da Hakkâri'nin Dağgöl Mahallesi'nin Şeref Ağa Câmîinde bulunan Şeyh Selim Seven'e ait özel kütüphanesinde bulduğunu anlatınca bu durum ilgimi çekti. Zira bu kitaplıkta o dönemi aydınlatacak ve belge niteliği taşıyan başka mektup ve kaynak kitaplar olabilirdi. Nitekim öyle de oldu. Bu arkadaş vasıtasıyla Şeyh Selim'in ailesine ulaşmaya çalıştık ve nihayet Şeyh Selim Efendi'nin torunlarından Naci Seven Bey'e telefonla irtibat kurduk. Kendisi İstanbul'da yaşamaktaydı. Yüz yüze görüşme

[1] Mektubu yazan zât, kısaca Kuzey Irak'tan kaçıp Türkiye'deki ailesinin yanına sığınan bir kadının tekrar Irak'taki eşine ve ailesine dönebilmesi için Şeyh Selim'den Türkiye'deki ailesi nezdinde girişimde bulunmasını, istirham etmekteydi.

şansı bulamadığımız Naci Bey'in sesinden, gün görmüş, bilgili ve kibar bir kimse olduğu kolayca anlaşılmaktaydı. Kendisine durumu anlatıp izinleri varsa söz konusu kitaplığı inceleyip, ardından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesine aktarmak istediğimi söyledim. Zira biz irtibat kuruncaya kadar aradan zaman geçmiş ve ben Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geçmiştim. Kendisi de zaten böyle bir şey arzuladığını, dedesinin kitaplarının söz konusu câmîden çıkarılıp istifadeye sunulmasını istediğini söyledi. Dedesi hakkında bilgi istediğimde, bu konuda daha bilgili olduğunu söylediği ve Van'da oturmakta olan Eski Van Radyosu Genel müdürü olan amcası Abdurrahman Seven Bey'e yöneltti. Abdurrahman Bey'le farklı zamanlarda iki defa telefonla konuştum ve görüşmek istediğimi söyledim. Kendisi yardımcı olmak istediğini ancak çok ağır hasta olduğunu söyleyince görüşmek mümkün olmadı. Naci Bey'e dönüp durumu anlattım. O da dedesiyle ilgili elinde bulunan bir mektupla bazı gazete yazılarını –sağolsun- bana gönderdi. Naci Bey'in bana gönderdiği mektub, diğer amcası Ubeydullah Mümtaz Seven tarafından 21 Temmuz 1997 yılında dönemin Hakkari Kültür müdürü olan Emin Özatak'a yazdığı Şeyh Selim'le ilgili idi. Naci Bey'le sürdürdüğümüz görüşmeler sonunda kitapları koliler halinde Van'a getirdik. Ancak daha yeni

yaşanmış olan Van depremi nedeniyle Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin merkez kütüphanesi yıkılmış, İlahiyat Fakültesi'nin kütüphanesi ise hasar görmüş haldeydi. Bu durum, kitapları teslim etmemizi zorlaştırınca, fakülte dekanımız ve üniversite Kütüphane Dâire başkanıyla yaptığımız uzun soluklu görüşmeler sonucu kitapları yaptığımız tasnif listesiyle beraber üniversitenin merkez kütüphanesine aktarabildik. Tabi bu arada Naci Bey'in de kütüphane dâire başkanıyla yoğun görüşmeleri olmuştur. Şu an söz konusu kitaplar, üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında ayrıca ailesi tarafından da bilinmeyen ve Şeyh Selim'in Şeyh Bahâuddîn'den aldığı Nakşibendiyye Tarîkatı icâzetinin aslını da bulduk. İcâzetnamenin bir kopyasını kendimize alıp aslını torunu Naci Seven Bey'e gönderdik.

Şeyh Selim'in Hakkari'den Van'a getirdiğimiz bu kitapları, genel anlamda *İhyau ulûmiddîn* gibi piyasada bulunan matbu bir takım Arapça ve Farsça kitaplardan oluşmaktaydı. Ancak söz konusu kitaplar arasında kendi hattıyla yazdığını tahmin ettiğimiz, Nakşibendiyye şeyhlerinden Bahâuddîn Tâhâ b. Abdurrahmân el-İmâdî el-Mâî'ye ait olan el yazması bir eser dikkatimizi çekti. Bu kitap, *Minhâcu makâsidi'l-ebrâr ve mi'râcu mevâridi'l-ahyâr* adını taşıyan tasavvufa dâir bir eser idi. Eserin başka nüshası olmadığını tahmin etmekteyiz.

Bu nedenle eserin müellifini araştırıp, tarikatı ve tasavvufî görüşlerini istifadeye sunmak bizim için bir nevi vefa borcu oldu.

Böylece hikâyesini anlatmağa çalıştığımız eser, elinizde bulunan bu kitabın yazılmasına sebep olduğu gibi aynı eser tarafımızdan tahkik edilerek Arapça olarak basıma hazır hale getirilmiştir. Ayrıca söz konusu eser, tarafımızdan Türkçe'ye tercüme edilerek baş kısmına müellifin özet olarak hayatı da eklenmek suretiyle *Ahyâr ve Ebrârın Yolu: Tasavvuf* adıyla yayınlanmıştır. Yine bahsi geçen kitaplık sahibi Şeyh Selim Seven'in hayatı, tarafımızdan bir tebliğ olarak sunulmuştur. Böylece ilk defa Şeyh Selim Seven gibi önemli bir zât, akademik bir bakışla incelenerek hayatı hakkında bilgi sunulmuş oldu. Şeyh Tâhâ İmâdî ve eseri *Minhâc* hakkında yine tarafımızdan bir makale yazılarak yayınlanmıştır. Dolayısıyla bir mektupla başlayan serüven, birdrn çok çalışmaya vesile olmuş ve kültür mirasımız olan kitapların yok olmamasına vesile olacak böyle güzel çalışmalara yol açmıştır. Elinizdeki kitapla da bu bereketli çalışmalara sebep olmuş olan önemli mutasavvıf ve âlim şahsiyetlerden birisi olan Şeyh Tâhâ'nın hayatı eserleri ve tasavvufî görüşleri detaylı bir şekilde istifadeye sunulmuştur.

Çalışmamız; bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Şeyh Tâhâ'nın yaşadığı

dönem ve bölge, coğrafî, ilmî ve tasavufî yönden ele alınmıştır. Birinci bölümde Şeyh Tâhâ'nın hayatı, tarîkatı ve eserleri incelenirken, ikinci bölümde ise Şeyh Tâhâ'nın *Minhâc* adlı eseri bağlamında tasavvufî görüşleri ele alınmıştır.

Bu vesileyle kültür mirasımızın değerli şahsiyetlerinden birisi olan Şeyh Tâhâ el-İmâdî ve *Minhâc* adlı tasavvufa dair kıymetli eserini tanıtıp istifadeye sunmamıza vesile olan Halil Biçer Bey'e, hasseten dedesi Şeyh Selim Seven'e ait kitaplığı Van'a getirmemize ve istifadeye sunmamıza izin veren torunu Naci Seven Bey'e teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Ferzende İDİZ

Van-2022

∗Bu araştırma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2021-8888 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

GİRİŞ

a. ŞEYH TÂHÂ'NIN YAŞADIĞI YER VE DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

aa. Yaşadığı Yer

Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın yaşadığı yer olan İmâdiye, Bahdînân denen bölge içerisinde yer almaktadır. Farklı görüşler olmakla beraber, Bahdînân ismi, Bahâuddîn adındaki iki idarecisinden gelmektedir. Abbâsi neslinden gelen büyük dedeleri de Bahâuddîn ismini taşımaktaydı. Bu Bahâuddîn, Şemdinân (Şemdinlî) denen bölgeye ismini veren Şemsûddîn Bey'in kardeşidir.[2]

Bahdînân, tarih içerisinde coğrafi anlamda farklılıklar arz etmiştir. Daha önce bu bölgenin tamamını içine alan bir isimlendirme söz konusu değildi. Aksine her bir bölgenin kendisine has bir ismi vardı. Mesela; önceleri Zâho, Dohûk ve Akr'ı içine alan alana "Edyâben", Akr ve Zîbâr'ı içine alan kısma "el-Merc" denirken, Yukarı Zâb Nehri'nin başlangıcından başlayan dağlık kesime "Habtûn", Zâb Nehri'nin batısına düşen kısımdan İmâdiye'nin güneyine kadar olan kısma

[2] Mahfûz el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân: el-Abbâsiyye*, Matbaatu'l-Cumhuriyye, Mûsul, 1388/1969, s. 9.

"Dasin" denirdi. Hatta Zâho ve Dohûk için bir ara "Bânhezâd/Bânhezrâ" ismi kullanılmaktaydı.[3]

Bahdînân bölgesi'nin de içersinde yer aldığı yerler, Hz. Ömer döneminde bölgeye gönderilen İyâz b. Ğanm (ö. 20/641) tarafından fethedilmiştir. Müslümanların hâkimiyeti, 656/1258 yılında Bağdat'ın istilasına kadar bölgede devam etmiştir. Bu tarihten sonra çeşitli devletlerin hakimiyetinde kalmış ve bu durum, 740/1339 yılında Abbâsilerin bölgeye tekrar hâkim olmalarına kadar sürmüştür.[4]

Abbasiler tarafından Hakkari merkez edinerek, kurulan Hakkari Beyliği, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren; Hakkâri, Şemdînân ve Bahdînân adıyla üçe ayrılmıştır.[5] Bahdînân Beyliği, Kuzey Irak'ın önemli bir kısmını içine alan, derin bir tarihî geçmişi olan ve Mûsul Livâsı'nın yarısını içinde barındıran bir bölgeyi kapsamaktaydı.[6] Başlangıçta Bahdînân Emirliği, İmâdiye ve etrafından müteşekkil bir yer iken, zamanla genişleyerek doğuda Soran, batıda Bûtân ve kuzeyde Hakkari emirlikleri sınırlarına kadar

[3] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 9.
[4] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* ss. 25-26.
[5] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 27; Yaşar Kaplan, "Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdinan ve Nehri", *Uluslar arası Seyyid Tâhâ-ı Hakkâri Sempozyumu*, Hakkari Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014**,** s. 128.
[6] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 9.

ulaşmıştır.[7]Osmanlıya geçmeden önce bir emirlik olan Bahdînân; Merkezi İmâdiyye olup, Akr (Akrâ), Duhûk ve başka birçok yerleşim yerini içinde barındıran bir beylik olup başında da Sultan Hasan b. Seyfuddîn bulunmaktaydı.[8]

Tarihi süreçte gittikçe daralan Behdînân, bugün Kuzey Irak Kürt Devleti sınırları içerisinde kalan bir yeri ifade etmektedir. Bugünkü Kuzey Irak Kürt Devleti, halk arasında Soran ve Bahdînân diye ikiye ayrılmaktadır. Bunların sınırını Zap Suyu belirlemektedir. Buna göre Zap Suyu'nun doğusu Soran, batısı ise Bahdînân'dır.[9] Bahdînân denen bölgenin merkezi, müellifimizin yaşayıp büyüdüğü yer olan İmâdiye'dir. Önemli bir tarihi geçmişi olan İmâdiye, İmâduddîn Zengi tarafından 537/1142 yılında kurulmuş ve adını kurucusundan almıştır. Mûsul'un kuzeyinde yer alan ve çok sarp bir kale olan İmâdiye'nin eski ismi, Aşeb idi. Zengi, burayı yıktırarak buna yakın bir yere kendi ismiyle anılan bir şehir kurmuştur.

---

[7] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 10.

[8] Sa'dî Osmân Herûtî, *Kurdistân ve'l-imbarâtûriyetu'l-Osmâniyye*, Mektebetu Hânî, Duhûk, 2008, s. 28.

[9] Gün Taş, "Kuzey Irak'taki Etnik Gruplar ve Kürtler", *Politik Akademi*, Bursa, 2013, (http://politikakademi.org/2013/04/kuzey-iraktaki-etnik-gruplar-ve-kurtler, erişim, 28.12.2019).

İmâdiyye ismi ile burası İslâmdan sonra şöhret bulmuştur.[10]

Günümüzde Irak'ın kuzey kesiminde, Duhok ilinde bulunan bir şehir olan İmâdiye, Türkiye sınırına 17 km. mesafede bulunan bir yerdir. Tarihî süreçte farklılıklar arzetmekle beraber genel anlamda önemini koruyan bir yer olmuştur. İmâdiye, Atabegler döneminde iç işlerinde bağımsız olarak Mûsul'a bağlı bir emirlik, Moğollar ve Türkmenler bölgeye hakim olduklarında ve Osmanlı döneminde Bağdad'a, bağlı olarak devam etmiştir. 1252/1836 yılına kadar hemen hemen bu durum devam etmiş, bu tarihten sonra Hakkari livasına bağlı bir vilâyet olan Van'a bağlı, daha sonra 1286/1869'a kadar Mûsul'a, ardından Hakkariye daha sonra tekrar Mûsul'a bağlı bir yerleşim yeri olmuştur.[11] 1930'larda bölgeyi gezmiş olan Alî Seydo'nun anlattıklarından, İmâdiyye'nin Kuzey Irak'ta önemli bir kaza (ilçe) olduğu anlaşılmaktadır. Seydo'nun verdiği bilgilere göre o yıllarda İmâdiyye idarî olarak üç kısma ayrılmaktaydı. Buna göre İmâdiyye; İmdiyye,

---

[10] Ebu'l-Hasan Alî İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-tarîh*, tahk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994, c. IX, s. 326; Zeynuddîn Ömer İbn Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1996, c. II, s. 43; Yâkût b. Abbdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts. c. IV, s. 149; Abbâs el-Azâvî, *el-İmâdiye*, tahk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî-Abdulkerîm Findî, Matbaatu Vezareti's-Sekâfiyye, Havlir, 1998, s. 9; Gülay Öğün Bezer, "Zengi İmadüddîn", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 260.

[11] el-Azâvî, *el-İmâdiye,* ss.18-19.

Nîrvârîkân ve Pervar-i jûr (Yukarı Pervârî) diye üç nahiyeye ayrılmaktaydı. Yine İmâdiye diye bilien nahiye kendi içinde idârî olarak; Pervâr-i Jir (Aşağı Pervârî), Sebne ve Birikâr (buna da 170 köy bağlıydı) diye üçe ayrılmaktaydı.[12]

Müellifimizin yaşadığı dönemde halk, aşiretler halinde yaşamakta ve her biri kendi aşireti ismiyle anılmaktaydı.[13] Her köyün, her aşiretin ve her kabilenin bir reisi bulunmaktaydı. Köy reisi ise aşiret liderine bağlı idi ki, buna "ağa" denilirdi. Tüm ferdlerin bağlı olduğu ağa, aşiretin işlerini yürütmekte ve onlara liderlik yapmaktaydı. Ayrıca Ağa da o nahiyenin emirine karşı sorumlu olurdu. Nahiye emiri ise merkezi İmâdiye'de olan ve "mîr-i mîrân" denilen makama bağlı olurdu. Bu dönemde Zâho, Duhûk, Akr, Nirve, Zîbâr ve geri kalan kalelerin tamamı, hakim ailenin (mîr-i mîrân) yönetimi altında bulunurdu. Söz konusu emir ve liderlerin seçimi, baş emir tarafından yapılmaktaydı ve bunlar, tüm cezâî işlemlerden sorumluydular. Ancak hukûkî konular, âlimler tarafından yürütülmekteydi. Bundan dolayı her emirin yanında bir kâdı bulunurdu. Mîr-i mîrân olan emirin yanında ise "Kadi'l-kudât" görevini yürüten bir âlim olurdu. Aşireti ilgilendiren davalar ise bizzat emir

[12] Alî Seydo el-Gûrânî, *Min Ummân ile'l-İmâdiyye*, Dâru Ârâs, Erbîl, 2012, s. 168.
[13] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 197.

veya o ailenin bir büyüğü tarafından yürütülürdü. Tüm davalar tabiki şerî hükümler çerçevesinde yürütülürdü.[14]

Tarihi süreçte farklılıklar arz etmiş olmakla beraber İmâdiyye'nin genel anlamda önemini koruyarak geldiği söylenebilir.

ab. İlmî Durum

Müellifimizin yaşadığı yer olan İmâdiyye dönemin önde gelen ilim merkezlerinden birisi olmuştur.[15] İslâm âleminin her yanından talebeler buraya gelip ilim öğrenmiş, buradaki önemli medrese ve müderrislerden ders almışlardır. Bölgede hüküm süren devlet adamları, ilim ve ilim ehline son derece yardımcı olmuş, ilmin gelişmesi için gereken ortamı sağlamışlardır. Devlet adamlarının sağladıkları destek ve ulemânın özverili ve Allah rızasına dayalı çalışmaları sayesinde binlerce kitap yazılmış ve bir o kadar talebe yetiştirilmiştir. Özellikle Sultan Hüseyin Velî'nin hakimiyeti döneminde aklî ve naklî alanlarda ilim oldukça yaygınlaşmıştır.[16]

Devlet erkânının destekleriyle daha ilk dönemlerden itibaren bölgede yaygınlaşan medreselerde, aklî, naklî bilimlerin farklı dallarında birçok ilim

---

[14] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 225.

[15] Şeref Han, *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul, 1971, s. 22.

[16] Şeref Han, *Şerefname,* s. 22; el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* ss. 160-161.

öğretilmekteydi. Söz konusu ilimleri şunlardı: Usûlu'l-fıkh, tefsîr, hadîs, nahiv, sarf beyân, bedî, meânî, âdâb, mantık, kelâm, hesap, matematik, felsefe, hikmet, astronomi, tıp ve mûsikî.[17]

Yukarıdaki ilimleri okuyan ve okutan âlim ve ilim talebelerine devlet erkânı ve halk tarafından oldukça saygı gösterilmekteydi. Âlimler de kendi aralarında ilmî seviyeleri, tahsil ve seviyelerine göre derecelenmekteydi. Bir kısmı geçimini, tamamen kendi mal ve kazancından; bir kısmı da medrese vakıflarından istifade etmek suretiyle karşılamaktaydı. Ancak galip olan husus, Allah rızası idi. İlim talebeleri, 15-20 yılda tahsillerini tamamlayıp icazet almaktaydılar. Bölge medreselerinden yetişen tanınmış âlimlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Hâcib el-Kaşânî (ö.391/1000), Emir İsâ el-Hamîdî, Mecduddîn Ebû Hafs b. Ahmed (ö. 613/1216), Kâdı Ebû Yahyâ, Şeyh Osman el-Kurdî (ö. 626/1228), İbn Hâcib es-Sindî (ö. 646/1248), Şeyh Muvafikkuddîn Ahmed b. Yûsuf el-Kavâşî (ö.680/1282), Muhammed b. Ahmed el-Karkâşî (ö. 743/1342), Abdurrahîm Barzânî (İbn Hacer Askalânî'nin hocası), Abdurrahman b. Muhammed İmâdî, Kutbuddîn İmâdî.[18] Bir kısmını

[17] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 161; İmâd Abdusselâm Raûf, *el-Mûsul fi'l-ahdi'l-Osmânî*, Matbaatu'l-Âdâb, Necef, 1395/1975, s. 422.

[18] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, ss. 164-165.

verdiğimiz bu âlimlerden hareketle müellifimizin yaşadığı coğrafyanın kendisinden önce ilim ve irfân merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı durum, yaşadığı dönem için de geçerlidir. Bunu da kendisiyle muasır olan dönemin âlimlerinden ve yetiştirdikleri talebelerinden anlamak mümkündür. Müellifimizle muasır olan ve bölgede ilmî faaliyetleri bulunan âlimlerden bazıları ise şunlardır: Molla Tâhir Harûhî (ö. 1300/1882), el-Hâc Muhammed Dehûkî (ö. 1312/1894), Molla Abdulhamîd Harûhî (ö. 1316/1898), Molla Mahmûd Nehilî (ö. 1316/1898), Mahmûd Efendi el-İmâdî (ö. 1321/1903), Molla Yâsin Birifkî (ö. 1325/1907), Molla Haydar el-Cilî (ö. 1333/1914), Molla Selîm Efendi (ö.1335/1916), Molla Muhammed Saîd Bâmernî (ö.1336/1917), Molla Yâsin el-Hânî (ö. 1337/1918) (Ahmed Hânî'nin torunlarındandır), Şeyh Muhammed Tâhir el-Mâî (ö.1343/1924, müellifimizin kardeşi), Şeyh Abdurrahman Berûjkî (1338/1918).[19] Bölgede ilim ve irfan sahibi olup, sayısız âlim yetiştiren ve birçok kitap yazmış olan çok daha fazla âlim saymak mümkündür. Ancak biz fikir vermesi bakımından bu kadarını saymakla yetineceğiz.

Bölgede ilk dönemlerden itibaren ilmî faaliyetler ve kurumlar görülmektedir. Zâhir ve bâtın ilimlerinin bölgede yaygın olduğu, kayıtlarda yer alan tekke ve

[19] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, ss. 174-181.

medreseleden anlaşılmaktadır. Bölgedeki önemli medreselerden birisi, Seydî Hân (Medresetu'l-cedîde) Medresesidir. İmâdiyye'de bulunan medrese, 729/1328 yılında vefât etmiş olan Emîre Zâhide el-Abbâsî tarafından kurulmuştur. Medrese, içinde zengin bir kütüphane barındırmaktaydı. 1339/1920 yılında bin farklı kitap barındıran kütüphane bu sene çıkan bir fitne sonucu yakılmış ve geriye sadece 35 kitap kalmıştır.[20]

Önemli bir diğer kütüphane ise yapımı IX/XV. yüzyıl öncesine dayanan Kubbehân Medresesi'dir. İmâdiye'de kurulmuş olan bu medrese daha sonraları Sultan Hüseyn el-Velî tarafından yenilenerek buraya oğlunun Kubâdhân ismi verilmiştir. Zamanla değişime uğrayan isim, Kubbehân olarak kalmıştır. Çeşitli ilimlerin öğretildiği medresede yetişenlerden birisi de Osmanlı Şeyhülislâm ve hukukçularından olan meşhur Ebû Suûd Efendi (ö. 982/1574)'dir. Bu medresede çeşitli ilimlere dair binlerce cild kitap bulunmaktaydı.[21] Bu da bölgede ilmin ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir.

İmâdiye'de XI/XVII. yüzyılda kurulan bir başka eğitim yuvası da Emir Murâd Hân tarafından yaptırılmış olan Murâd Han Bey Medresesi'dir. Yakın zamana kadar sağlam olan medresede son ders veren zât,

[20] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* ss. 156-157.
[21] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 156.

İmâdiye müftüsü Şükrü Bey olmuştur. Şükrü Bey, kış mevsiminde bu medresede ders verirken, yaz mevsiminde ise Kubbehân Medresesi'nde ders vermekteydi. Burada da mevcut olan kütüphane zamanla yok olmuştur.[22]

İmâdiyye'nin önemli medreselerinden birisi de İmâm Kâsım Medresesi idi. Emir Gıyâsuddîn Kâsım b. Bahâuddîn tarafından 784/1382 yılında kurulan medresede farklı ilimlere dair zengin bir kütüphane bulunmaktaydı. Malesef bu nadide eserler de zamanla yok olmuştur. İmâdiye'de bulunan bir diğer önemli medrese de Câmi-i Kebir Medrsesi'dir. [23]

Bölgede ilim irfan merkezi olarak faaliyet gösteren bir diğer medrese ise, Kubâd Bey b. Sultan Hüseyin tarafından X/XVI. yüzyıl sonlarına doğru kurulan Mâye adlı köyde kurulan Mâye medresesi olmuştur. Mâye, İmâdiye'ye bağlı Yukarı Pervarî/Bervârî'ye (Bervârî jûr) bağlı bir köydür. 1343/1924 yılında bu medrese de kütüphanesiyle beraber yakılmıştır.[24] İmâdiye'ye bağlı Yukarı Pervarî'de (Bervârî Bâlâ) bulunan Kîste Medresesi önemli ilmi faaliyetlerinin yanı sıra, Abbasî ailesine ait bir kütüphane barındırmış ancak bu da maalesef yok olmuştur.[25]

---

[22] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 157.
[23] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 157
[24] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 157.
[25] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 158.

İmâdiye'ye bağlı Bâmerni'de bulunan Şeyh Muhammed Nakşibendî ve medresesinin yanı sıra İspendâr Medresesi önemli ilim merkezleri olmuşlardır. Yine 130 kitaplık kütüphanesiyle Akr Medresesi ile 90 kitaplık Bîcîl Medresesi âlim şehsiyetlerin yetiştiği yerler olmuştur. Ayrıca Şeyh Abdurrahman Dûhokî'nin ders verdiği Dûhok Medresesi, Kutbu'l-Birifkânî Şeyh Şemsuddîn tarafından kurulmuş olan Birifkân Medresesi, Şeyh Abdullah tarafından Berûşkî Köyü'nde inşa edilmiş olan Berûşkî Medresesi, Aşağı Pervâri'de (Bervârî Jır) kurulmuş olan Rebetikî Medrsesesi, Seyyid Nûr Efendi tarafından Dûhok'a bağlı Biskî Köyü'nde kurulmuş olan Biskî Medresesi, Lâleş'te kurulmuş olan Şeyh Adî Medresesi (1310-1322/1892-1904 yılları arasında İslamî ilimler okutulmuştur) gibi medreseler bölgenin ilmî yönden gelişmişliğini göstermesi bakımından önemli yerlerdir.[26]

Ayrıca Zâho ve civarında, Zâho Medresesi, Ermeşt Medresesi, Şerânş Medresesi ve Şîân Medresesi gibi önemli ilim kurumları mevcuttu.[27] 1930'lu yıllarda, İmâdiye'de 20 halk medresesi bulunmaktaydı.[28] Bu da müellifimizin yaşamış olduğu yerin ilmî durumunu

[26] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* ss. 158-159; Ayrıca bkz. el-Gûrânî, *Min Ummân ile'l-İmâdiyye, ss.* 168-172; el-Azâvî, *el-İmâdiye*, ss. 87-91.
[27] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 160.
[28] el-Gûrânî, *Min Ummân ile'l-İmâdiyye*, s. 172.

anlamamız için önemli bir gösterge olmaktadır. Yukarıda sadece bir kısmını saydığımız âlimler, dünyevî menfaatlardan uzak, tamamen Allah rızasına dayalı olarak ders veriyor ve talebe yetiştiriyorlardı. Çoğu kendi el emeğiyle geçimini sağlamaktaydı. Mütedeyyin olan halk ve emirler, medrese ve tekkelere yardımcı olmaktaydı. Öğrencilerin yeme içmeleri ve haftalık elbiselerinin yıkanması işini medresenin bulunduğu belde halkı karşılamaktaydı. Öğrenciler, ilim tahsili için bir tek yerde kalmıyor, ihtiyaçlarına göre birçok yeri dolaşarak farklı âlimlerden ders alıyor ve böylece ilimlerini tamamlıyorlardı. Eğitim dili, Kürtçe ve Arapça idi.[29]

Kısaca gerek geçmişte gerekse müellifimizin yaşadığı dönem ve hemen sonrasında, Bahdînan denen bölgenin merkezi konumunda olan İmâdiye'de bir çok medrese ve tekke kurulmuş, buralarda bir çok âlim yetişmiş ve binlerce kitap yazılmıştır. Yani ilmî açıdan bölge oldukça gelişmiştir.

ac. Tasavvufî Durum

Yukarıda ilmî durumu hakkında bilgi verdiğimiz Bahdînân bölgesi medreselerinin birçoğunun yanında aynı zamanda tekke de bulunmuştur. Özellikle Hâlidî tekkelerde medrese ve tekke iç içe olmuştur.

[29] el-Azâvî, *el-İmâdiye,* s. 91.

Müellifimizin yaşadığı yer olan İmâdiye ve çevresinde kurulmuş olan birçok tekke ve burada irşâd görevi yürüten şeyh ve dervişler vasıtasıyla halka dinî ve sosyal anlamda birçok yardım yapılmıştır. Halkın güven ve itimadını kazanmış olan tekke ve şeyhlere, halk saygı göstermiş ve tam bir bağlılık sağlanmıştır. Bu durum bazen şeyhlerin halk üzerindeki etkilerini kullanarak bağlı oldukları devlet nezdinde bu gücü siyasi olarak kullanmaları sonucunu da doğurmuştur.

Bölgede üç tarîkatın hakim olduğu söylenebilir. Bunlar; Adeviyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye tarîkatlarıdır. Adî b. Müsâfir tarafından Laleş dağlarında kurulmuş olan bu tarîkatın etkisi İmâdiye bölgesini de kapsamıştır. Kuruluşu itibariyle tamamen sünnî olan bu tarikat, zamanla Yezidiliğe dönüşmüştür. Bölgede etkili olmuş olan en eski tarîkatlardan bir diğeri ise Kadiriyye Tarîkatı olmuştur. Bölgede yayılmış olan Kadiriyye'ye bağlı birçok tekke bulunmakla beraber bunların en önemlisi Birifkân Tekkesi olmuştur. Şeyh Nuruddîn Birifkânî ile şöhreti daha da artmıştır. Bölgede hakim üçüncü tarîkat ise Nakşibendiyye Tarîkatı olmuştur. Bölgede Şeyh Hâlid Bağdâdî ile zirve yapmış olan Nakşibendiyye Tarîkatı'na bağlı birçok tekke kurulmuştur. Şemdinli'nin Nehrî kasabasını merkez

edinen tarîkatın etkisi İmadiye ve civarında da oldukça etkili olmuştur.[30]

Müellifimizin yaşadığı İmâdiye'de Bamernî Tekkesi etkili olmuştur. Bu tekke Şeyh Tâhir b. Molla Sâfî tarafından kurulmuştur. İmâdiye'den Şeyh Hâlid Bağdâdî'ye intisab eden ilk kimse, Şeyh Tâhir olmuştur. Şeyh Tâhir'in Mûsul'da da bir tekkesi vardı. Çevrede etkisi ve nüfusu oldukça kuvvetli olan Şeyh Tâhir'in tekkesine birçok yer vakfedilmiştir. İmâdiye ve civarında ilk etapta bu tekkeye sekiz köy vakfedilmiştir. Şeyh Tâhir vefât edince yerine oğlu ve halifesi Şeyh Muhammed Nuruddîn geçmiştir. Onun da vefâtı üzerine Şeyh Muhammed'in oğlu ve halifesi Şeyh Bahâuddîn Bamernî Tekkesi postuna oturmuştur.[31]

Müellifimizin yaşadığı dönem, İmâdiye ve civarında tekke ve tarîkatların etkili olduğu bir dönemdir. Bölgede tekke ve medreselerin güçlü olduğu bu dönemde şeyh ve âlimlerin, halk ve emirler üzerinde etkisi çoktur. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi halk ve emirler, tekke ve medreseleri güçlü bir şekilde desteklemekte, aynı zamanda emirler, şeyhlerin halk üzerindeki nüfuzundan istifade etmekteydiler. Bu da tekkelerin güçlenmesine ve yayılmasına imkan sağlamaktaydı. Müellifimizin yaşadığı İmadiye ve

[30] el-Azâvî, *el-İmâdiye,* s. 95.
[31] el-Azâvî, *el-İmâdiye,* ss. 98-99.

çevresi, tarih boyunca tekke ve medreseler açısından zengin olmuştur. Bu da beraberinde güçlü bir tasavvufî yaşamı getirmiştir. V/XI yüzyıldan itibaren bölgede kurulmuş olan tekkelerin bir kısmını saymak bile müellifimizin yaşadığı coğrafyada tasavvufun etkisi ve önemini anlamak için yeterli olacaktır. Müellifimizin yaşadığı bölge olan Bahdînân'da (İmâdiye bu bölge içindedir) tarihî süreçte kurulmuş olan başlıca tekkeler şunlardır:

1. Dîreş Tekkesi: V/XI. yüzyılda Bahdînân Bölgesinde bulunan Dîreş Köyü'nde kurulmuştur. Bölgede bilinen ilk tekke budur. Tekke'yi kuran zât, Abdulkadir Geylânî (ö. 561/1166) ve Adî b. Musâfir (ö. 557/1162)'in öncülerinden Ebû Hasan Alî b. Ahmed b. Yûsuf b. Câfer b. Urfe el-Hakkârî (ö.486/1093)'dir. Burada yetiştirdiği halifeleri, Afganistan, Hindistan gibi birçok yere yayılmıştır.[32]Bölgede şöhret bulan halifeleri şunlardır:

1. Şeyh Muhammed el-Mağribî el-Bervârî
2. Şeyh Beyrâmûs: Ziyûh Köyünde medfûndur. Ziyûh Köyü, Bâmernî Köyünün batısında bulunmaktadır.
3. Şeyh Muhammed Mutevekkil: Mâî Köyü'nde medfûndur.
4. Şeyh Mûsâ: Hakari'ye bağlı Nîşâ Köyü'nde medfûndur.

[32] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 136.

5. Şeyh Alî: Hakkâri'nin Dize Köyü'nde medfûndur.

6. Şeyh Betârî.[33]

Kendisine ait te'lifleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi de *Akîdetü'ş-Şafiî* adlı eseridir. 486/1093 yılının Muharrem ayı başında yetmiş yedi yaşında iken Hakkârî'de vefât etmiştir.[34]

2. Şeyh Muhammed Şenbukî Tekkesi: Bahdînân'ın Şenbuk Köyü'nde kurulmuştur.

3. Lâleş Tekkesi: Şeyh Adî b. Müsâfir tarafından kurulmuştur. Önceleri buranın kilise olduğu ancak Şeyh Adî tarafından zâviyeye dönüştürüldüğü de söylenmiştir. Adî b. Müsafir, tamamen Ehl-i Sünnet çizgisinde ve bid'atlardan uzak bir yol izlemiştir. İbn Teymiyye (ö.728/1328) onun hakkında şöyle demiştir: "Adî b. Müsâfir'in tarîkatı sağlam ve bi'datlardan uzak bir tarîkat idi."[35] Başlangıcı itibari ile tamamen Ehl-i Sünnet çizgisinde olan bu tekke ve tarîkat, Şeyh Adî b. Müsâfirden iki yüz yıl kadar sonra yezîdiliğe dönüştürülmüş ve yezidîlerin eline geçmiştir.[36]

---

[33] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 136.

[34] Ebû Fedâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye,* tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dârü'l-Hicr, 1418/1998, c. XII, s. 145.

[35] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 139.

[36] Ferzende İdiz, "Adî b. Müsâfir, Adeviyye Tarîkatı ve Yezîdîlik", *Ekev Akademi Dergisi*, S: 55, Erzurum, 2013, s. 194; bkz. el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 139.

4. Akr Tekkesi: Şeyh Abdulazîz b. Şeyh Abdulkadir Geylânî'nin tekkesidir.[37]

5. Şeyh Pîr-i Hulân Tekkesi: Pervârî'dedir.[38]

6. Şeyh Ebû Vefâ Tekkesi: Şeyh Şenbukî'nin halifesi olan Şeyh Ebû Vefâ'nın tekkesidir. Tekke gibi kabri de Akr'da bulunmaktadır.

7. Şeyh Alî el-Hîtî Tekkesi: Zâho ile Fişhâbur denen yer arasında bulunan bir köydedir.

8. Şeyh Hasan el-Cûskî Tekkesi: Bîhayr Dağı kuzeyine düşen Cûsk Köyü'nde bulunmaktadır.

9. Şeyh Buka' Tekkesi.

10. Şeyh Cângîr el-Bahdînânî Tekkesi.

11. Şeyh Alî Berbângî Tekki: İmâdiye'ye bağlı bir köy olan Berbâng Köyü'nde bulunmaktadır.

12. Şeyh Seyyid Ahmed el-Bâblû Tekkesi.

13. İmâdiye Tekkesi: Melik Halîl Abbâsî tarafından VIII/XIV yüzyılda tesis edilmiştir. Daha sonra Sultan Seydî Hân tarafından binası yenilenmiştir.

14. Zeyûkân Tekkesi: Kadîrî tekkesidir. Şeyh Pir Mahmûd ez-Zeyûkî el-Abbâsî tarafından X/XVI. yüzyılda tesis edilmiştir.

15. Birifkân Kadirî Tekesi: Dedesi Ahlat'tan gitmiş olan Şeyh Şemsuddîn tarafından kurulmuştur. Önceleri tarîkatları Sühreverdiyye iken daha sonra

[37] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 140.
[38] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 141.

Halvetiyye olmuş, Şeyh Nuruddîn döneminde Kadiriyye olarak şöhret bulmuştur.[39]

16. Gelî Rumân Tekkesi: Kurucusu Şayh Ahmed el-Gelî Rumânî'dir. Şeyh Şemsuddîn'in torunlarından ve Nuruddîn Birifkânî'nin amcalarındandır.[40]

17. Bâmernî Tekkesi: Şeyh Tâhir b. Molla Sâfî tarafından kurulmuştur.[41]

18. Barzân Nakşibendiyye Tekkesi: Tacuddîn lakabıyla bilinen Şeyh Abdullah el-Barzânî tarafından kurulmuştur. Kendisi Şayh Tâhâ Nehrî'nin halifesi idi.[42]

19.Rufyâ Tekkesi: Abdulkadir Gaylânî'nin torunlarından Şeyh Cüneyd b. Şeyh Abdulazîz'in tekkesidir.

19. Lûlân Tekkesi: Râvendiz'e (Seydikân) bağlı Lûlân Köyü'nde kurulmuştur.[43]

Yukarıda verilen bilgilerden, müellifimizin yaşadığı coğrafyanın ilmî ve tasavvufî yönden gayet zengin ve etkili bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısa girişten sonra müellifimizin hayatı hakkında bilgi vermeğe geçebiliriz.

---

[39] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, ss. 142-143.
[40] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 143.
[41] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 151; el-Azâvî, *el-İmâdiye*, ss. 97-98.
[42] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 153.
[43] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 155.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞEYH TÂHÂ'NIN HAYATI ESERLERİ VE TARÎKATI

1.1. Hayatı

Tam ismi, Bahâuddîn Tâhâ b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ömer b. İbrâhîm b. İmâduddîn en-Nakşibendî el-Müceddidî el-Hâlidî el-İmâdî el-Mâî el-Bervârî/Pervârî'dir.[44] Molla Abdurrahman el-Mâî'nin oğlu olan Şeyh Tâhâ, 1259/1843 yılında Mâî/Mâye adlı köyde doğmuştur.[45]Ailesi, 1060/1650 yılında Hakkri Bölgesi'nde bulunan Elkı/Elkê köyünden göç ederek Mâye köyüne gelip yerleşmiştir.[46]

Müellifimiz; Nakşibendiyye'nin Hâlidiye koluna mensûb olduğu için "el-Hâlidî", doğduğu yer olan Yukarı Pervarî'ye bağlı Mâî köyüne nisbetle "el-Mâî", aynı zamanda doğduğu yer İmâdiye'ye bağlı olduğu için buraya nisbetle "el-İmâdî" gibi nisbelerle anılmıştır.

---

[44] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâcu makâsidi'l-ebrâr ve mi'râcu mevâridi'l-ahyâr,* Yazma eser, vr. 1b (El yazması nüshanın kopyası bizde mevcuttur); el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 180; Hamdî Abdulmecîd es-Selefî-Tahsin İbrâhîm ed-Dûskî, *İkdü'l-cümân fî tarâcîmi'l-ulemâi ve'l-üdebâi'l-Kürd ve'l-mensûbîne ilâ müdün ve Kurâ Kürdistân,* Mektebetü'l-Asâle ve't-Türâs, 1429/2008, c. III, s. 1170.

[45] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 180; es-Selefî- ed-Dûskî, *İkdü'l-cümân*, c. III, s. 1170; Ferzende İdiz, Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî ve Minhâc adlı Eseri", *Akademiar Dergisi*, S: 3, 2017 (Aralık), s. 16.

[46] Kadri Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, Avesta Yay., İstnbul, 2018, s. 105.

Baktığımız tüm kaynaklarda Şeyh Tâhâ el-Mâî olarak kayıtlı olmasına karşın, müellifimiz *Minhâc* adlı kitabında bizzat kendisi yukarıda verdiğimiz gibi Tâhâ'dan önce Bahâuddîn ismini de kullanmıştır.[47] Bahâuddîn isminin, kendisine verilmiş bir lakab mı yoksa kendi ismi mi olduğu anlaşılmamaktadır.

Küçük yaştan itibaren ilimle uğraşmaya başlamış olan Şeyh Tahâ, ilk tahsilini babası Abdurrahmân ile amcası Molla Kâsım'ın yanında görmüştür. Daha sonra kendisini yetiştirmek maksadıyla Etrûş'ta bulunân Molla Yahyâ el-Mizûrî'nin torunu Molla Hâdî'nin yanına gitmiştir.[48] Ardından aynı maksatla Mûsul'a gitmiş, Molla Mahmûd Sahrî, Molla Alî Hasîrî gibi âlimlerden ders almıştır. Böylece ilmini tamamlayan müellifimiz, Mâye köyünde bulunan ünlü âlim Molla Abdullah Ömerî'den icâzet almıştır.[49] İcâzet aldıktan sonra Mâî Medresesi'nde müderrislik yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Memleketi Pervarî'de kâdılık görevinde de bulunmuştur.[50]

Şeyh Tâhâ, Nakşibendiyye Tarîkatı'nı Şeyh Muhammed Nakşibendî'den almış ve onun halifesi

---

[47] Bkz. Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 1b.

[48] Tâhir Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd mine'l-ulemâi'l-ekrâd*, Dâru İbn Hazm, 1436/2015, c. II, s. 5.

[49] Yıldırım, *Kürt Medreseleri,* s. 105.

[50] İsmâîl Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, İttihâdu Udebâi'l-Kürd, Duhûk, 2012, s. 51; es-Selefî-ed-Dûskî, *İkdü'l-cümân*, c. III, s. 1170; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd,* c. II, s. 5; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî", s. 16.

olmuştur. Birçok âlim ve mutasavvıfın yetiştiği bir ailede doğup büyüyen müellifimizin evlendiğini bilmekle beraber detayları hakkında bilgi sahibi değiliz. Kaynaklarda Şeyh Mazhar adında bir oğlu kayıtlıdır. Şeyh Mazhar da babası gibi zâhirî ve bâtınî ilimleri öğrenmiştir. Babasının yanında başladığı ilim tahsilini Bamernî Medresesi'nde sürdürmüştür. Babası vefât edince Şeyh Mazhar, Şeyh Bahâuddîn Bamernî'ye intisap etmiş ve onun halifesi olmuştur.[51]

Pervârî aşireti lideri el-Hâc Reşîd Bey'den destek ve himâye gören Şeyh Tâhâ, civar köyleri dolaşıp va'zu nasihatlarda bulunup irşâd görevini yürütmüştür. Arapça, Farsça ve Kürtçe şiirler yazmış olan müellifimiz, aynı zamanda birçok kitap te'lif etmiştir.[52] Ancak bu kitapların çoğu maalesef 1924[53] bazı kayıtlarda 1926 yılında bölgeyi istila eden yabancı güçler tarafından yakılarak yok edilmiştir.[54]

Şeyh Tâhâ'nın doğduğu yer olan Mâî/Mâye, Bahdînan Beyliği içinde yer alan Yukarı Pervarî'ye[55]

---

[51] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 152; el-Azâvî, *el-İmâdiye*, s. 90; İsmâîl Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî ve resâiluhu fî edebi's-sûfi'l-İslâmî*, İttihâdu'l-udebâi'l-Kürd, Duhûk, 2011, s. 51.

[52] el-Azâvî, *el-İmâdiye*, s. 90.

[53] Bkz. Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, s. 52.

[54] es-Selefî-ed-Dûskî, *İkdü'l-cümân*, c. III, s. 1170; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd,* c. II, s. 5; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 18.

[55] Pervarî (Bervârî); Bahdînân Beyliği içerisinde yer alır ve coğrafî konumuna göre Aşağı Bervârî ve Yukarı Bervarî diye ikiye ayrılır. Müellfimizin Köyü olan Mâî/Mâye, Yukarı Bervârî kısmında bulunmaktadır. Yukarî Bervarî, batıda Hâbûr Nehri,

bağlı bir köydür. Bu köyde Kubâd b. Sultan Hüseyin el-Velî Bey tarafından bir medrese yapılmıştır. Medrese daha sonra Zübeyr b. Said Paşa tarafından yenilenmiştir.[56] Kaynaklardan medresenin aynı zamanda tekke olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Müellifimiz, irşâd görevini bu tekkede yürütmüştür. Söz konusu tekkede irşad ve ilmî faaliyetler 1924 yılına kadar devam etmiştir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi tekke, 1924 yılında İngilizler tarafından yakılmıştır.[57]

1.1.1. Kişiliği

Şeyh Tâhâ el-İmâdî, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış önemli şahsiyetlerinden birisidir. Küçük yaşlardan itibaren başladığı ilmî eğitiminin yanında irfânî gelenekten de beslenmiş ve böylece âlim ve sûfî, yani zülcenaheyn bir şahsiyet olarak yetişmiştir. Dolayısıyla Şeyh Tâhâ'nın hayatı hakkında bilgi verirken ilmî ve tasavvufî yönlerini anlatmak ve anlamak faydalı olacaktır.

---

doğuda Yukarı Zâb ve Metina Dağı, güneyde Türkiye sınırına kadar uzanan bir bölgedir. Bkz. İmâd Abdusselâm Raûf, *el-Mu'cemu't-târîhî li imâreti Bahdînân*, Matbaatu'l-Hâc Hâşim, Erbîl, 2011, s. 74.

[56] Raûf, *el-Mu'cemu't-târîhî*, s. 74.

[57] Raûf, *el-Mu'cemu't-târîhî,* 322.

1.1.1.1. İlmî ve Edebî Kişiliği

Kaynaklarda âlim, şâir ve mürşîd bir şahsiyet olduğu belirtilen Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın, birçok eser yazdığı kayıtlıdır. Sahip olmuş olduğu ilmî tahsiline ilk olarak babası yanında başlamıştır. Bununla yetinmemiş olan müellifimiz, bölgenin ileri gelen tanınmış âlim ve müderrislerinden ilim tahsil etmiştir. Âlim şahsiyetler olan babası ve amcasından ilim tahsil ettikten sonra müellifimiz, dönemin önemli âlimlerinden birisi olan Molla Hâdî'nin Ertuş'ta bulunan medresesine gitmiş ve ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Mûsul'a gidip Molla Abdullah Ömerî'den ilmî icâzetini alarak tahsilini tamamlamıştır.[58]

Müellifimiz, bölgede etkili olan âlimler arasında yer almış, memleketi olan Pervarî'de kadılık görevi yapmıştır. Aynı zamanda bölgenin önemli medreselerinden birisi olan Mâî medresesinde müderrislik yapmak suretiyle öğrenci yetiştirmiştir.[59]

Hayatını ilim ve irşada adamış olan müellifimiz, bu birikimini; *Kalâidu'l-ferâiz fî ilmi'i-akâid, Minhâcu'l-vusûl, Divân, Minhâcu makâsidi'l-ebrâr ve*

[58] Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd*, c. II, s. 5.
[59] es-Selefî-ed-Dûskî, *İkdü'l-cümân*, c. III, s. 1170; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd*, c. II, s. 5.

mi'râcu mevâridi'l-ahyâr[60] gibi eserler yazmak suretiyle de sonraki nesillere aktarmaya çalışmıştır. Her ne kadar eserlerinin önemli bir kısmı kayıp ise de *Minhâc* gibi az sayıda eseri günümüze ulaşmıştır.

Müellifimiz, aynı zamanda şâir bir kişiliğe sahip edip bir şahsiyettir. Kürtçe, Farsça ve Arapça olarak yazdığı şiirlerinde "Behaî" mahlasını kullanmıştır. Mesela şeyhine dair yazdığı bir şiir şöyledir:

Perçem û kakul perişan û külah û keç xendezen
Seydê dilha ra ji her yek mûy kakul sed çeper
Got; "Behaî, ey feqirê pîrê jarê bênewa
Tu ne sahib tu şey î, hem bê enîs û renguzer"

Perçem ve kehküller dağınık; kıvrık külah tebessüm eder

Kehküllerinin her bir kılı yüz kalede saklanmış kalbi avlar

Dedi ki; "Ey Behaî, ey yaşlı zayıf çaresiz fakir!

Hiçbir şeyin sahibi değilsin, ne dostun ne yoldaşın var.[61]

Şeyhi için yazdığı bir şiiri de şöyledir:

Di meyxana meda "pîr"ek celîl e
Di sehraya silûkê xwoş "delil" e

Meyhanemizde ulu bir "pir"dir

---

[60] Şeyh Bahâuddîn, *Minhâc,* vr. 2b ; el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 180; Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, s. 51; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd,* c. II, s. 5.

[61] Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, s. 106.

Seyr u sülük alanında hoş bir "rehber"dir.

"Mey" a ku ew ji renda ra dibexşit

Rehîq û misk û şehd û selsebil e

"Rind"lere ikram ettiği "mey" var ya

Rahîk, misk, bal ve selsebildir.[62]

Müellifimizin Resûlullah'ı (s.a.v.) metheden müstakîl kasîdeleri olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir. Aynı kaynaklar, kendisine ait kasidelerden birisinin giriş beytini yazmışlardır ki o da şu şekildedir: **لا تعجبن لمن اسرى به الله، او قاب قوسين او ادناه ادناه** *Allah'ın gece vakti kendisini kabe kavseyne hatta daha daha yakınına kadar götürdüğü zât hakkında şaşırma.*[63]

Kaynaklardan ve eserlerinden hareketle müellifimizin, zâhir ve bâtın ilimleri kendisinde barındıran âlim ve edib bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.1.2. Tasavvufî Kişiliği

Müellifimiz, zâhirî ilimleri tekmil edip icâzet aldıktan sonra, nefsini eğitmek üzere dönemin önemli sûfîlerinden ve Bâmernî Tekkesi şeyhi olan Şeyh Muhammed Nuruddîn'e intisab etmiştir. Şeyh

[62] Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, s. 106.

[63] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 180; Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, s. 52.

Muhammed, Bamernî tekkesinin kurucusu olan Şeyh Tâhir'in torunudur.[64]

Müellifimiz, birçok âlim ve sûfînin yetiştiği bir ailede doğmuş ve büyümüştür. Durum böyle olunca tasavvuf, müellifimizin daha küçük yaştan itibaren aşina olduğu bir yaşam şekli olmuştur. Şeyhinden icâzet aldıktan sonra Kubâd b. Sultan Hüseyin el-Velî Bey tarafından Mâî denen köyde yapılmış ve aynı zamanda tekke görevi de yürütmekte olan Mâî Medresesi'nde irşad görevini yürütmüştür.

Hayatını ilim ve irfâna adamış olan müellifimize göre: "Ma'rifet, iki yolla elde edilir. Bunlardan birincisi nazar ve istidlâl, ikincisi ise keşf ve şuhûddur. Nazar ve istidlâl yolunu kullanan fırkalardan ise fırka-i nâciye denilen Ehl-i Sünnet hariç, diğerleri uçsuz bucaksız bir çöle dalıp yollarını kaybetmiş ve ma'rifeti elde edememişlerdir. Ancak nazar ve istidlâl yolunu takip edenlerden Ehl-i Sünnet ise akıllarını Kur'ân ve Sünnet süzgecinden geçirdikleri için, Allah'ın nûruyla aydınlanmış ve yollarını kaybetmekten kurtulmuşlardır. Aynı şekilde ehl-i keşf ve şuhûd da riyâzet, mücâhede, zikir ve evrâdlarında Sünnete uygun davranıp, sahabeden öğrendiklerini uygulamak suretiyle vahye tabi kalmış ve ma'rifete ulaşmışlardır."[65]

---

[64] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 152.
[65] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 2b.

Zâhirî ilimlere dair eserler yazdığı anlaşılan müellifimiz şâir olup bir de divânı mevcuttur. Bunun yanında müellifimizin tasavvufa dâir yazmış olduğu eserleri de bulunmaktadır ki bunların başında *Minhâc* adlı eserin geldiğini belirtmiştik.

Kısaca müellifimizin hayatı ve eserleri incelendiğinde tasavvufî yönü kuvvetli iyi bir sûfî olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Eserleri

Şeyh Tâhâ, birçok eser yazmıştır. Bu durum kaynaklarda belirtilmekle birlikte isimlerini tespit edebildiğimiz dört eseri vardır. Bunlar:

1. *Kalâidu'l-ferâiz fî ilmi'i-akâid*:[66] Akâid ilmine dair, küçük hacimli bir şiir kitabı olduğu kayıtlı ise de[67] kitabın kendisine ulaşamadık.

2. *Minhâcu'l-vusûl*:[68] Tasavvufa dair olması kuvvetle muhtemel olan bu eser de günümüze ulaşmamıştır. Zira İngilizler 1334/1924 yılında bölgeyi işgal etmiş, Şeyh Tâhâ'nın kütüphanesini yakmıştır.[69]

---

[66] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 180. Aynı eser, s. 143

[67] Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, s. 51

[68] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 180; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd*, c. II, s. 5.

[69] Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, s. 51; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd*, c. II, s. 5.

3. *Divân*: Kürtçe, Arapça ve Farsça şiirlerini ihtiva eden bir divanı kayıtlıdır.[70] Ancak bu divâna ulşamadık.

4. *Minhâcu makâsidi'l-ebrâr ve mi'râcu mevâridi'l-ahyâr*:[71] Elimizde mevcut olan bu kitabı, 2012 yılında Şeyh Bahâuddîn Tâhir Efendi (ö. 1372/1952)'nin[72] halifelerinden olan Şeyh Selim Efendi (ö.1955)'nin[73] Hakkâri'nin Dağgöl Mahallesi'nin Şeref

---

[70] Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî,* s. 51.

[71] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 2b.

[72] **Şeyh Bahâuddîn Tâhir Efendi**: Kaynaklarda ismi, Şeyh Bahâuddîn b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Tâhir b. Molla Sâfî olarak geçen Şeyh Bahâuddîn, 1271/1854 yılında doğmuştur. Babasının yanında çeşitli ilimler aldıktan sonra kendisinden tarîkat icâzeti almış ve babasından sonra Bamernî Tekkesi postuna oturmuştur. Bölgede oldukça nüfuzlu olan şeyh Bahâuddîn, 1372/1952 yılında vefât etmiş ve Bâmernî'de defnedilmiştir. Müellifimizin oğlu Şey Mazhar başta olmak üzere, Şeyh Muhammed b. Mola İsâ ve Hakkarili Şeyh Selim Seven gibi halifeler yetiştirmiştir. Bkz. el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 152.

[73] Şeyh Selim Hakarî (Seven): Şeyh Selim Efendi, 1892 yılında Hakkari'nin Kavaklı (Marunos) Köyü'nde doğmuştur. Babası, Abdullah Efendi, annesi Emine Hanım'dır. Küçük yaşta başladığı ilim tahsilini, Başkale, Vestan (Gevaş) en son Mûsul'a giderek sürdürmüştür. Bediuzzaman Said Nursî'nin tavsiyesi üzerine gittiği Mûsul'da Şeyh Bahâuddîn Tâhir Efendi'nin yanında dersler almış aynı zamanda tasavvufi eğitimini tamamlayarak ondan Nakşibendiyye Tarîkatı hilafeti de almıştır. Zâhirî ve bâtinî ilimlerden icâzet aldıktan sonra Hakkâri'ye dönmüş olan Şeyh Selim Efendi, Dağgöl Mahallesi'ndeki tekkesinde irşâd faaliyetlerine başlamıştır. Ana dili olan Kürtçe dışında Osmanlıca, Arapça ve Farsça bilen Şeyh Selim Efendi'nin; Ubeydullah Mümtaz ve Abdurrahmân isminde iki oğlu; Hayat (Abasigil), Zeyneb (Kaya) ve Zümrüt (Nakşibendî) adlarında üç kızı olmuştur. Bir ara Hakkari milletvekilliği de yapmış olan Şeyh Selim Efendi, 1955 yılında Hakkari'de vefât etmiştir. Kabri, Hakkari Asri mezarlığında bulunmaktadır. Üzerine türbe yapılmış olan mezarı hala ziyaret edilmektedir. Bkz. Ubeydullah Mümtaz Seven*, Emin Özatak'a yazdığı 21*

Ağa Câmîinde bulunan Şeyh Selim Seven'e ait özel kütüphanesinde bulduk.[74]Matbu hali bulunmayan eserin, başka nüshasına da rastlayamadık. Bu durumda tek nüsha elimizde bulunan bu nüsha olmaktadır.[75]Bildiğimiz tek nüsha ve aynı zamanda tasavvufa dâir bir eser olması hasebiyle bu kitap hakkında detaylı bilgi vermeyi yararlı görüyoruz. Zira müellifimizin tasavvufi görüşlerini de bu eserden hareketle istifadeye sunacağız.

Eser, sarı saman rengi kağıt üzerine yazılmış olup, 69 varaktan (138 sayfa) ibârettir. Arapça olan kitap, rika yazıyla yazılmış, 18-23 satır aralığında ve 16 X 13-20 X 15 cm ebadındadır. Müstensihi belli olmayan te'lifin, Şeyh Bahâuddîn Tâhir'in halifelerinden Hakkârili Şeyh Muhammed Seven tarafından yazılmış olma ihtimali yüksektir. Zira söz konusu bu yazma eserin, bahsi geçen Şeyh Selim'in kitaplığında buluğumuzu yukarıda da ifâde etmiştik.[76]

Temmuz 1997 tarihli mektub, s. 2 (Bu Mektubu Şeyh Selim'in büyük oğlu Ubeydullah Mümtaz Seven, Zamanın Hakkâri İl Kültür Müdürü Emin Özatak Bey'in mektubuna cevaben yazmıştır); Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ferzende İdiz, "Son Dönem Hakkâri Sûfîlerinden Şeyh Selim Efendi", *Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Kitabı*, ss. 154-162.

[74] Şeyh Selim Efendi'nin önemli bir kısmı matbu ve bir kısmı da el yazması olan kitapları vasıtamızla ailesinin de izni alınarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi merkez kütüphanesine bağışlanmıştır.

[75] Bkz. İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", ss. 13-42.

[76] Bkz. Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâcu makâsidi'l-ebrâr ve mi'râcu mevâridi'l-ahyâr, n*üshasının kopyası bizde mevcuttur; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 19.

Kitabın İçeriği

Girişte müellifimiz, kitabın içeriği hakkında kısaca bilgi vermektedir. Müellifimiz, mukaddimede kitabın altı maksâd (bölüm) ve bir hâtimeden ibâret olduğunu belirtmiştir. Buna göre te'lif şu bölümlerden oluşmaktadır:

Birinci maksad: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akâidi hakkındadır. Bu da kendi içerisinde, bir mukadime, bir asıl ve bir de hâtimeden oluşmaktadır.[77]

İkinci maksad: Sülûk ehli için gerekli olan şeyler hakkındadır. Bu da altı fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl, tüm tarîkatların, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Alî'ye dayandıklarının beyânı hakkındadır. İkinci fasıl, tarîkat münkîrleri ve akibetleri hakkındadır. Üçüncü fasılda müellifimiz, sûfî büyüklerinden sâdır olan ittihad ve hulûlu çağrıştıran sözlerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır. Dördüncü fasıl, vahdet-i vücûd ve bunun şerîata tatbiki hakkındadır. Burada müellifimiz, vahdet-i vücûd meselesini ve şerîata tatbiki husûsunu, İmâm Rabbânî'nin *Mektûbat*'ından yaptığı alıntıyla açıklamaya çalışmaktadır. Beşinci fasıl, harîkulâde hâller hakkındadır. Burada müellifimiz, mûcize, kerâmet, mekr ve istidrâc terimlerini izah etmektedir. Altıncı fasılda müellifimiz, kerâmetin olmamasının

[77] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 3b-10a

velâyete engel olup olmadığı meselesini ele alıp açıklamaktadır.[78]

Üçüncü maksad: On makâm hakkındadır. Müellifimiz on makâmı şu şekilde sıralamaktadır:

1. Tevbe
2. Verâ
3. Zühd
4. Sabır
5. Fakr
6. Şükür
7. Havf
8. Recâ
9. Tevekkül
10. Rıza.

Tabiki bunlardan her birinin ayrıca izahı da yapılmaktadır.[79]

Dördüncü maksad: Müceddidiye-i Nakşibendiyye Tarîkatı'nın ezkâr ve âdâbı hakkındadır. Bu maksad da, bir mukaddime, beş fasıl ve bir hâtimeden müteşekkildir.[80]

Beşinci maksad: Kadiriyye Tarîkatı hakkındadır. Müellifimiz bunu da üç kısma ayırıp işlemektedir. Buna

[78] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 11a-23b; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", ss. 20-21.
[79] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 23b-26b; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 21.
[80] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 23b-60a; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 21

göre birinci kısım cehrî zikir, ikinci kısım hafî zikir, üçüncü kısım ise murâkabe hakkındadır.[81]

Altıncı maksad: Çiştiyye Tarîkatı hakkındadır.[82]

Giriş kısmında müellifimiz, bu kitabın altı maksat ve bir hâtimeden oluştuğunu, hâtime kısmında şeyhinin kerâmet ve hayatı hakkında bilgi verileceğini yazmışsa da, elimizdeki nüshada hâtime bulunmamaktadır. Asıl nüshada yer alan Hâtime, bu nüshada ya sehven yazılmamış ya da bilinçli olarak terk edilmiştir. Zira elimizdeki yazma nüsha, normal seyri içerisinde altı maksadı anlattıktan sonra bitmekte ve herhangi bir kopukluk da görülmemektedir.

Önemli Kaynakları

Bir eser, aynı zamanda kaynaklarının güvenirliliğiyle değer kazanır ve itimad edilir. Durum böyle olunca tanıtmaya çalıştığımız *Minhâc* adlı eserin kaynakları hakkında bilgi vermek önem arzetmektedir.

Minhâc adlı eser, iki kısma ayrılır. Birnci kısmı, akâid; ikinci kısmı ise tasavvuftur. Biz de söz konusu eseri Akaid/kelâm kaynakları ve Tasavvuf kaynakları olmak üzere iki alt başlık altında ele alacağız. Ancak, kadim ulemamız, İslâmî tüm ilimleri kendilerinde barındırdıkları için, onları bazen ilim dalına göre tasnif

[81] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 60a-65a; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 22

[82] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 60a-65a; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 22.

edip herhangi bir ilme hasretmek kolay olmamaktadır. Çünkü onlar, tefsîr, hadîs, kelâm, fıkıh, belağat, tasavvuf ve sair ilimlere vakıf olan kimseler olmuşlardır. Dolayısıyla kelâm hakkında fikrine başvurulan bir âlim, aynı zamanda tefsir, hadîs ve tasavvuf konusunda da görüş bildirebilmektedir. Dolayısıyla daha iyi anlaşılması için konuyu iki alt başlığa ayırmış olsak da, âlimlerimizi günümüzde olduğu gibi kesin çizgilerle herhangi bir ilim dalına göre tasnif etmek mümkün olmamaktadır. Hal böyle olmakla beraber biz, herhangi bir âlimden hangi alanda bir görüş alınmışsa o âlimi o alanda göstereceğiz. Böylece bazen bir âlimin her iki alt başlıkta da isminin geçmesi söz konusu olabilecektir.

Akâid/Kelâm Kaynakları

İmâm A'zâm Ebû Hanife (ö. 150/767): Müellifimizin akâid konularında istifade ettiği kaynaklarından birisi, İmâm A'zam'ın *Fıkhu'l-ekber* adlı eseri olmuştur. Müellifimiz, müteşâbihât, sıfatlar ve îmân konularında *Fıkhu'l-ekber*'den alıntılarda bulunmuştur.[83]Mesela: İmâm A'zam Ebû Hanife (r.a) şöyle demiştir: "Îmân, ne artar ne de eksilir. Çünkü kalb tasdiki, yakîn ve teslimiyetten ibarettir. Bu durum, ziyadelik ve noksanlık gibi bir farklılığa müsait değildir. Zira farklılık vehm dâiresine dâhildir. Kemâl ve noksanlık ise taât ve hasenâtlar itibariyledir. Dolayısıyla

[83] Bkz. Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 5a; 9b.

hasenatla olan bağı sebebiyle enbiyânın îmânı, yücelik ve kemâl bakımından öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, buna avâmın îmânı ulaşamaz.[84]

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820): Müellifimizin, akaîd konularında dört mezheb imâmının görüşünü dile getirdiği görülür. Akâid konularında başvurduğu mezheb imâmlarından birisi de İmâm Şâfiî olmuştur. Mesela İmân konusunu işlerken kendisinden şu alıntıda bulunmuştur: "Sem'î ve aklî delillere göre îmân artar ve azalır. Çünkü bizler, bedihî (başka sebep aramaya gerek bırakmayacak bilgi) olarak Hz. Ebûbekir'in (r.a) îmânının, ümmetten diğer herhangi bir kimsenin îmânı gibi olmadığını biliyoruz."[85]

İbn Arabî (ö. 638/1240): Müellifimizin tasavvufta baş vurduğu önemli kaynaklarından birisi de İbn Arabî'dir. Ancak akâid konularını işlerken de İbn Arabî'den istifade ettiği görülür. Mesela; davet almamış (peygamber gönderilmemiş olan) kimselerin akıbetleri konusunda İbn Arabî'den: "Bunlara (davet almamış olanlara) Yüce Allah, haşir günü bir peygamber gönderir ve bu peygamberin davetini kabul veya ret etmelerine göre onları cennet veya cehennemle cezalandırır" alıntısında bulunur; ancak bu fikre katılmayıp İmâm Rabbânî'nin; "Bunların hükmü, dirilip haşr olduktan

[84] Bkz. Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 9a.
[85] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 9a.

sonra, hukukun yerine gelmesi için suçları kadar ceza çekip sonra yok olacak olan hayvanların hükmü gibidir" görüşünü savunur.[86]

Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420): Müellifimizin akâid konularında istifade ettiği kaynaklardan birisi de Nakşibendiyye Tarîkatı şeyhlerinden Muhammed Pârsâ olmuştur. Özelikle Pârsâ'nın *Fusûlu sitte* adlı eseri, akâid konularında alıntı yaptığı bir eser olmuştur. Buna şu alıntıyı örnek verebilriz: "Hoca Muhammed Parsa *Fusûlu sitte* adlı eserinde, İsâ'nın (a.s) Hanefî Mezhebi üzere amel edeceğini ve namazlarda Peygamberimiz'in (s.a.v.) ümmeti ünvanıyla Mehdî'ye (r.a) tabi olacağını söylemiştir."[87] Müellifimiz tasavvuf konusunda da kendisinden istifade etmiştir.

İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624): Müellifimizin en çok istifade ettiği kaynağı, hiç şüphesiz İmâm Rabbânî olmuştur. Müellifimiz, İmâm Rabbânî'nin iki eserinden istifade etmiştir. Bunlar *Mektûbât* ve *el-Meârifu'l-Leduniyye* adlı eserlerdir.

Müellifimizin akaid/kelâm konularında başvurmuş olduğu önemli kaynaklarından birisi İmâm Rabbânî'nin *el-Meârifu'l-Leduniyye* adlı eseri olmuştur. Mesela istiva konusunu işlerken müellifimiz bu kitaptan şu alıntıda bulunmuştur: "İstivâ, her ne kadar cihet ve

[86] Bkz. Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 10b.
[87] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 7b.

mekân çağrıştırsa da, hakikatte burada cihet ve mekânı nefyetmektedir. Çünkü burada, cihet ve mekân olmayan şeyde cihet ve mekânı ispat vardır. Bu da cihet ve mekânı nefyetmekten kinayedir, bunu düşün."[88]

Tasavvuf Kaynakları

Ebû Türâb Asker b. Husayn en-Nahşebî (ö. 245/859): Müellifimizin tasavvuf alanında başvurduğu kaynaklardan birisi Ebû Turâb en-Nahşebî olmuştur. Mesela müellifimiz, "Tarîkatları İnkâr Edenler ve Âkibetleri" konusunu işlerken kendisinden şu alıntıda bulunmuştur: "Kalb, Allah'tan yüz çevirmeye alıştığı zaman, evliyâullaha sataşmaya başlar."[89]

Ebû Kâsım Kuşeyrî (ö. 465/1072): Müellifimizin tasavvufî konularda istifade ettiği kaynaklardan birisi de İmâm Kuşeyrî olmuştur. Kerâmet konusunda kendisinden alıntı yaptığı gibi, evliyaullah'a muhabbet ve onları inkâr etmeme konusunda da kendisinden alıntıda bulunmuştur. Kendisinden yaptığı alıntılardan birisi şudur: "Ebû Kâsım Kuşeyrî de şöyle demiştir: 'Meşâyihin kalben mürîdi kabul edip sevmesi, onun saadet ehli olduğunun en sadık delilidir. Şeyhlerden birinin kalbinin reddettiği kimseyi, bir süre sonra dahi olsa, bunun sonucunu (cezasını) mutlaka görür. Kim ki

[88] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 6a.
[89] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 13b.

şeyhe hürmeti terk ederse o kimse şekavetinin derecesini izhar etmiş olur."[90]

Hoca Abdullāh el-Herevî (ö. 481/1089): Müellifimiz, el-Herevî'nin meşhur eseri olan *Menâzilu's-sâirîn'*den de istifade etmiştir. Mesela ferâset konusunda kendisinden yaptığı bir alıntı şöyledir: "İmâmu'l-ârifîn Şeyhulislâm Herevî, Hoca Abdullah Ensârî'yi kastediyorum, *Menâzilu's-sâirîn* adlı kitabında şunları aktarmıştır: Şüphesiz ki ferâset, iki kısma ayrılır. Birincisi marifet ehlinin ferâseti, ikincisi ise açlık ehlinin ve riyâzet erbabının ferâsetidir. Marifet ehlinin ferâsetine gelince o, marifetullahla ilgilidir. Riyâzet erbâbının ferâseti ise, sûri keşif ve mahlûkatla alakalı gayb ahvaliyle ilgilidir…"[91]

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111): Müellifimizin, râbıta, filozofların durumu, meleklerin üstünlüğü ve kerâmetler gibi konularda baş vurduğu kaynaklardan birisi de İmâm Gazzâlî olmuştur. Mesela enbiyâ ve Peygamberimize (s.a.v) yapılan râbıta hakkında bilgi verirken İmâm Gazzâlî'den özet olarak şu alıntıda bulunmuştur: "Seyyidimiz efendimiz Muhammed'e (s.a.v.) yapılan râbıtaya dönecek olursak, onun namazdaki yeri: السلام عليك ايّها النبيّ ورحمة الله وبركاته 'Ey Nebî! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerine

[90] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 13b.
[91] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 22b.

olsun' denilen kısmıdır. Bu kısma geldiğinde kişi, Peygamber'in (s.a.v.) kerim zâtını, övülmüş şemâili ile kalbinde hazır olduğunu mülahâza ederek ona selâm verir. Bu selâmı veren kişinin, Peygamber'in (s.a.v.) verdiği selâmı işittiğini ve selâmına daha güzel bir selâmla karşılık vereceğine kanaat getirmesi gerekir. Hüccetulislâm İmâm Gazzâlî (r.a), (konuyu) kitaplarında bu şekilde anlatmıştır."[92]

Şeyh Şihâbuddîn es-Sühreverdî (ö.632/1234): Müellifimizin, kerâmet, tevbe, muhasebe ve taklitçi sûfîler gibi konuları işlerken başvurup kendisinden alıntılar yaptığı önemli kaynaklarından birisi de Sühreverdî ve *Avârif* adlı eseri olmuştur. Mesela "kerâmet" konusunda kendisinden şu alıntıda bulunmuştur: "Şeyh Şihâbuddîn es-Sühreverdî, bunu özet olarak şöyle açıklamıştır: 'Şüphesiz kerâmetler ve harikulâde hâller, Allah katındandır ve bunları kendi fazlından bir kesime bahşeder. Bazen velâyet ve kurbiyet derecesi bakımından üst makâmda bulunan birinde ne kerâmet ne de harikulâde bir hâl zuhûra gelir. Çünkü kerâmet, yakîni takviye etmek için verilir. Dolayısıyla (üst derecedeki velînin) kerâmete ihtiyacı yoktur. Hiç şüphesiz tüm kerâmetler, Zât zikri ve kalbi zikirle süslemenin alt derecesindedir."[93]

[92] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 32b.
[93] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 22a.

İbn Arabî: Yukarıda da değindiğimiz gibi müellifimizin önemli kaynaklarından birisi de İbnu'l-Arabî'dir. Kendisinden akâid konularından alıntı yapmış olsa da daha çok tasavvufî konularda alıntı yapar. Ancak kendisi İmâm Rabbâni ile aynı meşrepten olduğu için aralarında ihtilaf yaşanmış olan konularda İmâm Rabbânî'nin fikirlerini tercih ettiği görülür. Bunu davet almamış kimse konusunda yukarıda verdiğimiz örnekte gördüğümüz gibi tasavvufî konularda da görmek mümkündür. Mesela Hakîkat-ı Salât konusunu işlerken, İbn Arabî'den şu alıntıda bulunur: "*el-Futûhâtu'l-Mekkiye* adlı eserin müellifi (İbn Arabî) şöyle demiştir: 'Yeme ve içmeyi terk etmek olan oruçta, Samediyet sıfatının tahakkuku vardır, namazda ise gayr ve gayriyet ile âbidiyet ve mabûdiyet marifeti vardır." Bu alıntıyı yaptıktan hemen sonra müellifimiz, İmâm Rabbânî'nin görüşünü tercihen şöyle der: Gördüğün gibi bu görüş, sekr ahvâlinden olan vahdet-i vücûd maselesine dayanmakta ve Hakîkat-ı Salât meselesini bilmemekten kaynaklanmaktadır.[94]

Saduddîn Teftâzânî (ö.792/1390): Çok yönlü bir âlim olmakla beraber Teftâzânî, daha çok kelâmcı olarak bilinir. Müellifimiz, kendisinden sûfîlere yöneltilen ittihad ve hulûl bahsinde iki yerde istifade ederek, sûfîlerin aslında zâhir ehlinin anladığı şekilde bir ittihad

[94] Bkz. Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 46a.

veya hulûdan bahsetmediklerini mesela Teftâzânî'den yaptığı şu alıntılarla aktarmıştır: "Sâlik, sülûkunu Allah'a ulaştırdığı, yani kurb ve şuhûd mertebelerine ve "fillâh" yani rızâsı mertebesine ve onun hazretinden umduğu şeylere erdirdiği zaman, tevhîd ve irfân yollarına gark olmuş olur. Bu istiğrak durumu, şuhûd itibariyle olur, hakikatte değil. Bu durumda sâlikin zâtı Allah'ın Zâtı'nda, sıfâtı Allah'ın sıfâtında yok olur ve her şey adeta kaybolur da sâlik, Allah Teâlâ dışında hiçbir şey görmez. Teftâzânî, (sûfîlerin) "fenâ fi't-tevhîd" dedikleri hâl işte budur" demiştir.[95]

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567): Müellifimizin kaynaklarından birisi de Şâfiî mezhebinin önemli âlimlerinden İbn Hacer el-Heytemî'dir. Özellikle el-Heytemî'nin *el-Fetâva'l-hadîsiyye* adlı eserinden alıntılar yaptığı görülür. İbn Hacer'e itimat edip güvendiğini söyleyen müellifimizin mesela zikir konusunu işlerken ondan aldığı alıntılardan birisi şu şekildedir: "Çünkü zâkir, dili ile zikretmeye devam ettiği müddetçe dilinin söylediklerileriyle meşgul olup alakasını kesemeyeceği için, kalbinin ilâhî Zât kemâlâtına tevecühünü tamamlayamaz. Ancak kalbiyle Allah'a yönelmekle yetindiği zaman, Zât zikri ve ana sıfatlar zikrine dalar ve bu sayede zikir, onun tüm beden, damar ve mafsallarında seyretmeye başlar, işte bu

[95] Bkz. Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 15b-16a.

durumda o, gerçek anlamda diliyle de hatta tüm organlarıyla zikretmiş olur. En iyisini yine Allah bilir."[96]

İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624): Yukarıda da İmâm Rabbânî'den çok istifade ettiğini ifade etmiştik. Müellifimiz, tasavvufî konularda İmâm Rabbânî'nin *Mektûbât* adlı eserinden sıkça alıntılarda bulunmuştur. *Mektûbat*'tan bazen uzunca bir alıntıyı olduğu gibi alırken bazen de özetlemek suretiyle aktarımda bulunmuştur. İmâm Rabbânî'nin aynı zamanda Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolunun kurucusu olması ve müellifimizle aynı meşrepten olup genel anlamda aynı fikirleri paylaşıyor olması, bunda etkili olmuştur, diyebiliriz.[97]

Muhammed Ma'sûm b. Ahmed Sirhindî (ö. 1079/1668): Müellifimizin sıkça başvurduğu kaynaklarından birisi de İmâm Rabbâni'nin oğlu Muhammed Masûm olmuştur. Yaşayan şeyhe yapılan râbıta, letâif, Hakîkat-ı Ka'be, Hakîkat-ı Hakâik, murâkabeler gibi önemli konularda başvurduğu kaynakların başında gelir. Mesela kendisinden yaptığı alıntılardan birisi şöyledir: "Bu konuyu Kayyûm Gavs Hoca Muhammed Masûm (ks), *Mektûbât*'ında şöyle izah etmiştir: Râbıta'nın çeşitleri vardır.

[96] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 65b.
[97] Bkz. Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 38b; 39b- 40b.

Birincisi: Hayalinde şeyhin sûretini muhafaza ederek sanavberî kalbe teveccüh etmen ve bu mülâhazada fânî olup yok oluncaya kadar şeyhinden feyz almandır.

İkincisi: Şeyhin sûretini sağ omuzunun üstüne alıp, omuzundan kalbine doğru çizgi gibi bir şeyin uzandığını farz edip, şeyhini bu uzanan çizgi üzerine getirip oradan kalbinin hakikatine indiğini düşünmendir.

Üçüncüsü: Yine aynı şekilde şeyhin sûretini omzuna getirip şeyhin kalb güneşinden senin kalbine bir nûrun aktığını farz etmen, kalbini bu nûr için bir kap gibi düşünüp, bu nûrun peyderpey çoğaldığını, buna mukabil kalbinin de genişlediğini düşünüp, şeyhin kalb güneşini kalbe bitişik bu nûr üzerine getirip onu kalbinin hakîkatine indirmendir. (Yine) onun kalbiyle kendi kalbinden fânî oluncaya kadar, kalbini, onun kalbinin ışığında mahvfetmeye devam etmen, Yüce Zât ismini, fenâ fi'ş-şeyh olmuş olan kalbinde tutarak bu mülâhazada kayb oluncaya kadar feyzin kaynağından ahadiyet nûrlarının akışını isteyerek beklemeye devam etmendir. Bu râbıta şekli, şeyhim ve imâmım olan Hazret'in öğrettiklerindendir.

Dördüncüsü: Şeyhi karşında mülâhaza edip onun iki kaşı arasından bir çizginin uzanıp senin iki kaşının arasına bitiştiğini düşünmen ve bu uzanan çizgide fânî olup yok oluncaya kadar bu mülâhazaya dalıp gitmendir.

İşte buna, hatt-ı istivâ ismi verilir. Şeyhim ve imâmım (ks), "Râbıtanın bu çeşidinin en faydalı râbıta olduğunu gördüm" demiştir. Bu dört râbıta çeşidi, dirilere yapılan râbıta türleridir."[98]

Şeyh Muhammed Nuriddîn (ö. 1308/1890): Müellifimizin zaman zaman kaynak olarak gösterdiği ve kendisinden alıntı yaptığı şahsiyetlerden birisi de kendi şeyhi Şeyh Muhammed Nuriddîn olmuştur. Zikir, halvet vb. konulardan kendisinden nakillerde bulunmuştur. Mesela zikir konusunu işlerken şeyhinden şu alıntıda bulunmuştur: Şeyhimiz İmam Nuruddîn Muhammed, şöyle demiştir: "Her ne zaman, hicab veya başka şeylerin zuhûru sebebiyle nefiy ve ispat (zikri) deverânı duracak olursa zâkir, bu zikri kalbin dâhilinde icrâ etsin ve bu hâl üzere bir müddet devam etsin. Çünkü bununla perdeler kalkar, mâniler zâil olur ve mâniler sınırı viran olur. Böylece vukuf-i adedî deverânı istikamet bulur da meşgul olan, işine dönmüş olur. Sâlike zikir esnasında nefsinden bir dalgınlık meydana gelecek olursa, zâkir zikri terk ederek gelen vâride teslim olmalıdır."[99]

[98] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 31b-32a.
[99] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 34b.

1.3. Hırka Giydiği Şeyhi ve Tarîkat Silsilesi

1.3.1. Şeyhi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, zâhirî ilimleri tamamlayıp icâzet aldıktan sonra, Şeyh Muhammed Nuruddîn el-Bamernî (ö.1308/1890)'ye intisab etmiş ve kendisinden Nakşibendiyye Tarîkatı icâzeti almıştır.[100]

Şeyh Muhammed b. Şeyh Tâhir el-İmâdî b. Molla Sâfî, 1227/1812 yılında doğmuştur. Müderris olan babasının yanında çeşitli ilimler okuduktan sonra, aynı zamanda Nakşibendiyye şeyhi olan babasından hilafet almıştır.[101]

Babasından icâzet almış olan Şeyh Muhammed, babasının vefâtı üzerine Bamernî Tekkesi postuna oturmuştur. Söz konusu tekke, bölgede Kadiriyye Tekkesi'nden çok daha sonraları kurulmuş önemli tekkelerdendir. Tekke'yi Şeyh Muhammed'in babası Molla Sâfî kurmuştur. Molla Sâfî, Şeyh Hâlid Bağdâdî'den tarîkat almıştır. Daha sonra tekkenin başına Şeyh Tâhir el İmâdî geçmiş, onun vefâtı üzerine yerine oğlu ve halifesi Şeyh Muhammed Nuruddîn, onun da

[100] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 180; es-Selefî-ed-Dûskî, *İkdü'l-cümân*, c. III, s. 1170; Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd,* c. II, s. 5; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 5.
[101] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 152.

yerine Şeyh Bahâuddîn geçmiş, ardından da torunları tarafından tekke yürütülmüştür.[102]

İlim ve irfânla dolu geçirdiği hayatında Şeyh Muhammed; Şeyh Tâhâ (müellifimiz), Şeyh Bahâuddîn (Şeyh Muhammed'in oğlu ve halifesi) gibi önemli halîfeler yetiştirmiştir. Şeyh Muhammed, doğduğu yer olan Bamernî'de 1308/1890 yılında vefât etmiş ve orada defnedilmiştir.[103]

1.3.2. Tarîkatı

Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'ya şeyhi tarafından verilmiş icâzetnâmeye ulaşamadık. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Şeyh Tâhâ'nın şeyhi, Şeyh Muhammed Nuruddîn el-Bamernî'dir. Şeyh Muhammed Nuruddîn'in bir diğer halifesi ise aynı zamanda oğlu olan Şeyh Muhammed Bahâuddîn el-Hâlidî en-Nakşibendî (ö. 1372/1952)'dir. Şeyh Bahâuddîn'nin, Hakkarili olan halifesi Şeyh Selim Seven Efendi (ö. 1955)'ye verdiği 1340/1921 tarîkat icazetnâmesi elimizde mevcuttur.[104] Bu icâzetnâmeden hareketle müellifimizin de tarîkat silsilesini öğrenme imkânı bulmaktayız. Şeyh Muhammed Bahâuddîn el-

[102] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 152

[103] el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân*, s. 152.

[104] Şeyh Muhammed Bahâuddîn el-Hâlidî en-Nakşibendî, *İcâzetnâme*, 1340/1921, vr. 1b-2b. (Söz konusu icâzetnâmeyi, 2012 yılında Şeyh Selim Efendi'nin kitapları arasında bulduk. Aslını İstanbul'da ikâmet etmekte olan Şeyh'in torunu Naci Seven Bey'e gönderdik. Bir kopyası da bizde mevcuttur. Bu icâzetnâme Muhammed Bahâuddîn tarafından Hakkârili halifesi Şeyh Selim Seven'e verilmiştir).

Hâlidî en-Nakşibendî tarafından halifesi Şeyh Selim Efendi'ye kendi el yazısıyla yazılarak verilen tarîkat icâzetnâmesinde tarikat silsilesi şöyledir:

1. Hz. Muhammed (s.a.v.) (ö.10/632)

2. Hz. Ebubekir (r.a.) (ö.13/634)

3. Salmân Fârisî (ö.36/656)

4. Kâsım b. Muhammed b. Ebubekir Sıddîk (ö.107/725)

5. Cafer Sâdık (ö.148/765)

6. Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö.234/848 [?])

7. Ebu'l-Hasan Harakânî (ö.425/1033)

8. Ebû Alî Fârmedî (ö.477/1084)

9. Yusûf Hemedânî (ö.535/1140)

10. Abdulhalik Gücdüvânî (ö.575/1179 veya 617/1220)

11. Arif Rivegerî (ö.606/1209)

12. Mahmûd Encir Feğnevî (ö.685/1286)

13. Alî Râmîtanî (ö.721/1321)

14. Muhammed Baba Semmâsî (ö.736/1336)

15. Emir Külâl (ö.772/1370)

16. Muhammed Bahâuddîn Nakşibend (ö.791/1389)

17. Alâuddîn Attar (ö.802/1400)

18. Yakûb Çerhî (ö.851/1447)

19. Ubeydullah Ahrâr (ö.895/1490)

20. Muhammed Zâhid (ö.936/1529)

21. Derviş Muhammed (ö.970/1562)

22. Hacekî Emkinegî (ö.1008/1600)

23. Muhammed Bakibillah (ö.1012/1603)

24. Ahmed Sirhindî (İmâm Rabbânî) (ö.1034/1624)

25. Muhammed Masûm (Urvetü'l-Vuska) (ö.1079/1668)

26. Muhammed Seyfuddîn (ö.1096/1684)

27. Nûr Muhammed Bedvânî (ö.1135/1722)

28. Şemsuddîn Habîbullah Mazhar (ö.1195/1781)

29. Abdullah el-Hindî ed-Dihlevî (ö.1240/1824)

30. Hâlid el-Osmânî el-Bağdâdî (ö. 1242/1827)

31. Şeyh Tâhir İmâdî (?)

32. Şeyh Muhammed Nuriddîn (ö. 1308/1890)

33. Muhammed Bahâuddîn el- Hâlidî en-Nakşibendî (ö. 1372/1952).

34. Şeyh Selim Seven (ö.1955) [105]

Otuz ikinci sırada yer alan Şeyh Muhammed Nuruddîn aynı zamanda müellfimizin de şeyhi olduğuna göre, müellifimiz aynı silsilede Şeyh Nuruddîn'den hemen sonra gelmektedir. Buna göre müellifimizin tarîkat silsilesi şöyle olur:

1. Hz. Muhammed (s.a.v.) (ö.10/632)

2. Hz. Ebubekir (r.a.) (ö.13/634)

[105] Şeyh Bahâuddîn, *İcâzetnâme*, vr. 1b-2b.

3. Salmân Fârisî (ö.36/656)

4. Kâsım b. Muhammed b. Ebubekir Sıddik (ö.107/725)

5. Cafer Sâdık (ö.148/765)

6. Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö.234/848 [?])

7. Ebu'l-Hasan Harakânî (ö.425/1033)

8. Ebû Alî Fârmedî (ö.477/1084)

9. Yusûf Hemedânî (ö.535/1140)

10. Abdulhalik Gücdüvânî (ö.575/1179 veya 617/1220)

11. Arif Rivegerî (ö.606/1209)

12. Mahmûd Encir Feğnevî (ö.685/1286)

13. Alî Râmîtanî (ö.721/1321)

14. Muhammed Baba Semmâsî (ö.736/1336)

15. Emir Külâl (ö.772/1370)

16. Muhammed Bahâuddîn Nakşibend (ö.791/1389)

17. Alâuddîn Attar (ö.802/1400)

18. Yakûb Çerhî (ö.851/1447)

19. Ubeydullah Ahrâr (ö.895/1490)

20. Muhammed Zâhid (ö.936/1529)

21. Derviş Muhammed (ö.970/1562)

22. Hacekî Emkinegî (ö.1008/1600)

23. Muhammed Bakibillah (ö.1012/1603)

24. Ahmed Sirhindî (İmâm Rabbânî) (ö.1034/1624)

25. Muhammed Masûm (Urvetü'l-Vuska) (ö.1079/1668)

26. Muhammed Seyfuddîn (ö.1096/1684)

27. Nûr Muhammed Bedvânî (ö.1135/1722)

28. Şemsuddîn Habîbullah Mazhar (ö.1195/1781)

29. Abdullah el-Hindî ed-Dihlevî (ö.1240/1824)

30. Hâlid el-Osmânî el-Bağdâdî (ö. 1242/1827)

31. Şeyh Tâhir İmâdî (?)

32. Şeyh Muhammed Nuriddîn (ö. 1308/1890)

33. Şeyh Tâhâ İmâdî (1337/1918).[106]

1.4. Vefâtı

Bölgede oldukça etkili olmuş olan Şeyh Tâhâ el-Mâî, ilim ve irşâd ve mücadeleyle geçirdiği bir ömrün sonunda 1337/1918'de vefât etmiştir.[107]

[106] Şeyh Bahâuddîn, *İcâzetnâme,* vr. 1b-2b; el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 152.

[107] Bkz. el-Abbâsî, *İmâretu Bahdînân,* s. 180; İsmâîl Bâdî, *Şeyh Yûnus el-Kurdî ve resâiluh,* s. 52.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklardan Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın, XIV/XX. yüzyılın önemli Nakşibendi Hâlidî şeyhlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Zâhir ve bâtın ilimlere sahip zulcenaheyn olma şerefine nâil olmuş şahsiyetlerden birisi olan Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın önemli eserler yazdığını ancak bunların bölgeyi işgal eden İngiliz askerleri tarafından yakılan kütüphanede yok olduklarını belirtmiştik. Bu sebeple farklı eserlerinden istifade imkanı olmayan Şayh Bahâuddîn Tâhâ'nın tasavvufî görüşlerini, elimizde bulunan *Minhac* adlı yazma eseri bağlamında anlatmaya çalışacağız.

2.1. Tarîkat

Tarîkat sözlükte; "yol,[108] izlenecek usul, hal ve gidiş" anlamına gelir, çoğulu tarâik şeklinde gelir. Terim olarak "Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hâl ve davranış" demektir.[109] Kâşânî, "sâliklerin tercih ettiği yaşama tarzı" şeklinde tarif etmiştir.[110]

---

[108] Abdurezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, ter. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 204, s. 349

[109] Reşat Öngören, "Tarîkat", *DİA*, İstanbul, 2011, c. XL, s. 95.

[110] Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 349.

Tarîkat kelimesi, bir bakıma metod, usûl anlamına gelir.[111] Müellifimiz de bu anlamda; Allah'a giden yolların, mahlukatın nefesleri adedince olduğunu, dolayısıyla şer-î çerçevenin dışına çıkılmadıkça, takip edilen yol ve yöntemlerin önemli olmadığını dile getirir. O da klasik tasavvuf anlayışında yer aldığı gibi mahlûkatın nefesleri adedince olan bu yolları (tarîkatları) temelde dört nesebe dayandırır:

1. Hz. Ebûbekir'e dayanan yol: Buna tasavvufta Sıddıkiyye yolu denilir. Ona göre bu yolun takipçileri farklı meşreb ve tabakaları bulunan Nakşibendiyye'dir. Bu tarîkat üzere Müceddidiye-i Hâlidiyye tesis edilmiştir.

2. Fârûk'u-a'zam'a (Hz. Ömer r.a) dayanan yol: Bu nesebin bağlısı, farklı isim almış ve farklı şubelere ayrılmış olmakla beraber Kübreviyye'dir.

3. Zi'n-nûreyn'e (Hz. Osman r.a) dayanan yol: Bu nesebe bağlı olan tarîkat, farklı şubelere ayrılmış olmakla beraber, Nûrbahşiyye'dir.

4. Hz. Alî'ye (r.a.) dayanan yol: Bu nesebe dayananlar, farklı isim, tarîkat, meşreb ve zikirlere sahip olmuş ve sayılamayacak kadar çoktur.[112]

---

[111] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul, 2004, s. 627.

[112] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 11a-b.

Bunların hepsi de kişiyi ma'rifetullaha ulaştırır. Bu tarîkatların tamamında da sâlikin; Sünnete bağlı, bid'atlardan uzak ve Ehl-i Sünnet yolunu takip etmek suretiyle vâsıl olduklarını söyleyen müellifimize göre bu hakikati, Allah'ın basiretini hakîkatları anlamaktan, kalbini kör ettiği kimseden başkası inkâr etmez.

Böylece tüm tarîkatları temelde dört büyük halifeye bağlayan müellifimiz, bunlar arasında faziletten bahs edilecekse Peygamberlerden sonra mahlûkatın en üstünü Hz. Ebûbekir'dir, vusûl açısından da cezbe terîkatı, sülûk tarîkatından önde gelir, zira Muhammed Parsa (k.s.) *Risâletu'l-kudsiyye* adlı eserinde: "Hz. Alî (r.a), yaratılmışların en hayırlısından aldığı feyzin ve yakınlığın yanında (ayrıca) tarîkat almak üzere Hz. Ebûbekir'e öğrenci olmuştur",[113] diyerek Hz. Ebubekir'e dayanan yolun üsünlüğünden bahs edilebileceğini söyler. Ona göre; tarîkat imâmları açısından başka bir faziletten bahsedilebilir; ancak bu konuda kitap veya Sünnette bir şey vârid olmamıştır. Dolayısıyla her hangi birinde görülen harîkulade hâllerin çok olması, onun faziletine veya Allah'a daha çok yakın olduğuna delâlet etmeyeceğini dile getirir. O halde Allah'a olan kurbiyet (yakınlık) menzillerini, ancak bu konuda kendisine fazilet verilen erbâbı bilir.[114] Yine bu şahsiyetlerin sarf

[113] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 11b.
[114] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 11b.

ettikleri sözlerden hareketle bir üstünlükten bahsetmek mümkün değildir. Zira Bazılarının **سبحاني ما اعظم شأني** "*Kendimi tenzih ederim, şanım ne kadar yücedir*" **لوائي ارفع من لواء محمد** "*Benim sancağım, Muhammed'in (s.a.v.) sancağından daha yüksektedir*", **خضت بحرا وقف الأنبياء بساحله** "*Öyle bir denize daldım ki, enbiyâ onun sahilinde durmaktadır"* türünden ilk bakışta onların daha üstün olduklarını gösteriyormuş gibi görülen sözler, müellifimize göre çoğunlukla sahv ve ubûdiyet makamından evvel ve sekr hâllerinde sadır olmuştur. Bu makâmları aşanlar, nefisleri için bir varlık görmüyorlar ki, nefislerini herhangi bir Allah kulundan üstün görsünler.[115] Dolayısıyla bu tür sözlerden hareketle herhangi bir üstünlükten bahsedilemez.

Ona göre tarikatlarda icrâ edilen zikirler yönünden de herhangi bir üstünlükten bahsedilemez. Zira tarîkatların tamamı, Sünnette vârid olmuş olan zikirleri kullanma konusunda mütesâvidirler. Aynı şekilde icrâ edilen zikrin, cehrî, hafî, önce ya da sonra olması da bir üstünlük göstergesi değildir.[116]

Müellifimize göre belki seyrin kolay oluşu ve urûc (rûhî yükseliş) yönünden bir üstünlükten bahsedilebilir. Bu durumda da Nakşibendiyye Tarîkatı, umûm fazilet bakımından bu konularda üstün olmaya daha layıktır.

[115] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 11b.
[116] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 11b.

Ancak ona göre bazen başka tarîkat erbabının bazı ferdleri, bu kemâlata, mahbubiyet ve meczûbiyet yollarıyla ulaşmada, (Nakşibendiyye ile) müsâvi olurlar.[117] Dolayısıyla burada da kat'i bir üstünlük söz konusu olmamaktadır.

O halde hangi tarîkatta olursa olsun tâlib olan kimseye düşen şey, kâmil, mükemmil, Sünnet-i seniyyeye tam tabi, bid'atlardan sakınan bir şeyhe bağlanmasıdır. Bu şartlara haiz olan hangi tarîkata bağlanırsa bağlansın kişi, aradığını bulacaktır.[118]

Böylece tarîkatları sınıflandırıp, aralarında mutlak bir üstünlükten bahsedilemeyeceğini anlatan müellifimiz, vâsıl olmak için yukarıda belirttiği şatlara haiz bir şeyh bulmak gerekir der. Aradığı şeyh, şayet sâlikin yaşadığı yerde varsa bu onun için büyük bir nimettir. Yoksa tâlib, böyle bir şeyhi arayıp bulmalıdır. Şayet böyle bir mürşîdi arayıp bulmasına şerî bir mani varsa o zaman Peygamberimiz'den (s.a.v.) vârid olmuş olan zikirleri vird edinmelidir. Böylece bu kimse, sırf Allah'ın lutfu, inayeti ve cezbeyle terbiye olmuş olur. Aslında meczûb olan Mahbûb, kalplerin evirip çeviricisinden başkasına muhtaç değildir. Böyle kimsenin; kalbi üstadı, rûhû yardımcısı, terbiye edeni (mürebbisi) murâdı olur ve bu kimse (meczûb),

[117] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 12a.
[118] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 12a-b.

mecnûnlar sıfâtı içinde akıllı, miskinler safında melik olur.[119]

2.2. Velî ve Kerâmet

2.2.1. Velî

Kelime olarak bir işi üstlenen veya onu yerine getiren, yardımcı, muhib, dost, yakınlık[120] gibi manalara gelen "velî", Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayrı anlamda kullanılmıştır. Buna göre: 1."Feîl-فعيل" vezninde ve ismi mef'ul manasında olmak üzere, "işlerini Allah Teâlâ'nın gördüğü, kendi nefsine bırakmadığı" anlamına gelir. "*O, sâlihlerin işlerini görür"*[121] âyeti bu manadadır. 2. "Feîl-فعيل" vezninde, mübalağa-ı ism-i fâil siğâsında olup, "Allah'a karşı ibâdet ve taâtını yerine getiren

[119] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 12b.

[120] Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs,* tahk. Heyet, Dârü'l-Hidâye. ts., c. XL, s. 242 vd.; İbrâhîm Mustafa, *Mu'cemü'l-vasît*, Dârü'd-Da've, ts., c. II, s. 1058; Bekir Topaloğlu, "Velî", *DİA,* İstanbul, 2013, c. XLIII, s. 24; Ferzende İdiz, *İmâm Süyûtî ve Tasavvuf*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul, 2019, s. 236.

[121] A'raf, 7/196.

kimse" anlamında kullanılmıştır.[122] *"Allah îmân sorumluluğu taşıyanların (mü'minlerin) velîsidir."*[123]

Evliyânın varlığı Kur'ân ve Sünnetle sabittir. **أَلا إِنَّ أَوْلِيَاء اللهِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ** *"Dikkat! Allah'ın evliyâsı için ne korku vardır, ne de hüzün."*[124] **نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** *"Dünya hayatında sizin evliyânız ve dostlarınız biziz."*[125] **اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا** *"İmân edenlerin velîsi Allah'tır."*[126]Mutasavvıfların hadîsten ilk etapta delîlleri ise Buhârî'de yer alan; "*Her kim Benim velîlerimden bir velîye düşmanlık ederse, şüphesiz ben ona îlân-ı harp ederim… Allah bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur..."*[127] şeklindeki kudsî hadîstir.

---

[122] Abdülkerîm Kuşeyrî, er-*Risâle*, Dârü'l-Hayr, Beyrût, 1416/1995, ss. 359-360; Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l Mahcûb*, ter. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2010, s. 274; Nureddin Abdurrahman b. Ahmed Molla Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-Kudüs*, ter. Lamiî Çelebî, Sad. Abdülkadir Akçiçek, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 25; Süleyman Uludağ, "Velî", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIII, s. 25; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 236.

[123] Âl-i-İmrân, 3/68.

[124] Yûnus, 10/62.

[125] Fussilet, 41/31.

[126] Bakara, 2/257.

[127] Buhârî'de yer alan hadîs şöyledir: **قالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا وَإِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ**

"Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: 'Yüce Allah buyurdu ki, 'Her kim Benim velîlerimden bir velîye düşmanlık ederse, şüphesiz ben ona îlân-ı harp ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili hiçbir şey ile benim kurbiyetime mazhar olamaz. Bir de kulum nâfileler ile bana yaklaşır ha yaklaşır ve

Mutasavıfların konuya dâir delîl kabul etikleri bir diğer hadîs de "*Allah'ın öyle kulları vardır ki nebîler ve şehîdler onlara imrenirler, bunun böyle olduğu muhakkaktır.' Yâ Resûlellah! Bunlar kimlerdir, bize tavsif et, umulur ki, onları severiz, denilince, Hz. Peygamber: 'Bunlar öyle bir topluluktur ki, mal ve kazanç bahis konusu olmaksızın sırf Allah'ın rûhu ile sevmişlerdir. Nûrdan minberler ve köşkler üzerindedirler, yüzleri de nûrdur. Halkın korkacağı zaman onlar korkmazlar, insanların mahzun oldukları vakit onlar hüzünlenmezler.' Hz. Peygamber bundan sonra: 'Dikkat edin! Allah'ın evliyâsının üzerine korku yoktur, onlar mahzûn olacak da değillerdir' meâlindeki âyeti okudu."*[128]

Mutasavvıflar velîliği genel (velâyet-i âmme) ve özel (velâyet-i hâssa) diye ikiye ayırırlar. Genel anlamda her mümin Allah'ın dostudur ve O'nun velî kuludur. Özel anlamda velîlik ise düzenli, devamlı, kararlı ve ihlâslı bir şekilde ibadet ve kulluk eden, başta peygamberler olmak üzere takvâ sahibi bütün sâlih

---

nihayet öyle bir hâle gelir ki, artık ben onu severim. Onu sevince de, onun işiten kulağı, gören gözü, tutup yakalayan eli ve yürümesine vasıta olan ayağı olurum. Böylesi benden bir şey isterse istediğini muhakkak ona veririm. Bana sığınırsa onu hıfz ve sıyânetim altına alırım." Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1407/1987, Rikâk, 38.

[128] Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., Zühd, 53.

müminlere mahsustur.[129] Hem umum hem de özel velîliği kabul eden Ehl-i Sünnet âlimleri, velâyeti dört kısma ayırmışlardır:

1. Velâyet-i uzmâ: Son peygamber (s.a.v.)'in velâyeti.

2. Velâyet-i kübrâ: Diğer peygamberlerin velâyeti.

3. Velâyet-i vustâ: Evliyânın velâyeti.

4. Velâyet-i süğrâ: Mü'minlerin velâyeti.[130]

Ehl-i Sünnet âlimleri, bu ve benzerî âyet ve hadîslerden hareketle hem umum hem de özel anlamda velînin varlığını kabul ederken, mu'tezîle, umum anlamdaki (velâyet-i amme) velâyeti kabul etmiş ancak özel velayeti (velâyet-i hassa) reddetmiştir.[131] Mu'tezile'ye göre söz konusu âyet ve hadîsler umum velâyetle ilgilidir. Bu anlamda Allah'a îmân etmiş her mü'min, velîdir. Şia ise velâyetin sadece Ehl-i Beyt'e mensûb imâmlara ait olduğunu savunmuştur.

Müellifimiz, Ehl-i Sünnet âlimleri gibi umûm ve özel anlamda velâyeti kabul etmekte ve özel anlamdaki velînin inkâr edilmemesi gerektiğini, böyle kimseleri inkârın zararlarını anlatmaktadır. Ona göre velîyi inkâr, zehire benzer. Nitekim velî kimseleri inkâr eden bazı şahsiyetler olmuş; ancak bunların sonları iyi olmamıştır.

---

[129] Uludağ, "Velî", c. XLIII, s. 25.
[130] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, ss. 696-697.
[131] Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 226; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 239.

Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140) 'nin yanına giden İbn Sakâ el-Münkîr, İbn Asrûn (ö. 585/1189) ve Abdulkadir Gaylânî (ö. 561/1166)'nin durumlarını örnek gösterir. Buna göre Abdulkadîr Geylânî, Yusuf Hemedânî'ye bağlanıp ondan edep alınca Şeyh de kendisi hakkında duâda bulunmuş ve Abdulkadir Gaylânî böylece bilinen meziyetleri bu eğitim vesilesiyle elde etmiştir. Ancak diğer iki şahıs, Yusuf Hemedânî'yi red etmiş, hatta aleyhinde bulunmuş ve akibetleri iyi olmamıştır. Müellifimize göre İbn Saka son nefeste Hristiyanlık inancı üzere ölmüş, İbn Ebu Asrun da vakıf mallarının başına geçerek dünyalığa gark olmuştur. Zira tarikat büyükleri; "Sâlih kimseleri inkâr eden münkîrin göreceği en az ceza, onların bereketinden mahrûm kalmalarıdır. Münkîrlerin kötü akibete uğramalarından korkulur" demişlerdir.[132]

Müellifimiz, evliyâyı inkâr eden mümkîrleri de şu gruplara ayırır:

1. Şeyh ve tarîkatların bir kısmını kabul edip diğerlerini inkâr edenlerdir. Bunlar, sahabenin bir kısmını sevip diğerine buğz eden Şia'ya benzer.

2. Yaşadığı dönemin şeyhlerini inkâr edip daha önceki dönemlerde yaşamış olanları kabul edenler. Bunlar, Beni İsrail'in nebî ve kitaplarına inanıp Hz. Muhammed'i (s.a.v.) inkâr eden ehl-i kitaba benzerler.

[132] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 13a.

3. Önceki ve sonraki tüm ehl-i tariki, tarikatları ve tasavvuf adına ne varsa hepsini inkâr edenlerdir. Bunlar da Resûl ve mürselleri inkâr eden Hindu din adamlarına benzerler.

4. Sözlerinde hulûl ve ittihad olduğu vehmine kapılıp, mutekaddimûn ve muteahhirûndan bazılarını inkâr edenlerdir. Bunlar da iki kısma ayrılırlar. Bunların bir kısmı inkârlarının yanı sıra sahv ehline nisbet edilen te'vil ile sekr ehline nisbet edeilen şatah ve özrü kabul etmeyip bunları tekfir ederler. "Oysa ki, dinin dayanağı ve temsilcileri olarak kabul edilip, tekfirin olup olmadığının görüşlerine göre belirlendiği fukaha ve kelâmcılar tarafından birinci kısmın sözlerinin te'vili ve diğerlerinin özrü makbul görülmüştür."[133] Diğer kısmı ise kendilerine te'vil açıklandığında durumu anlar ve özür diler. Bu kimse, önceki zannından dolayı sorumlu değildir.[134]

Bunları söylemekle beraber müellifimiz, evliyânın beşeriyetine de vurgu yapmak suretiyle yanlış anlaşılmaların önüne geçer. Zira sıradan müminlerin başına gelenler velî kulların da başına gelir ve nebîler hariç, hiçbir velînin ismet (günah işlememe) sıfatı yoktur. Velâyet, velî olan kimseyi beşeriyetten çıkaran bir özellik değildir. Aynı şekilde velâyet, velîyi nefsanî

[133] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 15a.
[134] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 14b-15a.

şehvetlerden kati bir şekilde korumaz. Dolayısıyla velî bir kulda, günahkâr bir kimsede görülen herhangi bir hâl görülebilir. "Nitekim Cüneyd'e (r.a.) ârif kimsenin zina işleyip işlemeyeceği soruldu. Bunun üzerine Cüneyd; Allah'ın emri yerine gelmiş olur. Ancak şu var ki, Yüce Allah sırf inayetiyle onları beşeriyetin adiliğinden ve nefsani rezilliklerden genellikle muhafaza eder."[135] Ona göre evliyâ'nın işlediği günahla biz sıradan kulların işlediği günah arasında şu fark vardır. Onlar günah işlemeden önce bunun kötülüğünün farkında olur, kötü akibeti düşünür ve vakti gelmeden önce bu günahı işlemeyi istemez, işlemeleri halindeyse hemen pişman olup tevbe ederler. Böylece o fiilden önce ve sonra tevbe etmiş olurlar. Bizler ise daha vakti gelmeden günah işlemeyi ister ve vaktinden önce onu işlemek için çaba harcar, o günahla karşılaştığımızda sevinir ve onu işlemek için acele ederiz. O haramı işleyince de benzerlerinin devamını arzularız.[136]Yani velî, günah işlediği ana kadar da o fiili işlemek istemez, sakınmaya çalışır, olur da işlerse hemen pişmanlık duyar ve kendisine pişmanlık ve tevbe hemen nasip olur; sıradan kul ise öncesinden de o günahı işlemeyi arzular, işledikten sonra pişman olmaz ve kendisine kolay kolay tevbe nasip olmaz. Aradaki fark pişmanlık ve tevbedir.

[135] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 13b.
[136] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 13b.

Velînin kendi velâyetini bilip bilmeyeceği husûsu da tartışılmıştır.[137] Mesela kelâm âlimlerinden Ebû İshak İsferâinî (ö.418/1027) ve bir cemâat, velî kimse, velî olduğunu bilmez derken; Ebubekir b. Fûrek (ö.406/1015), velî kimse, velî olduğunu bilir, demiştir.[138] Hucvirî, velî olduklarını kendilerinin de başkalarının da bilmediği ve "mektûm" denilen dört bin kişilik bir velî grubu olduğunu, bunların dışında kalan velîlerin ise hem kendileri hem de başkaları tarafından velâyetlerinin bilindiğini söyler.[139]

Bu konuda genel anlamda velîler dört kısma ayrılmıştır:

1. Velî olduğunu kendisi de halk da bilir. Bunlara ahassu'l-havas (seçkin velîler) denir.

2. Velî olduklarını kendisi bilir, halk bilmez. Ricâlu'l-gayb gibi.

3. Velî olduklarını kendileri de halk da bilmez.

4. Velî olduklarını kendileri bilmez ama halk bilir.

Müellifimiz, evliyânın farklı sınıflara ayrıldığını ve Yüce Allah'ın evliya kullarını beşeriyetin farklı halleri içerisinde gizlediğini, çoğu zaman bunların tanınmadığını söyler. Buna göre Yüce Allah'ın evliyâ kullarından bazıları çobanlık ve zor işlerde çalışırlar.

[137] Kuşeyrî, *Risâle*, s. 260; İdiz, *İmâm Süyûtî,* s.239.
[138] Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 277; İdiz, İmâm Süyûtî, s. 239.
[139] Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 276; İdiz, *İmâm Süyûtî,* s. 239.

Bundan dolayı bunlar yalın ayak, toza bulanmış, saçları dağılmış bir halde gezerler ve bunları gören zâhir ehli, bunların namazı terk ettiklerini ve hatta günahlardan kaçınmadıklarını sanırlar. Bir kısmı zâhir ilimlerle uğraşır ve zahir âlimlerden ayırt edilmez. Bazıları devlet adamlarıyla beraber olurlar. Öyleki insanlar, yapılan yanlışlarda bu kimselerin de günahkâr olduklarını sanır, zulum ve zorbalıkla itham eder. Bazıları da tekke ve ribatlar inşa ederek şöhret ve mürîd toplayarak gizlenirler. Öyle ki bulundukları bölgede önder kimseler haline gelir, insanların yardımına koşar, sulh yaparlar. Böylece bunların velâyet yönleri gizli kalır. Eğer bu sayılanlar olmasaydı, herkes bunların velî olduğunu görür ve anlardı.[140]

Velî konusunu işlerken belki de değinilmesi gereken hususlardan birisi de velî kimselere gösterilen ilgi ve alakanın artması üzerine, onlar gibi hürmet ve saygı görmeyi arzulayan bir takım sahte velîlerin/sûfîlerin türemiş olmaları hususudur. Daha ilk dönemlerden itibaren sûfîler, eleştiri kültürünü geliştirmiş, hem kendilerini hemde sûfî olmadığı halde sûfî geçinenleri eleştirmişlerdir. Tasavvuf klasikleri olarak bilinen *Lumâ', Kûtu'l-kulûb, Taarruf, Risâle, Keşfu'l-mahcûb* gibi eserlerin yazılma sebeplerinden birisi de bu (sahte sûfîlerin çoğalması) olmuştur. Söz

[140] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 14a.

konusu eserleri yazan mutasavvıflar, gerçek tasavvuf ve mutasavvıfları anlatmak, onları kendi dönemlerindeki menfaatçı kesimden ayırmak amacını gütmüş, zamanlarındaki sahte sûfîleri eleştirmişlerdir.[141]

Müellifimiz de buna benzer serzenişlerde bulunmaktadır. Ona göre evliyâ ve irfan ehlinin kıyafetlerine bürünüp, bazı süslü laflar sarfederek insanları kandıran sahte kimselere de dikkat etmek gerekir. "Yine bu tipler, azıcık meta toplamak için insanlar arasında dolaşırlar. Onları kandırmaya çalışır. Ancak akıllı kimse, bu kavmin sözlerini düşündüğü zaman aslında bunların sözlerinde, irfan ve velayet şöyle dursun, fikirden ziyade neredeyse fıska düştüklerini anlar."[142]

Kısaca müellifimize göre velînin varlığı Kur'ân ve Sünnete dayanır. Ona göre hem umum (velâyet-i amme) hem de özel anlamdaki velayetin (velâyet-i hassa) varlığı haktır. Velîler de beşerdir ve günah işleyebilirler. Ancak diğer kullardan farkları, hemen kendilerine tevbenin nasip olmasıdır. Ayrıca velî olmadıkları halde velî gibi geçinen sahtekârlara da dikkat etmek gerekir.

---

[141] Bkz. Ferzende İdiz, "Tasavvuf Klasikleri Bağlamında Tasavvufta Öz-Eleştiri Kültürürü", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, Ensâr Yay., İstanbul, 2019, ss. 185-196.

[142] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 14a.

2.2.2. Kerâmet

Kerâmet; azizlik, şeref, küp veya desti, itibar, kerîm, cömertlik gibi anlamları içeren Arapça bir kelimedir.[143]Tasavvufî bir ıstılah olarak kerâmet: "Teklif baki olduğu halde meydana gelen harikulâde mahiyetteki fiildir."[144]Sehl b. Abdullah et-Tusterî: "Âyetler sadece Allah'a aittir. Mûcizeler, peygamberlere, kerâmetler de velîlere ve sâlih mü'minlere."

Mûcîzeden bir parça olan kerâmeti, Ehl-i Sünnet, câiz görmüş ve kabul etmiştir. Mu'tezile ise mûcizeyi kabul ederken, kerâmeti câiz görmemiş ve reddetmiştir. Bunlar, peygamber dışında bir kimseye kerâmet isnat etmek, peygamber mûcizesinde noksanlık oluşturur endişesiyle kerâmeti reddetmişlerdir.[145] Oysa kerâmet, mahiyeti itibariyle mûcizeden farklı değildir. Mûcize peygamberlerden, kerâmet ona bağlı olan velîlerden zuhûr eder. Ancak peygamber, peygamberliğini iddia eder ve bunu ispat için mûcize gösterir, inanmayanlara meydan okur. Velî ise velîlik iddiasında bulunmaz ve

---

[143] Bak. ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. II, s. 224*;* Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 365.

[144] Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 280.

[145] Serrâc et-*Tûsî, el-Lumâ',* tahk. Abdulhalim Mahmu-Tâhâ Abdulbaki, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960, s. 393.

meydan okumaz.[146]Mûcizenin de kerâmetin de yaratıcısı ve hakîkî sahibi Allah'tır.[147] Dolayısıyla velînin kerâmeti olmaz zira bu durum onu nübuvvet iddia etmesine sebep olur, diyen Mu'tezile'nin kerâmeti inkâr etmesi haklı görülemez.[148]

Nitekim Serrâc et-Tûsî, *el-Lumâ'* adlı eserinde peygamberlerden başkasında kerâmet olmaz, diyenleri eleştirmekte ve kerâmet gösteren velî ile peygamber arasında şu üç farkın bulunduğunu aktarmaktadır:

1. Peygamberler, tebliğ amacıyla halka mûcize gösterirler. Mûcizelerini saklarlarsa Allah'a karşı gelmiş sayılırlar. Velîler ise kerâmetlerini saklamakla kulluk şartına bağlı kalmış olurlar.

2. Müşriklerin kalpleri kas katı olduğu için peygamberler, bu katı kalplileri yumuşatmak için onlara karşı delil olarak mûcize gösterirler. Velîler ise kerâmetlerini başkalarına değil, sadece kendi nefislerine delil olarak kullanırlar. Böylece itmi'nan ve yakîne ermeye, iç sıkıntısı ve rızık korkusundan kurtulmaya çalışırlar.

---

[146] et-Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 393-394; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, ss. 281-282; Süleyman Uludağ, "Kerâmet", *DİA*, Ankara, 2002, c. XXV, s. 265.

[147] Et-Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 393-396; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, ss. 281-282; Uludağ, "Kerâmet", c. XXV, s. 265.

[148] Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 281; Uludağ, "Kerâmet", c. XXV, s. 266.

3. Nebîlerin mûcizeleri arttıkça manevîyatlarının kemâli de artar.[149]

Kerâmetin de bir takım özellikleri vardır. Söz konusu özellikleri İmâm Kuşeyrî şöyle saymaktadır:

1. Peygamberlik iddiası hariç, mûcizelerde bulunan şartların hepsi kerâmetlerde de bulunur.

2. Kerâmet, alışılan âdet ve tabiat kanunlarının dışında bir olaydır, hârikulade özelliği vardır.

3. Kerâmet, teklif yeri ve zamanı olan dünyada meydana gelir. Yani melekût âleminde veya âhirette olacak olan olaylara kerâmet denilmez.

4. Kerâmet, kerâmetin elinde zuhûr ettiği kimsenin, diğer insanlardan ayrı bir özelliğe ve fazilete sahip olduğunu gösterir.

5. Kerâmet, bazen velînin isteği ve duâsıyla olur; bazen de olmaz. Bazen de hiç istemediği zamanlarda gerçekleşir.

6. Velî, peygamberler gibi hârikulade hâller göstererek halkı kendisine çekmek zorunda değildir.[150]

Müellifimize göre "Evliyânın kerâmeti haktır ve vuku bulmuştur."[151] Buna; Mûsâ (a.s.) ile Hızır 'ın (a.s.) kıssasını, Hz. Ömer'in Nihavend dağlarında bulunan Sarîye'ye "Yâ Sariye dağa dağa dikkat et" şeklindeki

[149] et-Tûsî, *el-Lüma',* ss. 393-396; ayrıca bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 354.
[150] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 354.
[151] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 9b.

nidası ve Sariye'nin bunu işitmesi rivâyetini delil olarak getiren müellifimize göre nebî için mûcize olması mümkün olan her şeyin, velî için kerâmet olarak meydana gelmesi câizdir. Hatta velînin kerâmeti, gerçek anlamda bağlı olduğu nebînin mûcizesidir. Çünkü velî, o nebîye bağlı olduğu ve onun getirdiği emir ve yasaklara riâyet ettiği için kendisine bu ikrâmda bulunulmuştur. "Kerâmetin, mûcizeden farkı, kerâmette meydan okumanın olmamasıdır. Sihirden de farkı, gücü yettiği kadar ibâdetlere uymak ve nehiylerden kaçınmak suretiyle şerîat ve istikâmet sahibi olan peygambere uymasıdır. Velî için kerâmet, kâfir ve sihirbaz kimse için istidrac olarak meydana gelen durum, bazen asî kimsenin elinde maûnet olarak zuhur eder."[152]

Müellifimize göre kerâmetin vuku bulması aklen câiz ve naklen de vakidir. Kitap, Sünnet ve manevî tevatür derecesine ulaşacak kadar kitaplarda vârid olmuş olan haberlerim olması buna delâlet etmektedir.[153] Ehl-i Sünnet'in görüşü de budur.[154]

Kur'ân'da yer alan "Meryem (r.a.)'in rızkının (cennetten) gelmesi, mevsimi olmadığı halde Meryem'in hurma ağacını sallaması ve üzerine taze hurmaların dökülmesi meselesi, tercih olunan görüşe göre nebî değil

[152] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 9b.
[153] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 20a.
[154] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 353.

de velî olan Hızır (a.s.) ile Mûsâ (a.s.) arasında vuku bulanlar, Zulkarneyn kıssası, Ashab-ı Kehf'in köpeğinin kendileriyle konuşması ve düşündürücü kıssaları, Âsaf b. Berhiyâ'nın Belkis'in tahtını bir aylık mesafeden Süleyman (a.s.) göz açıp kapamadan getirmesi[155]gibi olaylar, müellifimizin kerâmet için Kur'ân'dan getirdiği delillerdir.

Müellifimiz, Sünnetten de birçok delil getirerek, kerâmetin ispatına çalışır. Yukarıda verilen birkaç örnekle beraber ayrıca müellifimiz; Buhârî ve Müslim'de geçen önceki kavimlerden Cüreyh adındaki âbid bir kimsenin iftiraya uğramasını ve daha sonra annesinin karnındaki çocuğun konuşmasıyla bundan kurtulmasını, mağarada kalan üç kişinin yaptıkları duâ sonucu mağarayı kapatmış olan kayanın kaymasını ve bu üç kişinin kurtulmasını, Hz. Ebubekir'in yemeğinin artmasını, Peygamberimiz'in (s.a.v), Hz. Ömer için "O, muhaddeslerdendir" demesini, Üseyd b. Hudayr ile Ubad b. Bişr'in karanlık bir gecede Nebîmizin (s.a.v.) yanından çıktıktan sonra ellerindeki sopanın bir lamba gibi önlerini aydınlatmasını anlatan hadîsleri, kerâmete delil olarak sunmaktadır.[156] Ayrıca müellifimiz, Müslim'de yer alan "*Nice saçı başı dağınık toza bulanmış ve kapılardan kovulan kimseler vardır ki, şayet*

[155] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 20a-b.
[156] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 20b.

bunlar, (şu şey olacak) diye Allah'a kasem etseler, o şey gerçekleşir"[157] hadîsini delil olarak sunduktan sonra şöyle demektedir: "Eğer bu konuda bu hadisten başka bir delil olmasaydı bile bu hadîs tek başına kerâmetin vukuuna ve sıhhatine delâlet etmek bakımından yeterli olurdu."[158]

Böylece kerâmeti delillendirmeye çalışan müellifimiz, konuyu mûcizeyle kıyasa ve kerâmetin ne kadar büyük olabileceğine getirerek buna cevap verir. Ona göre kerâmetle mucîze arasındaki en belirgin fark, mucîzede iddia ve meydan okumanın olması, kerâmette ise iddianın olmamasıdır. Mûcize olarak meydana gelen her şey, kerâmet olarak da gösterilebilir. Zira kerâmet zaten velînin bağlı olduğu nebînin mûcizesinin bir parçasıdır ve velî, bağlı olduğu nebî sayesinde bu ikrâma kavuşmuştur.[159] Bu anlamda kerâmet, cinsi ve büyüklüğü itibariyle mûcize kadar olabilir. Nitekim "İmâm Ebûbekir b. Fûrek (ö. 406/1015), Gâzzâlî (ö.505/1111), Beyzâvî (ö.685/1286), Hâfızuddîn en-Nesefî (ö.710/1310), ondan daha önce yaşamış olan Ebu

---

[157] Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, tahk. Muhammed Fuâd Abdulbaki, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., Birr, 138.

[158] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 20b-21a; benzer deliller için bkz. et-Tûsî, *el-Lumâ'*, ss. 396-400; Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 356-359.

[159] Celâluddîn Süyûtî, *el-Bâhir fî Hükmi'n-Nebî bi'l-bâtın ve'z-zâhir*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45 Hk 6585-4, vr. 50b-51a; a. mlf. *eş-Şerefü'l-muhattem fî mâ menne Allahu bihi alâ velîyihi's-Seyyid Ahmed er-Rifâî min takbili yedi'n-Nebî,* Miriyye Matbaası, Mısır, 1301/1884, ss. 3-4.

Kâsım Kuşeyrî (ö.465/1072) gibi büyük imâmlar da bu görüştedirler. Mesela O (Kuşeyrî), 'nübuvvet iddiası hariç, mûcizenin tüm veya birçok şartı kerâmette mevcûttur' demiştir."[160]

Kerâmetlerin meydana gelmesi, üzerinde zuhûr ettiği kimsenin hâlinde sâdık olduğunun alametidir.[161]Ancak bir kimsede dünyada hiç kerâmet maydana gelmemesi onun velîliğini zedelemez.[162] Bir diğer deyişle Kerâmet, velîlik için şart değildir. Ancak nebî için mûcize şarttır.[163]Müellifimiz de öncekî sûfîler gibi, kerâmeti velâyetin şartı ve gereği olarak görmemektedir. Zira ona göre velâyet: "İster kerâmet olsun ister olmasın, kulun Allah Subhâne'ye yakınlığından ibârettir."[164] Ona göre, zâhir ulemâsı, hârikulâde hâl göstermekle nasıl mükellef değillerse, evliyâ da hârikulâde hâl göstermekle mükellef değildir. "Allah'ın kurbiyetiyle şereflenen evliyânın, gaybı keşf edip etmemeleri, velâyetlerinde zerre kadar fazlalık (ya da eksiklik) meydana getirmez. Aralarındaki (derece) farklılık, Allah'a yakınlıklarına göredir."[165] Dolayısıyla kerâmet, velâyetin şartı olmadığı gibi, göstergesi de

[160] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 20b-21a; ayrıca bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 354.
[161] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 353.
[162] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 355.
[163] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 355.
[164] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 21a.
[165] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 21b.

değildir. Hatta İmâm Sühreverdî'ye göre; "Bazen velâyet ve kurbiyet derecesi bakımından üst makâmda bulunan birinde kerâmet veya hârikulâde bir hâl zuhûra gelmez. Çünkü kerâmet, yakîni takviye etmek için verilir. Dolayısıyla (üst derecedeki velînin) kerâmete ihtiyacı yoktur. Hiç şüphesiz tüm kerâmetler, Zât zikri ve kalbi zikirle süslemenin alt derecesindedir."[166]

Müellifimiz kerâmet meselesini açıklamak için, İmâm Rabbanî'nin bu konudaki görüşünü özetleyerek aktarmaktadır. Biz de önemine binaen bu özetin ilgili kısmını aynen aktarmayı uygun gördük: "Bilki velâyet, fenâ, bekâ, kurb menzillerinden ve Allah'a vâsıl olmaktan ibarettir. Şüphesiz keşfin çok veya az oluşu, harikulâde hâllerin zuhûru, bunlar velâyetin gereklerinden olsa dahi, bu hâllerin kendisinde zuhûra geldiği kimsenin velâyetinin daha ekmel ve daha tam olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla bazen urûc ve nuzûlu daha faziletli daha ekmel ve daha tam olan bir velîde hiçbir harikulâde hâl meydana gelmez. Veya kendisinden daha alt derecede bulunan birine nisbetle onda daha az harikulâde hâl görülür. Hatta kendisine velâyet ismi verilmesi dışında kerâmetle hiçbir alakası yoktur. Hayır, şayet harikulâde hâlin zuhurunu velâyetin şartlarından olduğunu farz etsek dahi, kerâmetle vasıflanan kimsenin, kerâmeti olmayandan daha üstün

[166] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 21b.

olduğuna dair bir delil olmaz. Böylece Halkı Hakk dine çağırmada mûcize göstermek ve onu izhar etmek şart olduğu halde harikulâde hâl ve mûcize çokluğunun, bazı nebîlerin diğerlerinden üstün oluşuyla bir alakası olmazken; Nasıl olur da mümkün mertebe gizlemenin esas olduğu ve velâyetin şartlarından olmayan harikulâde hâl ve kerâmetin, bazı velîlerin diğer bazı velîlerden üstün olmasında etkisi olabilir."[167]

Dolayısıyla müellifimize göre kerâmet, Kur'ân ve Sünnette yeri olan bir husustur. Ona göre velî için kerâmetin zuhuru şart değilken, peygamber için mûcize göstermek şarttır. Her velînin mutlaka kerâmet göstermesi şart değildir.

2.3. İttihad ve Hulûl

İttihâd, iki ayrı şeyin bir ve tek şey olmaları, birleşmeleri anlamına gelir.[168] Hulûl ise iki şeyin iç içe girmesi anlamına gelir; Allah'ın yaratıklarının özellikle insanın bedenine intikal etmesi, onun içine yerleşmesi gibi bir anlam ifade eder.[169]

Sûfîler, ittihâd lafzını kullandıklarında tevhîdi kastederler. Bu anlama dikkat çeken Mevlânâ, şöyle der:

---

[167] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 21b-22a.
[168] Cebecioğlu, *Terimler Sözlüğü,* s. 328.
[169] Celâluddîn Süyûtî, *Te'yîdü'l-hakîkati'l-aliyye ve teşyîdü't-tarîki'ş-Şâzeliyye*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 45 Hk 1525, vr. 98b; Cebecioğlu, *Terimler Sözlüğü,* s. 284.

Firavun, "Ben Hakk'ım" dedi, alçaldı; Hallâc-ı Mansûr, "Ben Hakk'ım" dedi kurtuldu.

O, "ben"in ardında Allah lâneti ve bu "ben"in ardında Allah'ın rahmeti var ey seven kişi.

Ey boşboğaz! Bu "ben" sır olarak "o" idi; hem de hulûl yoluyla değil, ışıkların birleşmesi yoluyla.[170]

İmâm Süyûtî'ye göre "ittihâd" kelimesi, mutlak olarak kullanıldığında, hulûl manasına gelmektedir ki bu manada kullanmak küfürdür. Tevhid kastedildiğinde ise, tevhidin ileri derecesi anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle "ittihâd" kelimesini kullananın bunu hangi niyet ve hangi anlamda kullandığı önemlidir. Hulûl anlamında kullanıyorsa bu söz küfür, ancak tevhid anlamında kullanıyorsa sakıncası olmayan bir kelime olmaktadır.[171]Böylece İmâm Süyûtî, sûfîlerin ittihâd ve hulûl kavramlarını kullandıklarını ancak bununla tevhid anlamını kast ettiklerini dile getirir.[172]

Müellifimizin de bu fikre sahip olduğu görülmektedir. Ona göre mutekaddimun ve muteahhirundan bazı sûfîler, kelâmlarında ittihâd ve

---

[170] Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, 2004, c. II, s. 216 (2035-2039); ayrıca bkz. Bilal Kemikli, "Tasavvuf Edebiyatında Hulûl ve İttihada Dâir Bir Risâle: Risâle-i Reddi Hulûl ve İttihad", *Tasavvuf*, S: 5, Ankara 2001, ss. 112-113.

[171] Celâluddîn Süyûtî, *Tenzîhü'l-i'tikâd ani'l-hulûl ve'l-ittihâd*, Millî Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 06 Hk 1177, vr. 122a-b; a. mlf., *Te'yîdü'l-Hakîka*, vr. 65b-66a.

[172] Bkz. İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 280.

hulûlu çağrıştıran ifâdeler kullanmışlardır. Ancak bu terimleri kullanan sûfîler, bunları bilinen zâhirî manalarında kullanmamışlardır. Müellifimiz bu konuya İbn Hacer Heytemî'nin Saduddîn et-Teftâzânî'den yaptığı alıntıyla cevap vermektedir. Buna göre özetle Teftâzanî; sülûkunu tamamlayıp Allah'a vâsıl olan sâlik, tevhîd ve irfân yollarına gark olur. Bu istiğrak durumu şuhûdî olarak gerçekleşir yoksa hakikatte (zâhirde) olmaz. Bu seviyeye gelen sâlikin zâtı Allah'ın Zâtı'nda, sıfatları da Allah'ı sıfâtlarında fânî olur ve her şey adeta kayb olur, sâlik Allah dışında hiç bir şey görmez. İşte sûfîlerin "fenâ fi't-tevhîd" dedikleri durum budur,[173] yorumunda bulunmaktadır. Ayrıca buna, **لايَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا** *"Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder taki ben onu sevinceye kadar. Onu sevince de işiten kulağı, gören gözü, tutan eli olurum…"*[174] kudsî hadisini delîl getirerek, içinde bulunduğu hâli ibârelere dökmekte zorlanan velî, bazen

[173] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 15b.

[174] Buhârî, *Sahîh*, Rikâk, 38. Buhârî'de geçen hadîsin tam metni şöyledir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا وَإِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ

hulûl ve ittihadı çağrıştıran sözler sarf ederler, demektedir.[175]

Teftâzânî, "Vâcib olan mutlak vücûdtur, o da tektir, kendisinde asla çoğalma söz konusu değildir" şeklinde ikinci bir görüşten bahseder. Buna göre çoğalma ancak hayal ve serab mesabesinde olan izafet ve taayyunatlardır (görüntüler), asıl var olan sadece mutlak vücûdtur. Bu durumda gerçek anlamda her şey birdir ve karışım olmaksızın görüntüde takrarlanır, ayrışma olmaksızın bâtınlarda çoğalır. O halde gerçek anlamda ikilik ve gayriyet olmadığına göre gerçek anlamda hulûl ve ittihad da söz konusu değildir. Teftâzânî'den bu alıntıyı yapan müellifimiz, sûfîlerin sarf ettiği hulûl ve ittihadı çağrıştıran sözler bu manaya indirgenebilir, diyerek sûfîlerin gerçek anlamda ittihad ve hulûlu kast etmediklerini anlatmaya çalışmaktadır.[176]

2.4. Vahdet-i Vücûd

"Vahdet", birlik; "vücûd" ise varlık anlamına gelir. Buna göre vahdet-i vücûd, varlığın birliği anlamına gelir.[177] "Vahdet-i vucûd, vucûdun (varlığın) birliği demektir. Sûfîlere göre bizâtihi kâim (kendiliğinden) var olan vucûd birdir. O da Hak

[175] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 15b.
[176] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 15b
[177] Bkz. Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", *DİA,* İstanbul, 2012, c. XLII, s. 431.

Teâlâ'nın vucûdudur. Bu vucûd, vâcib, kadîm ve ezelîdir. Çoğalma, parçalanma, değişme ve bölünme kabul etmeyen bu vucûdun şekli, sûreti ve haddi yoktur. Buna "vucûd-i mutlak" veya "vucûd-i baht" denir ki, sırf hâlis vucûd demektir. "Vucûd-i mutlak", bütün kayıtlardan, hatta mutlaklık kaydından bile münezzehtir. Bu görüşü savunanlara göre, mükevvenâtın (yaratılmışların), Hakk'ın vucûdundan başka bir vucûdu yoktur. Tüm eşya, Hakk'ın aynada görünen yansıması veya gölgesi mesabesindedir. Buna göre gölge, nasıl ki, sahibinden farklı değil ve aynısı da değilse, eşya da Allah'ın ne aynı, ne de Allah'a nisbetle bir vucûda sahiptir. Asıl vucûd Allah'ındır. Ona nisbetle eşyanın hakikatı yoktur. Her şey onunla kâimdir."[178]

Müellifimize göre vahdet-i vücûdtan bahsedenler, bunu sekr halinde söylemişlerdir. Sekr halinde ifade edilen bu tür söylemler, daha önce de var olmakla beraber, İbn Arabî (ö. 638/1241) ile doktirin haline gelmiş bir akımdır. İbn Arabî'nin bu konuda yaptığı açıklamalar ve yazdığı kitaplarla bu görüş, bir mezheb halini almıştır. Bundan dolayı vahdet-i vücûdla ilgili tartışmalar daha çok İbn Arabî etrafında yoğunlaşmıştır.

[178] İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vucûd ve İbn Arabî*, haz., Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul, 1991, s. 9; Ferid Kam, *Vahdet-i Vucûd*, haz., Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2005, s. 62; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 132.

Ona göre İbn Arabî hakkında söz söyleyen âlimler üçe ayrılırlar:

1. Onun velî bir kul olduğuna inananlar: Bunlar, İbn Arabî'nin velî bir kul olduğuna inanıp, hulûl ya da ittihadı çağrıştıran sözlerini te'vil edenler ve bunun ibârelerin darlığından dolayı böyle ifâde edildiğini söyleyenlerdir.

2. Onu tekfir edenler: Bu sözlerden dolayı İbn Arabî ve onunla aynı görüşte olanları tekfir edip onu din ve mezhepten çıkmakla itham ederler.

3. Ahmak grub: Bu grub da konuya dair sarf edilen sözleri, olduğu gibi zâhir manasıyla anlarlar. Bunlar, söylenen bu sözlerin zâhirini din edinir ve böylece zındıklık ve küfre düşerler. "Bu gafiller, Şeyhe (İbn Arabî) tabi olduklarını ve dinden çıkmalarını Allah'a yakınlık olduğunu zanederler."[179]

Müellifimiz, İbn Arabî ve onun takipçilerinin konuyu nasıl anlattıklarını izah edip ardından İmâm Rabbânî'nin konuya dâir izahatına geçmektedir. Buna göre İbn Arabî ve takipçileri konuyu varlık mertebeleri denilen "tenezülâtu'l-hamse" ile açıklarlar. Bu görüşe göre; Allah Teâlâ'nın vâcib isimleri ile sıfatları, Vacib Zât'ın aynıdır. Aynı zamanda bunlardan her biri diğerinin aynıdır. Mesela ilim ve kudret (sıfatları), Zât'ın aynı oldukları gibi bunlardan her biri diğerinin de

[179] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 15b-16a.

aynıdır. Bu makâmda ne taaddüd edip çoğalan ne de farklı ve ayrı bir isim vardır. Yani isimler, sıfâtlar, şuûn ve itibarlardaki farklılık ve zıtlar tafsilî ve icmâlî olarak ilim hazretinde bulunmaktadır. İcmâlî temayüz "tayyun-i evvel, Hakîkat-ı Muhammediyye, vahdet"; tafsilî temayüz ise "taayyun-i sâni, vâhidiyet, a'yan-i sabite" gibi isimlerle tabir edilir. "A'yan-i sabite" denilen bu mertebe, aynı zamanda tüm mümkinatın hakîkatidir. Bu iki taayyün (taayyun-i evvel ve taayyun-i sânî), vücûb mertebesinde bulunur.[180]

Bir de imkân dâiresinde bulunan taayyunlar vardır. Bunlar da a'yan-i sabitelerin dış alemdeki yansımalarıdır. Ancak bunların hakikatleri yoktur ve bunlar vehmîdir. Bu da "taayyun-i rûhî", taayyun-i misâli" ve "taayyun-i cesedî" diye üç kısma ayrılır. Bunlar da zihinde beliren vehmî varlıklardır ve aynada yansıyan akis gibi gerçekte varlıkları yoktur.[181]

Kısaca Vahdet-i vücûd anlayışına göre Zât (lâ taayyun, ahadiyet) mertebesi hariç beş mertebeden ibarettir. Bunlardan ilk ikisi vücûb dâiresinde son üçü ise imkân dâiresinde bulunur:

A- Vücûb dâiresinde bulunanlar:

[180] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 16a-b.
[181] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 16b.

1. Taayyun-i Evvel: Buna Hakîkat-i Muhammediyye, vahdet, icmâlî ilim gibi isimler de verilir.

2. Taayyun-i Sânî: Buna tafsilî ilim, Vahidiyet de denir. Tüm mümkinatın hakîkati olan a'yan-ı sâbiteler bu mertebede bulunur.

B- İmkân Dâiresinde Bulunanlar:

1. Âlem-i Ervâh: Rûhlar âlemi. Tüm rûhların bulunduğu mertebedir.

2. Âlem-i Misâl: Bu mertebe, rûhlarla cesed arasında bir mertebedir. Burada rûhlar, cisim âlemindeki şekillerine bürünürler. Ancak bunlar cisim alemine göre daha latif, rûhlar âlemine göre daha kesif bir haldedirler, hariçte görülmezler.

3. Âlem-i Ecsâm: Cisimler, görülen âlemdir. Bu son üç mertebe bu görüşe göre hayali olup gerçek varlıkları yoktur, ilk iki mertebe de Allah'ın isim ve sıfatları olup bu düşünceye göre Zât'ın aynısı oldukları için aslında gerçek varlık sadece Allah'ın Zâtı'dır.[182] İşte buna tenezzülâtu'l-hamse veya hazarât-ı hamse ismi verilir.

Kısaca Vahdet-i vücûd anlayışında var olan sadece Allah'tır. Varlık ise Allah'ın isim ve sıfatlarının gölgesidir. Ancak bu gölgeler hayalidir ve gerçek

[182] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 16b; Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbanî*, İnsan Yay., İstanbul, 2016, s. 89.

varlıkları yoktur. İsim ve sıfatlar, Zât'ın aynıdır. O halde varlık isim ve sıfatların gölgesi olup bu gölgeler de vehmî ve hayalidir; isim ve sıfatlar da Zât'ın aynı olunca zarûri olarak Zat'tan başka gerçek varlık olmadığı hükmüne varılmaktadır. İşte müellifimize göre bu zaruretten dolayı vahdet-i vücûdu savunanlar "heme o'st" (her şey odur) demişlerdir.[183] Bunu da ikilikten kaçınmak ve şirke düşmemek düşüncesiyle yapmışlardır. Bu konuda daha sonra gelen birçok âlim de kendilerini takip etmiştir. Müellifimize göre bunlar bir hatadan kaçınalım derken başka birçok hataya düşmüşlerdir.[184]

Ancak burada genel olarak ifade edilen "heme o'st" (her şey odur) ifadesini bu görüş taraftarı olan tüm sûfilere genellememek gerekir. Zira bu tabiri İbn Arabî, lâ taayyun mertebesi için kullanır, diğer mertebeler için değil. Yine İbn Arabî'de "heme o'st" (her şey odur) ifadesinden maksat, "her şey onun zuhûru ve yansıması" dır.[185] Zira Vahdet-i mutlak'tan bahsedenler, İbn Haldûn tarafından iki kısma ayrılmaktadırlar. Birinci grub "Ashab-ı tecelli (vahdet-i vücûd) ehlidir. İbn Berrecân (ö.536/1142), İbn Kasî (ö.546/1151), İbn Fariz (ö.632/1235) ve İbn Arabî buraya dahildir. İkincisi ise

[183] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 16b; Tosun, *İmâm-ı Rabbanî*, s. 89.
[184] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 16b.
[185] Tosun, *İmâm-ı Rabbanî*, s. 93.

"Ashab-ı Vahdet-i Mutlaka'dır. Bu gruba İbn Dehhâk (ö.611/1214), İbn Seb'in (ö. 669/1270) gibi sûfiler dahildir. Birinci grubun vahdet-i vücûd anlayışına göre "Allah var olan her şeyin hakikatidir." İkinci gruba giren vahdet-i mutlak taraftarlarına göre ise "Allah var olan her şeydir, görülen ve görülmeyen şeylerin toplamıdır."[186]

Oysa "eşya Hakk'ın aynıdır" diyen İbn Arabî ve takipçileri, ayn kelimesiyle "özüdür, hakikatidir" anlamını kast etmişlerdir. Zira bu düşünceye göre eşyanın görüntüsü (dışarıdaki varlığı) halk, hakîkati ise (Allah'tan gelmesi, isim ve sıfatlarının gölgesi olması ve bunların da Zat'ın aynısı olmaları itibariyle) Hakk'tır ve bu dış görüntü (varlık) bir hayal olup gerçek varlığa sahip değildir.[187]

Müellifimiz İmâm Rabbânî'den naklen konuyla ilgili görüşünü şöyle açıklamıştır: Aslında her şey odur, diyenin bundan maksadı, tüm eşyanın Yüce Allah'ın zâtıyla ittihad ettiği veya Allah Teâlâ'nın mümkün varlık olduğunu söylemek değildir. Allah tüm bu benzetmelerden yüce ve bunların üstündedir. Böyle bir düşünce, küfür, zındıklık, ilhad ve de dalâlettir. Bilakis "her şey odur" diyenin maksadı, eşyanın tamamının

---

[186] İbn Haldûn, *Şifâu's-sâil,* tahk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî, İstanbul, 1958, ss. 58-63; Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, ss. 92-93.

[187] Bkz. İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, tahk. Ebu'l-A'lâ Afifî, Kahire, 1976, s, 26; Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, ss. 92-93.

yokluk olduğunu (gerçek varlığının olmadığını) ve tek gerçek mevcûd'un sadece Allah olduğunu ve onun ortağının olmadığını söylemektir.[188]

Müellifimize göre: "Ene'l-Hakk" (Ben Hakk'ım) diyenin maksadı, ben sırf yokluğum (gerçek varlığım yoktur) asıl mevcûd sadece Hakk Sübhâne'dir, demektir. Yine sûfîlere ait, eşya herhangi bir tenezzül ve değişim olmaksızın Hakk Sübhâ'nın zuhûratı, isim ve sıfatlarının mecâlidir şeklindeki sözlerinin manası; mümkünâtın, kendisiyle kâim olması bakımından, Vâcibu'l-Vücûd'un gölgesi gibi olduğudur. Nitekim gölgenin, gölge sahibinin bizatihi kendisi olmadığı ve onunla bitişik olmadığı bilinmektedir. Ancak muhib olan (aşık kimse), bazen muhabbet kemâlâtı içine gark olur ve gölgeler perde ve sırları ardında kayb olur. Bu durumda sâlik, muhâbbet kemâlinin etkisiyle gölgeyi, gölge sahibinin aynı olarak görür ve bunun vücûdî değil, şuhûdî olduğunu anlamaz ve o zaman gölgenin olmadığına ve gördüğünün asıl olduğuna, yani gölge sahibi olduğuna hükmederek, her şey odur, der. Bu incelemeden anlaşıldı ki, sûfîlere göre mümkünat (varlık), Hakk Sübhân'ın zuhûratı olup, Saltanatı Yüce'nin aynı değildir. Dolayısıyla eşya, Hakk'tandır, Hakk'ın aynı değildir ve

[188] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 20a.

"Herşey odur" sözlerinin anlamı, "her şey ondandır" demek olur."[189]

Böylece vahdet-i vücûdu red etmediği görülen müellifimiz, bu görüş sahiplerinin sözlerini te'vil etmekle onları şerîat dâiresinde tutmaktadır. Ancak bununla beraber İmâm Râbbânî gibi müellifimiz de vahdet-i vücûdu kabul etmekle beraber onu başlangıç ve aşılması gereken bir mertebe olduğunu kabul etmekte ve vahdet-i şuhûdu savunmaktadır.

2.5. Vahdet-i Şuhûd

"Vahdet-i vücûd", varlığın birliği anlamına gelirken, "vahdet-i şuhûd", görülenin birliği anlamında kullanılır.[190] "Vahdet-i şuhûd" nazariyesini geliştiren Alâüddevle-i Simnânî (ö.736/1336) olmuştur. Simnânî, "vahdet-i vücûd" nazariyesini eleştirmiştir; ancak "Vahdet-i vücûda yönelik en önemli eleştiri, tevhid anlayışını "sâlikin varlıkta birliği, gördüklerinde yalnız Allah'ı görmesi" anlamındaki "vahdet-i şühûd" ile ifade eden İmâm-ı Rabbânî'den gelmiştir."[191]

---

[189] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 20a.

[190] Necdet Tosun, "İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şuhûd", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2),* (2009), S: 23, s. 187.

[191] Demirli, "Vahdet-i Vücûd", c. XLII, s. 434.

Yukarıda belirtildiği gibi İbn Arabî'ye göre sıfatlar, Zat'ın aynı olup ondan ayrı değildir. Tüm varlık da, isim ve sıfatların gölgesi olduğuna göre gerçek varlık birdir o da Vücûd-i mutlaktır. İmâm Râbbânî ve takipçilerine göre ise, sıfatlar Zât'tan ayrıdır ve aynı zamanda birbirlerinden de ayrıdır. Sıfatlar Zât'tan ayrı olunca o zaman onların gölgesi olan varlık da ayrı olmaktadır. Zât'tan ayrı olan bu varlık gölgedir ve fakat bu gölgenin ayrı bir varlığı vardır, hayal ve vehim değildir.[192]Yani vahdet-i vücûdu savunanlara göre varlık, Zât'ın aynı olan isim ve sıfatların gölgesi olup bu gölge asıldan farklı değildir ve de gerçek bir varlığı yoktur, zira vehimdir. İmam Rabbbânî ve takipçilerine göre ise varlık; Zât'tan ayrı olan isim ve sıfatların gölgesidir, bu gölge asıldan farklıdır, gerçek bir varlığı bulunmaktadır ve hayal ürünü değildir.

Yine İbn Arabî'ye göre eşyanın hakîkati, a'yan-ı sâbitelerdir. İmâm Rabbânî'ye göre ise eşyanın hakîkati, ilâhî isim ve sıfatların zıddı olan ademlerdir (yokluklardır). Bu ademler, kendilerinin mukabili olan, isim ve sıfatlar için birer ayna ve bunların akisleri için birer mahal olmuşlardır. İlahi isim ve sıfatlar, zıdları olan "adem aynalarında" yansır ve alem meydana gelir.

---

[192] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 17a; İmâm Rabbâni, *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî,* Karaçi, 1392/1972, c. I, s. 433 (no. 260); aynı eser, c. II, ss. 11-12 (no.1); Tosun, *İmâm-ı Rabbanî*, ss. 93-94.

Mesela: Kudret sıfatı için bir mukabil vardır, o da acz diye isimlendirilen kudret ademidir.[193] Kudret sıfatının acz ademinde yansımasıyla bir nevi kudret görüntüsü oluşur. Allah, bu ademlere gölge gibi varlık (vücûd-i zillî) vererek onları harici mevcudlar (hayalde değil, dışarıda gerçekten var olan) yapmıştır. [194] İşte İmâm Rabbânî'ye göre mümkinatın (varlıkların) hakikatleri isim ve sıfatların yansımasıyla beraber bu ademlerdir (yokluklardır) ve bu yokluktan (adem) akseden sıfat ve isimlerin akisleri ise, o isimlerin ve sıfatların benzeridir, misalidir; aynı değildir. O halde her şeyin o olması (heme O'st) fikri doğru olmaz, bilakis her şeyin ondan olması (Heme ez O'st) fikri doğru olmuş olur."[195]

Aslında mesele, sıfatların Zât'ın aynı olup olmadığı konusunda yatmaktadır. Vahdet-i vücûdu savunanlar, isim ve sıfatları Zât'ın aynı olarak kabul edince, haliyle isim ve sıfatların gölgesi olan varlığı da ondan ayrı düşünmemişlerdir. Vahdet-i şuhûdu savunanlar ise isim ve sıfatları Zât'tan ayrı olarak kabul edince, varlığı da farklı kabul etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda noksanlık ve kötülük konusunda da kendisini göstermiştir. İbn Arabî ve takipçileri buradan

---

[193] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 17b.

[194] İmâm Rabbânî, *Mektûbât,* c. I, ss. 383-389 (no.234); Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 17b; Tosun, *İmâm-ı Rabbanî,* ss. 94-95.

[195] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 17b (İmâm Rabbânî'den naklen).

hareketle eşyada aslında noksanlık ve kötülük olmadığına hükmetmişlerdir. Zira her şey, isim ve sıfatların gölgesi, isim ve sıfatlar da Zat'ın aynı olunca, kötülükten bahsedilemez. Onlara göre "Herhangi bir şeyde bulunan noksanlık ve kötülük izâfî ve nisbîdir. Zehirin kötülüğü, hayatına mal olduğu insana nisbetledir. Ancak zehir sahibine nispetle zehir, onun hayatının maddesi ve mizacı gereği faydalı bir panzehirdir."[196] Müellifimize göre bu ve benzeri görüşlerden dolayı şerîata uygunluk bakımından bu görüşleri savunmak oldukça zordur. Bundan dolayı da birçok âlim onları inkâr etmiştir.[197]

Öte yandan sıfatları Zât'tan ayrı kabul eden İmâm Rabbânî ve takipçilerine göre (müellifimiz de bunlardandır), âlemde zuhura gelen zâtî pislikler ve açık şerler âlemle sınırlıdır. Çünkü eşyanın hakîkati, isim ve sıfatların yansıdığı yokluklardır. Bu yokluklar, Allah'ın icâd etmesiyle hariçte zıllî (gölge) bir Zât'tan farklı gölge bir varlık meydana getirir. O halde kötülük bu âlemle sınırlıdır. Hayır ve üstünlüklerin tümü, Allah'a aittir.[198]

Konunun geneline bakıldığı zaman, vahdet-i vücûdçular ile vahdet-i şuhûdçuların ikisi de mümkün

[196] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 16b-17a.
[197] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 17a.
[198] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 18a.

varlığın bir gölge olduğu konusununda aynı fikirde oldukları görülmektedir. Aralarındaki fark, vahdet-i vücûtçular, bu gölgenin hariçte varlığını kabul etmez, bunun hayalî ve vehmî olduğunu söylerken; vahdet-i şuhûdçular ise hariçte bulunan gölge varlığın hayali ve vehmî olmadığını, var olduğunu kabul etmeleridir. Yani her ikiside varlık gölgedir der. Ancak birisi bu gölgenin de ayrıca bir varlığı var derken, öbürü gölge varlığın varlığı yoktur, hayalidir, der.

Burada vahdet-i vücûd ehliyle, vahdet-i şuhûdun önde gelen temsilcisi İmâm Rabbânî arasındaki farkları özetle maddeler halinde aktarmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1. Vahdet-i vücûd görüşüne göre âlem, isim ve sıfatların gölgesidir ve bu gölge asıldan farklı değildir. İmâm Rabbânî'ye göre de âlem gölgedir; ancak bu gölge asıldan farklıdır. Gölge aslın aynısı olamaz.[199]

2. Vahdet-i vücûd görüşüne göre âlem gölgedir, hayaldir ve gerçek bir varlığı yoktur. Gerçekte var olan sadece Allah'ın Zât'ıdır. İmâm Rabbbani'ye göre âlem gölgedir fakat gerçek bir varlığı vardır ve hayal değildir.[200]

---

[199] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 382 (no.234); aynı eser, c. II, ss. 7-11 (no.1); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 94.

[200] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. II, ss. 11-12 (no. 1); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 94.

3. Vahdet-i vücûd görüşüne göre sıfatlar Zât'ın aynıdır. İmâm Rabbânî'ye göre Zât mertebesinde sıfatlar, Zât'ın ne aynısıdır ne de gayrısı. Taayyun mertebesinde ise Zât'ın gayrısıdır.[201]

4. Vahdet-i vücûd görüşüne göre eşyanın hakîkati, a'yan-ı sâbitedir (isim ve sıfatlar). Bunların Zât aynasında yansımasıyla âlem oluşur. İmâm Rabbânî'ye göre eşyanın hakîkati, isim ve sıfatların zıddı olan ademlerdir (yokluklar).[202]

5. Vahdet-i vücûd görüşüne göre her şey Allah'ın isim ve sıfatlarının yansımasıdır. Dolayısıyla mutlak anlamda kötülükten bahsedilemez. Kötülük izâfidir. Yani zehir, zehirlediği kimseye göre kötü iken zehir sahibi için bir nimettir. İmâm Rabbânî'ye göre âlemin aslı, isim ve sıfatların zıddı olan ademlerdir. Allah bu zıdlara hariçte bir varlık verir. Dolayısıyla kötülük, bu âlemle sınırlıdır ve aslîdir, izâfî değildir.[203]

6. Vahdet-i vücûd görüşüne göre en üst mertebe, vahdet-i vücûdtur. İmâm Rabbânî'ye göre, vahdet-i vücûd, tasavvuf yolunda ulaşılacak ilk hâllerdendir, son

[201] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 383 (no.234); aynı eser, c. III, s. 534 (no. 112; Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 94.
[202] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 94.
[203] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 384-390 (no. 234); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 95.

mertebe değildir. Aşılması gerekn bir mertebedir. Bunun üstünde başka mertebeler vardır.[204]

7. Vahdet-i vücûd görüşüne göre kurb, ihâta ve maiyet (Allah'ın yakınlığı), zâtidir. İmâm Rabbanî'nin birinci görüşüne göre ilmîdir. İkinci görüşüne göre ise bunlar Kur'ân'ın müteşabihâtındandır. İlmîdir, demek de bir yorumdur. Müteşabihat hakkında yorum yapmak doğru olmaz.[205]

2.6. Makâm

Makâm sözlükte; ayak üstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki gibi anlamlara gelirken; tasavvufî bir terim olarak ahlâk ilkeleriyle sülûkün mertebelerini, velîlerin kabirlerini veya sembolik türbelerini ifade etmektedir.[206] Tasavvufi anlayışta sâlikin, mücâhede ve riyâzetle kötülüklerden nefsini arındırması sonucu yaşadığı sevinme ve üzülme gibi bir anlık duygusal değişmelere "hâl", hâlin sürekli ve kalıcı hâle gelmesine de "makâm" denir.[207]

Tasavvufî hâl ve makâmlardan ilk bahsedenler, Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859), Beyâzid-i Bistâmî (ö.

---

[204] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 449 (no. 260); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 95.
[205] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 87 (no. 31); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 96.
[206] Süleyman Uludağ, "Makam", *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVII, s. 409.
[207] Uludağ, "Makam", c. XXVII, s. 409.

234/848), Şakik-i Belhî (ö. 194/810), Serî es-Sakatî (ö. 251/865) gibi sûfîler olmuştur. Bu konuda Ebû Hüseyin en-Nûrî'nin yazmış olduğu *Makâmatü'l-kulûb* adlı eser, alanın ilk eserlerindendir.

Allah ile kul arasında bir tek makâm olduğunu söyleyenler olduğu gibi; yedi, on, kırk, yüz ve binbir makâmdan bahsedenler de olmuştur.[208] Mesela Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), tevbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ olmak üzere yedi makam sıralarken;[209] Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221), tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ olmak üzere on makâmdan bahsetmiştir.

Sûfîlerin üzerinde durduğu ve hakkında kitaplar yazdıkları makâmlar konusuna müellifimiz de değinmiştir. Ona göre kat edilmesi gereken on makâm vardır, bunlar da; tevbe, verâ, zühd, sabır, fakr, şükr, havf, recâ, tevekkül ve rızâ makâmlarıdır. On makâmı, sırayı gözetmeden ancak birbirleriyle olan ilişkilerine değinmek suretiyle özet bir şekilde aktarmaktadır. Ancak müellifimiz, on makâm içerisinde "verâ" ı da zikrettiği halde açıklamaya geçince herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu durumun, asıl nüshada da böyle mi olduğu, sehven mi yazılmadığı yoksa elimizdeki nüshanın müstensihinden mi kaynaklandığı hususunda

[208] Uludağ, "Makam", c. XXVII, s. 409.
[209] Bkz. et-Tûsî, *el-Luma'*, ss. 68-80.

bir bilgi elde edemedik. Ancak okuyucuyu bilgilendirme sadedinde "verâ" hakkında da bilgi vermeyi uygun gördük.

On Makâm

1. Tevbe

T-v-b (توب) kökünden gelen tevbe kelimesi, günahtan dönme, pişmanlık gibi [210] anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Hakk yolcularının ilk menzili ve birinci makâmı tevbedir. Tevbenin sahîh olması için pişmanlık, günahı terk ve günaha bir daha dönmemeye azmetmek gibi üç şart vardır.[211]

"Tevbe; makâmların ilki, aslı, dayanağı, tüm hâllerin anahtarı ve temelidir. Onun da bir takım şartları, erkânı, asılları ve dalları vardır ki bunları, İmâm Gazzâlî (r.a.) ve diğer imâmlar, *İhyâ* ve *Zavâcir* gibi kitaplarında netice ve semereleriyle birlikte anlatmışlardır" diyen müellifimiz, tevbeye zühd ve ubûdiyet makâmı da eşlik ederse, dört hâkîkatin gerçekleşeceğini söyler. Dört hakîkattan maksat, îmân, tevbe, zühd ve ubûdiyettir. Bunları gerçekleştiren kimse, semâvâtın melekûtuna nüfûz eder, kader ve âyetleri keşf eder, tüm hâl ve makâmları anlar, zevk sahibi olur ve Allah'ın tüm kelâmını anlar. Bu dört esası gerçekleştirmenin yolu da

[210] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, ts., c. I, s. 233; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 657.
[211] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 110; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 26.

az konuşma, az yeme, az uyuma ve insanlardan uzak kalmaktan geçer. Bu dört dayanakla (az yeme, az konuşma, az uyuma ve insanlardan uzak durma) makâmlar istikrar bulur, hâller dosdoğru olur. [212]

Mutasavvıflar, tevbenin gerçekleşmesi için üç şartı gerekli olduğunu söylemişlerdir. Konuyu anlatan Kuşeyrî'ye göre bu şartlar şunlardır:

1. İşlediği günaha pişman olmak.

2. Kusur ve günahı terk etmek.

3. İşlediği günaha bir daha asla dönmemeye kesin karar vermek.[213]

Müellifimiz, tevbeyi kontrol edici bir takım şeylerden bahsetmektedir. Ona göre bu kontrol ediciler sayesinde tevbe ilerler ve tevbe makâmı gerçekleşmiş olur. Söz konusu kontrol ediciler ise; hibe, intibâh ve yakaza hâlleridir. Tevbenin anahtarı ve başlangıcı olan şey, hibedir. Her ne kadar kul istese de işin içinde Allah'ın tevbeyi hibe etmesi gerekir. İkincisi intibahtır. İntibâhın (dikkat etmenin) de beş alameti vardır. Bunlar;

1. Nefsini hatırladığında, çaresizliğini düşünmesi

2. Günahını hatırladığında istiğfarda bulunması

3. Dünyayı hatırladığında ibret alması

4. Âhireti hatırladığında sevinmesi

5. Mevlây'ı hatırladığında ürpermesi'dir.

---

[212] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 24a-b.
[213] Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 92-93.

Üçüncüsü ise yakazadır. Bu gerçekleştiğinde kişi, tevbenin başlangıcında demektir. Yakaza hâli tamamlandığında tevbe makâmına naklolur.[214]

Müellifimize göre ayrıca tevbenin istikamet bulması için muhâsebe ve murâkabe gerekir. Tevbe bu ikisiyle kâmil bir istikamet bulur. Tevbe gerçekleşince tevbenin ikinci derecesi olan inâbe de gerçekleşmiş olur.[215]Zira bazı mutasavvıflar, tevbenin üç makâmı (derecesi) olduğunu söylemişlerdir. Buna göre tevbe, inâbe ve evbe, tevbenin üç derecesidir. Tevbe başlangıç, inâbe işin ortası, evbe ise işin sonu demektir. Ceza korkusuyla tevbe edene "tevbe sahibi, sevap ümidiyle tevbe edene "inâbe sahibi" ve sevap arzusu ya da ceza korkusu olmaksızın ilâhî emri yerine getirmek için tevbe edene ise "evbe sahibi" denir. Yine tevbe, müminlerin, inâbe evliyânın, evbe ise peygamberlerin sıfatı olarak kabul edilmiştir.[216]

Birçok makâm ve hâli tevbe ile ilişkilendiren müelifimize göre tevbe; zecr (alıkoyma), intibah (uyanıklık), yakaza, nefse muhâlefet, takvâ, mücâhede, yapılan ayıpları görme, inâbe, sabır, rızâ, muhâsebe, murâkabe, riâyet, şükr, havf ve recâ hâllerini kendisinde cem' etmiştir.[217]

---

[214] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 24b.
[215] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 25a.
[216] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 94.
[217] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 35b.

Tevbe aynı zamanda tarîkata giriş ve seyr u sülukun başlangıcırdır. Zira müellifimize göre samimi tevbe olmadan sülûk fayda vermez. Bu ilk tevbe kısa tutulmalı zira zamanın tâliblerinin azmi azalmıştır. Tevbenin yerini bulmasını zamana yaymak gerekir. Tâlib, tevbenin detaylarıyla mükellef kılındığı zaman bunun detayları uzun zaman alır. Bu da çoğu zaman tâlibte bıkkınlık ve başarısızlığa sebep olur.[218]

2. Verâ

Arapça'da, darlık, sıkışma, kısıtlama,[219] haramlardan kaçınma, takvâ, Allah'tan korkma gibi anlamlara gelir. Mübâh ve mekrûhlarda bile titizlikle davranmayı ifâde eder.[220] Tasavvufî bir ıstılah olarak verâ, şüpheli şeyleri terk etmek anlamına gelir. Nitekim İbrahim b. Ethem; "Verâ, bütün şüpheli şeyleri terk etmektir"[221] demiştir.[222]

Kısaca şüpheli şeylerden kişinin kendisini alıkoyması anlamına gelen verâ'ı sûfîler çok önemsemişlerdir. Hz. Ebûbekir'in (r.a.) şu sözü adeta kendileri için bu konuda örnek olmuştur: "Biz, harama düşeriz korkusuyla yetmiş tane helâli terk ederdik."[223]

---

[218] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 28a.
[219] İbn. Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* c. VIII, s. 388.
[220] İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît,* Dâru Da've, ts., c. II, s. 1025.
[221] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 110.
[222] İdiz, "Şeyh Bahâuddîn", s. 26.
[223] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 110.

Serrâc et-Tûsî verâ'ı üç kısma ayırmaktadır:

1. Kesin olarak helâl ve haram oluşu belli olan şeyler arasında kalan, helâl veya haram olduğu kesin belli olmayan şüphelilerden sakınanların verâ'ı. İbn Sirin; "bana verâ'dan daha kolay bir şey yoktur. Bir şey kalbime şüphe veriyorsa hemen onu terk ederim" demiştir.

2. Eli bir şeye uzandığında kalbiyle duruma vakıf olup göğsü daralan gönül ehlinin verâ'ı. Allah'ın Resûlu (s.a.v.): "*Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir*"[224] buyurmuştur.

3. Ariflerin ve vecd ehlinin verâ'ı. Bunu da kişiyi Allah'tan koyan her şey olarak tarif etmişlerdir. Şibli (ks.): "Verâ, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa, kalbinin Allah ile olan ilgisini dağıtan şeyden uzalaşmandır."[225]

Yukarıda da belirtildiği gibi müellifimiz, on makâm içerisinde "verâ" ı da ismen saymış ancak bu konuda açıklama yapmamıştır. Biz de okuyucuya kolaylık olması düşüncesiyle "verâ" hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık.

3. Sabır

Sabır, bir şeyden alıkoymak, katlanmak, hapsetmek, tutmak dayanmak gibi anlamlara gelen

[224] Müslim, *Sahîh*, Birr, 14.
[225] et-Tûsî, *el-Lumâ'*, ss. 70-71.

Arapça bir kelimedir. Başa gelen belâ ve musibetlere karşı şikâyet etmeden dayanma anlamına gelir.[226]Cüneyd Bağdâdî'ye göre sabır: "Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermektir."[227]

Kur'ân'ı Kerîm'de sabra ait birçok âyet bulunmaktadır. Bunlardan birisi de "*Sabret, şüphesiz senin sabrın Allah iledir"*[228] âyetidir. Aynı şekilde sabra ait birçok hadîs de bulunmaktadır. Nitekim Hz. Aişe'den (r.a) gelen rivâyete göre Allah'ın Resûlu (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "(*Makbul olan)sabır, musibetle ilk karşılaşma anında gösterilen sabırdır.*"[229]

Genel anlamda mutasavvıflar sabrı ikiye ayırırlar;

1. Kulun kendi iradesiyle yaptığı şeylere karşı sabır.

2. Kulun iradesi dışı gerçekleşen olaylara karşı sabır.

Birinci madde de (Kulun iradesiyle yaptığı şeylerde sabır) iki kısma ayrılır;

1.Allah'ın emirlerini yerine getirmede sabır.

---

[226] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 437*;* İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, c. I, s. 505; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 529; Bülent Akot, *Tasavvufun 100'ü*, OTTO Yay., Ankara, ts., s. 184.

[227] et-Tûsî, *el-Lumâ'*, s. 76.

[228] Nahl, 16/127.

[229] Buhârî, *Sahîh,* Cenâiz, 32-43; Müslim*, Sahîh*, Cenâiz, 14-15.

2. Yasaklarına düşmemek için gösterilen sabır. [230]

Müellifimiz, sabır makâmını da tevbe makamıyla birlikte ele almaktadır. Müellifimize göre tevbe, ancak doğru bir mücâhedeyle istikâmet bulabilir. Yani mücâhede olmadan tevbe istikâmet bulamaz. Mücâhede ise ancak sabırla olur. Sabır da iki kısma ayrılır. 1. Farz olan sabır. Farz ibâdetleri yerine getirmede ve haramlardan sakınmada gösterilmesi gereken sabırdır. 2. Fazilet olan sabır. Bu da fakirlik veya müsibetin geldiği ilk anda gösterilen türden sabırdır. Sabır, mukînlerin en izzetli makâmlarındandır ve o da tevbe hakîkati içerisine dahildir. Sabır hakîkatinin zuhûra gelmesi, nefsin mutmainliğinden, nefsin mutmainliği ise tezkiye edilmesinden, tezkiye edilmesi ise tevbe ile olur. [231]

Yine nimetlere karşı sabır da önemlidir. O da kendisine verilen nimeti günah yollarda kullanmamaktır. Bu bir yerde belâ ve zararlara karşı sabır göstermekten de şiddetlidir. Bu da aynı şekilde tevbe makâmına girer. [232]

[230] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 183; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn", s. 28.
[231] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25a.
[232] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25a; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn", s. 28.

4. Zühd

Yüz çevirmek, rağbetsiz olmak gibi anlamlara gelen zühd,[233] Kur'ân-ı Kerîm'de kelime olarak bir yerde geçmektedir. O da değer vermeme, kıymetsiz bilme, rağbet etmeme anlamındadır.[234]Bunun dışında Kur'ân'da, zühd kelimesi kullanılmadan zühdü ifâde eden birçok âyet mevcûttur. Söz konusu âyetlerde de genel anlamda dünya, mal-mülk, çoluk çocuk gibi dünya nimetlerinin aldatıcılığı ve geçiciliği vurgulanarak rağbet edilmemesi gereği belirtilmektedir.[235] Bununla beraber, mutasavvıflar, zühd hakkında farklı görüşler beyân etmişlerdir.[236]Mesela Süfyân-ı Sevrî: "Zühd, kuru ekmek yemek ve kalın abâ giymek değildir; asıl zühd, emeli (dünya arzusu) kısa tutmaktır."

İbn Cella: "Zühd, dünyaya yok olup gidecek gözüyle bakmaktır. Böyle yaparsan dünya gözünde küçülür ve ondan yüz çevirmen kolay olur." İbn Hafif: Zühdün alameti, mülk elinden çıkınca kalbinde bir rahatlığın bulunmasıdır."

Cüneyd-i Bağdadi: "Zühd, elden çıkan şeye karşı kalpte hiçbir arzu ve muhabbetin bulunmamasıdır."[237]

---

[233] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 196; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît*, c. I, s. 403.
[234] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 734.
[235] Lukman, 31/33; Âl-i İmrân, 3/185; Naziat, 79/38; Bakara, 2/86; Kehf, 18/46.
[236] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 115; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 27.
[237] Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 115-116.

Serrâc et-Tûsî'ye göre zâhidler; mübtedi, tahkîk ehli ve istiğna ehli olmak üzere üç kısma ayrılırlar.

1. Mübtedîler: Elinde avucunda bir malı olmayan, elinde bulunmayan malın sevgisi gönlünde yer tutmayan kimsedir.

2. Tahkîk ehli: Dünyanın tamamından nefse ait hazları çıkarmaktır.

3. İstiğna ehli: Dünyanın tamamı kendilerinin olsa, bundan dolayı âhirette de herhangi bir suâlle karşılaşmayacak ve Allah katında kendilerine verilecek olan ecirden de bir kesinti olmasa bile yine zühd içinde yaşayanlar.[238]

Sûfîlerin, zühdü değer vermeme ve dünyaya rağbet etmeme şeklinde aldıkları anlaşılsa da, bu duyguya sahip olmak için nefsi terbiye ve mücâhede gerektiği de anlaşılmaktadır. et-Tûsî'nin yaptığı bu derecelendirmede de, kişinin içinde bulunduğu duruma ve makâma göre zühd anlayışının değiştiği anlaşılmaktadır. Genel anlamda değer vermeme ve elde bulunmayana üzülmeme anlamında olan zühdün, üst makâmlarda dünya ve ona ait her şeyi gönülden çıkarma, dünyanın değersiz ve geçici olduğunu anlamaya dönüştüğü görülmektedir.

Müellifimiz de zühdü, tevbe makâmıyla ilişkilendirerek izâha çalışmaktadır. Ona göre tevbe-i

[238] et-Tûsî, *el-Lumâ'*, s. 72.

nasûh gerçekleşip, nefis tezkiyesi meydana gelince, kalb aynası parlamaya başlar. Böylece kalb aynasında dünyanın çirkinliği ortaya çıkar ve bunun üzerine zühd terettüb eder.[239] Görüldüğü gibi zühd, tevbe edip mücahedeye başlayan kalpte belirmektedir. Böyle dünyanın değersizliğini ve çirkinliğini, ancak böyle bir kalp anlayabilir. Tevekkül de zühd ile gerçekleşir. Zira zâhid ancak va'dedilenlere dayanıp güvenerek mevcûd şeylerde zühd sahibi olur. Kul, geriye kalan tüm makâmları, dünyaya karşı zâhid olmak suretiyle düzene sokar ve gerçekleştirir. Zühdü gerçekleşenin tevekkülü de gerçekleşmiş olur.[240]

Böylece müellifimizin zühdü, ilk makâm olan tevbe bağlamında ele aldığı, tevekkülü de zühde bağladığı görülmektedir. Müellifimiz, diğer makâmları da birbirleriyle olan ilişkileri bakımında ele alıp incelemektedir.[241]

5. Fakr

Arapçada fakr, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık, zenginliğin zıddı[242] gibi manalara gelir. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fânî olmak anlamında da kullanılır. Fakr, sâlikin dünya sevgisinden ve bütün sebeplerden

[239] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25b.
[240] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25b-26a.
[241] İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, ss. 27-28.
[242] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* c. V, s. 60; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît*, c. II, s.697.

uzaklaşıp Allah'a yaklaşmasıdır. İçinde hiçbir mal mülk sevgisi bırakmamasıdır. Fakrın hakîkati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır.[243]Bu anlamda mutasavvıflara fukara adı da verilmiştir.[244] Kuşeyrî; Fakirlik, velîlerin şiarı, seçilmiş kulların süsü, Yüce Hakk'ın dostluğuna seçtiği peygamber ve muttakiler için tercih ettiği bir sıfattır, der.[245]

Fakr'ı yüce bir makâm olarak gören Serrâc et-Tûsî de fakr ehlini üç kısma ayırır.

1. Mukarreblerin Fakr Makâmı: Bunlar, hiçbir şeye sahip olmayan, zâhiren ve bâtınen hiç kimseden bir şey istemeyen ve hiç kimseden bir şey beklemeyen, bir şey verilse de almayan kimselerdir. Sehl b. Alî Isbahânî, "bizim arkadaşlarımıza fakir denemez. Çünkü onlar halkın en müstağnileridir" demiştir.[246]

2. Sıddıkların Fakr Makâmı: Hiç birşeye malik olmayan, hiç kimseden bir şey istemeyen, bir talebte bulunmayan fakat istemedikleri halde verildiğinde alanların makâmıdır.

3. Kanaat Ehlinin Fakr Makâmı: Hiç bir şeye malik olmayan, bir şeye ihtiyaç duyduğunda, bu

[243] Akot, *Tasavvufun 100'ü*, s. 166.
[244] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 513.
[245] Kuşeyrî, *er-Risâle,* ss. 271-272; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 29.
[246] et-Tûsî, *el-Lumâ',* s. 74.

ihtiyacını söylediği zaman sevinip yerine getireceğini bildiği kardeşlerine açanların makâmıdır.[247]

Yoksulluk anlamında kullanılan fakirlik, şükrü ve sabrı gerektirse de, zaruretten kaynaklandığı için, ikinci planda kalır. Sûfilerce tercih edilen fakr, varlık içindeki fakr hâlidir. Yani asıl fakr, malı olsa bile buna değer vermeme ve Allah'ın varlığı karşısında kendisinde bir varlık görmemektir. Müellifimiz de fakrın bu çeşidini üstün görmekte ve övmektedir.[248]

Müellifimize göre, fakr makâmı aynı zamanda zühd makamının kapsamına girer. Çünkü zühd, fakr hatta fakrdan fazlasıdır. Zira fakr, bir zarûriyettir. Fakir, bir şeyi olmadığı için mal mülk elde etmemiş ve bunları mecburen terk etmiştir. Oysa zühd böyle değildir. Zâhid, mal mülkü olduğu hâlde, zühdü gereği, mevcûd malı terk etmiştir. Onun için zühd, fakrdan da ötedir.[249]

6. Şükür

Şükür, nimet sahibine boyun eğerek ona ait nimetini itiraf etmektir.[250]Yapılan iyiliği övme anlamına gelir.[251]Kuşeyrî'ye göre şükür, üçe ayrılır.

1. Dille şükür. Bu, kulun tevâzu ve boyun bükerek nimeti zikretmesidir.

---

[247] et-Tûsî, *el-Lumâ',* ss. 74-75.
[248] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 26a; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 29.
[249] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 26a; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 29.
[250] Kuşeyrî, *er-Risâle,* ss. 173-174
[251] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,* s. 613.

2. Beden ve azalar ile şükür. Bu, nimet sahibine vefâ ile hizmet etmektir. Yani her azayı, yaratıldığı şeye uygun kullanmaktır.

3. Kalb ile şükür. Nimet sahibine karşı hürmeti muhâfaza ederek kalbi, sürekli onu vereni müşâhedeye bağlamaktır.[252]

Müellifimizin şükre getirdiği açıklamanın, yukarıdaki şükür çeşitlerinden ikincisine uygun bir açıklama olduğu ve bu anlamda yorum yaptığı söylenebilir.

Müellifimize göre, beden azalarını menhiyattan alıkoymak ve Allah'ın nimetlerinde kullanmak nimete karşı şükürdür. Zira her bir aza birer nimettir. Azaların şükrünün edâsı ise, onları ma'siyetten alıkoyup, Allah'ın itaatinde kullanmakla olur. İstikâmet üzere bulunan tevbe edici kimseden daha büyük bir şâkir (şükredici) yoktur.[253] Böylece müellifimiz, şükrü de tevbe makâmı içerisinde ve onunla bağlantılı olarak aktarmaktadır.

7-8. Havf ve Recâ

Havf, korku, panik, çekince, ürkü, endişe gibi manalara gelen Arapça bir kelimedir.[254] Korku (ilâhî korku), gelecekle ilgili bir şeydir. Çünkü kul, ya başına gelecek olan bir şeyden korkar yahut sevdiği bir şeyi

[252] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 174.
[253] Şeyh Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25b; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 30.
[254] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IX, s. 99; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît*, c. I, s. 262.

kaçırmaktan korkar. Kulun Allah'tan korkusu genel anlamda Allah'ın dünya veya âhirette kendisine azâb etmesinden korkmasıdır. Allah da kulların kendisinden korkmalarını istemekte ve bunu da ***"Eğer mü'minler iseniz benden korkun"***[255] gibi âyetlerle beyân etmektedir.[256]Ancak Allah'a karşı olan korku, çok sevilen ve inciltilmekten korkulan bir zâta karşı duyulan saygı menşeli korku olmalıdır.[257]

Ebû Alî Dekkâk, havfın da dereceleri vardır, demiştir. Ona göre havf (korku), havf, haşyet ve heybettir. Havf (ilahî korku), "*Eğer mü'minler iseniz benden korkun*"[258] âyetinde buyurduğu gibi îmânın şartı ve sonucudur. Haşyet, ilmin şartıdır. Yüce Allah; "*Kulları içinden Allah'tan gerçek manada ancak âlimler korkar*"[259] buyurarak, bu korkuyu âlimlere ve ilme bağlamıştır. Heybet (Allah'ın azametinden çekinme), marifetin (onu tanımanın) şartıdır. "*Allah sizi kendisinden sakındırır*"[260] âyeti buna işaret eder.[261]

Recâ ise ummak, ümit etmek, ye'sin zıddı gibi anlamlara gelir.[262] Kuşeyrî, recâ'yı, kalbin ileride olacak

---

[255] Nahl, 16/51.
[256] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 293.
[257] İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 30.
[258] Âl-i İmrân, 3/175.
[259] Fâtır, 35/28.
[260] Âl-i İmrân, 3/ 28.
[261] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 125.
[262] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* c. XIV, 309; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,* s. 513.

sevimli ve güzel bir şeye bağlanması şeklinde tarif etmektedir. Ona göre havf, ileride olacak bir şeyle ilgili olduğu gibi, recâ da ileride olması beklenen bir şey için olur.[263]

Müellifimiz de havf ve racâ'yı, yakîn ehline ait şerefli iki makâm olarak görmektedir. Bununla beraber bu iki kavram da yine tevbe-i nasuh ile gerçekleşirler. Ona göre tevbe, havfı; havf ise recâ'yı doğurur.[264] Başka bir deyişle tevbenin meyvesi havf, havf'ın meyvesi ise recâdır. Havfı olanın recası, havf ve recâsı olanın ise şükrü olur. Şükür de yukarıda anlatıldığı gibi müellifimize göre her bir azayı, yaratıldığı gayeye uygun olarak Allah'a taat yolunda kullanmaktır.

9. Tevekkül

Tevekkül, vekil edinme, güvenme, bel bağlama, üstlenmek gibi manalara gelen bir kelimedir.[265] Gerekli tüm çabayı sarf ederek, her türlü tedbiri aldıktan sonra Allah'a dayanıp güvenmektir.[266] Başka bir tanımla, insanların ellerindekinden ümit kesip, Allah'ın emrindekilere güvenmektir.[267] Hamdun Kassâr

[263] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 301; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 31.
[264] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 25b.
[265] İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît,* c. II, s. 1054.
[266] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,* s. 659.
[267] Akot, *Tasavvufun 100'ü*, s. 162.

(ö.271/884), "Tevekkül, Allah Teâlâ'ya tam bir şekilde itimat etmektir"[268] demiştir.

Kuşeyrî'nin şu açıklaması, tevekkülün doğru anlaşılması açısından bizce önem arzetmektedir: "Tevkkülün asıl yeri kalptir. Kulun, bütün takdirin Allah Teâlâ tarafından yapıldığına kesin olarak inandıktan sonra, rızık ve geçim için zâhirdeki birtakım çaba ve gayretleri, kalbteki tevekküle ters düşmez. Kul bilir ki, bir şey zorlaşıyorsa bu, onun (Allah'ın) takdiriyledir. Bir şey kolayca oluyorsa bu da, onun kolaylaştırmasıyla olmaktadır."[269]

Müellifimize göre tevekkül, zühde bağlı olarak gerçekleşen bir makâmdır. Çünkü zühd sahibi, va'd edilmiş olana itimad ederek, yani tevekkülde bulunarak, mevcut olana karşı zühdte bulunur. Tevekkül de zaten, Allah'ın va'dine güvenmektir. "Kul, gerçekleştirdiği diğer tüm makâmlara dünyaya karşı zühdte bulunup tevbe ettikten sonra ulaşır. Dolayısıyla kulun zühdü gerçekleştiği zaman tevekkülü de gerçekleşir. Zira tevekkülünün doğruluğu, zühdünden kaynaklanır."[270]

Tevekkülün de dereceleri vardır. Bunlar genel anlamda tevekkül, teslimiyet ve tevfîzdir. Tevekkül sahibi, Allah'ın vadine güvenir. Teslimiyet sahibi kimse,

[268] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 163.
[269] Kuşeyrî, *er-Risâle,* ss. 163-164.
[270] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 25b-26a.

hâlini Allah'ın bilmesiyle yetinir. Tevfîz sahibi olan kimse ise, Allah'ın her hükmüne râzı olur.[271] Buna dikkat çeken İbrâhim Hakkı Erzurumî şöyle der: "Şayet dağın başından kocaman bir kaya kopup sana doğru yuvarlanarak gelse sakın korkma ve Allah'a dayan."[272] Çünkü her şey onun takdiri ve emriyle olmaktadır. Benzer anlayışı savunan müellifimiz: "Tevekkül rızâyı, rızâ da sabrı gerçekleştirir",[273] demektedir.

10. Rızâ

Rızâ, tercih etmek, rızâ göstermek, kabul etmek gibi manalara gelen Arapça bir kelimedir.[274]Serrâc et-Tûsî "Rıza" yı; "kulun kalbinin, hükm-i ilâhi altında sükûnet bulması, ızdırap ve inhiraf duymaması"[275] şeklinde tarif eder. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ise "Rızâ, iradeyi kaldırmaktır" şeklinde tarif etmiştir.[276]Mutasavvıflar içinde bulundukları hâl ve makâma uygun rıza tarifleri yapmışlardır. Genel anlamda tüm makâmlar birbirleriyle ilintilidirler. Bunların sonucunda rızâ makamı gerçekleşir. Rızâ da diğer birçok makâm gibi Allah'ın iradesine dayanıp güvenmekle alakalıdır. Herşeyin Allah'ın irade ve

[271] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 166.
[272] İbrahim Hakkı Erzurumî, *Cilâü'l-kulûb Zikrullah: Allah'a Ulaştıran On Esas,* ter. Ferzende İdiz, Hâcegân Yay., İstanbul, 2012, s. 61.
[273] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 26a.
[274] İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît,* c. I, s. 351.
[275] et-Tûsî, *el-Lumâ',* s. 80.
[276] et-Tûsî, *el-Lumâ',* s. 80.

takdiriyle gerçekleştiğine tam olarak inanan kimse, lehinde veya aleyhinde olan durumları eşit görür ve rızâ gösterir. Çünkü her ikisi de Allah'ın takdiriyledir. Madem ki takdirledir o halde Allah'ın irade ettiği lutuf da olsa, kahır da olsa sûfî için hoştur.

Buna dikkat çeken Erzurumî şöyle demektedir: "Allah'ın ilminde hakkında hükmedilmiş ve Allah'ın emriyle Levh-i Mahfûz'da senin için yazılmış olan her şeye râzı ol. Vakti geldiğinde bunları Allah'ın takdiriyle hazır bulacaksın… Kazâya rızâ göster ve Allah'ın hükmüne teslim ol ki Allah'ın emanında rahat ve saadetle yaşayasın. Kalb ve rûhun rahatı, Allah'ın hükmüne rızâ gösterme meydanındadır."[277]

Mutasavvıflar genel anlamda "Rızâ" makamını makâmların en üstünü olarak görmüşlerdir. Buna dikkat çeken müellifimiz şöyle demektedir: "Rızâ makâmı, makâmların en yüksek, en güzel, en faziletli ve en yüce olanıdır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: "***Ey itminana ermiş olan nefis! Sen Allah'tan o da senden râzı olmuş olarak Rabbine dön.***"[278] Böylece müellifimiz "Rızâ" makamının önem ve derecesini de belirtmiş olmaktadır.[279]

[277]Erzurumî, *Cilâü'l-kulûb,* ss. 65-66.
[278] Fecr, 89/27-28.
[279] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25b.

Müellifimize göre, rızâ makamına giden yol tevbeden geçer. Samimi bir tevbe ve sabırla kişi, makamları katederek, "Rızâ" makamına ulaşabilir. Bu anlamda sabır ve rıza, tevbe makamına dahil olmaktadırlar.[280]

2.7. Letâif

Latîfenin çoğulu olan "letâif", ince, nâzik, şeffaf gibi anlamlara gelir. Latîfe, latîf kelimesinin müennesidir. "Letâif", aynı zamanda göğse en yakın kaburga kemiği anlamında da kullanılır.[281]Hoş söz, espri ve şaka gibi manaları da ihtiva eder. Tasavvufî bir ıstılah olarak, insanın hakîkatini oluşturan katmanlar için ifâde edilir. Rûhun mertebeleri veya katmanları anlamında da kullanılır.[282]

Müellifimiz, rûhun katmanları diyebileceğimiz letâif konusunu, İmâm Rabbânî'den naklen anlatmaktadır. Müellifimizin, bu konuda İmâm Rabbânî'nin fikirlerini benimsediği görülmektedir. Buna göre insan on letâiften oluşur. Bu on letâifin beşi emr âlemine aittir. Bunlar; kalb, rûh, sır, hafî ve ahfâdır. Bunların asılları Arş-ı Mecîd'in üstünde bulunur. "Bu

[280] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25b; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 32.
[281] İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît*, c. II, s. 826.
[282] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 55; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 395; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 32.

asılların imkân âlemiyle, cisimler ve nefsânî hazlarla alakaları vardır. Bunlar, cismanî engeller sebebiyle asıllarını unutmuş ve halk âlemindeki kalıplarının boyasıyla boyanmışlardır. Bu nedenle nefis ve cisimlerinin arzuladıkları şeylere bunların da tabi olduklarını, onların huylarını huy edindiklerini görürsün. Kâmil mükemmil bir şeyh onlara tevecüh ettiği zaman bunlar, asıllarını hatırlamaya başlar, ilâhî bir cezbe ile asıllarına karşı kendilerinde bir meyl zuhûra gelir ve böylece asıllarına ulaşırlar. Ardından aslın aslına, bu şekilde devam ederek şe'n ve sıfatlardan münezzeh Zât-ı baht'a ulaşmak suretiyle etem olan fenâ ve ekmel olan bekâ ile şereflenirler."[283]

On letâifin diğer beşi ise halk âlemine aittir. Bunlar; nefs, su, hava, ateş ve topraktır. Bunların asılları ise tabîatlar âleminde bulunur. Emr âlemine ait her bir latîfenin, halk âleminden bir latîfeyle münasebeti olduğu gibi emr âlemindeki aslına nisbetle bir mahsûs (özel) tecellisi vardır. İki kısım letâif arasındaki bağ ise sıraya göredir. Yani, emr âleminde bulunan kalb latîfesinin halk âlemindeki nefsle, rûhun su, sırrın hava, hafînin ateş ve ahfanın toprakla alakası vardır. Aynı zamanda emr âlemindeki her bir latîfenin asılları itibariyle kendisine mahsûs (özel) bir tecellisi vardır. Bu mahsusların tecellisi de şöyledir: "Kalb ile ilâhî fiiller,

[283] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 26b.

rûh ile subûtî sıfatlar, sır ile şuunât, hafî ile sıfat-ı selbiye ve ahfa ile şe'nu'l-câmi tecelli eder."[284]

Ayrıca "Emr âlemine ait her bir letâif için bir nûr ve bu nûra bağlı bir renk vardır. Aynı zamanda her birinin ulu'l-azm paygamberlerinin kademi altında bir seyri vardır. Dolayısıyla kalb, Âdem (a.s.)'in kademi altında bulunur ve nûru sarıdır, kırmızı olduğu da söylenmiştir. Rûh, Nûh ile İbrahim (a.s.)'in kademi altında olup nûru kırmızıdır, sarı olduğu da söylenmiştir. Sır, Mûsâ (a.s.)'nın kademi altında olup nûru beyazdır. Hafî, Rûhullah Îsâ (a.s.)'nın kademi altında olup, nûru siyahtır. Ahfâ, Âlemlerin efendisi, enbiyânın ve resûllerin hatemi Muhammed Mustafâ (s.a.v.)'nın kademi altında olup nûru yeşildir.[285] İmâm Rabbânî, Şah-ı Nakşibend'e ait olan "Tüm meşayıhın aynalarının iki ciheti (yönü) vardır. Benim aynam ise altı yönlüdür" şeklindeki sözü de latîfelerle açıklamaktadır. Bu sözde bahsi geçen aynadan maksat kalp, altı cihetten maksat ise letâif-i sittedir (nefs, kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ).[286]

Yeri gelmişken konunun anlaşılması için şu bilgiyi aktarmakta fayda olacaktır. İmâm Rabbânî'ye göre on letâif vardır. Buna "letâif-i aşere" denir. Bunlardan beşi

---

[284] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 26b-27a.

[285] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 27a; ayrıca bkz. İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, ss. 440-441 (no. 260); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 63.

[286] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 27a

emr âlemine ait, diğer beşi de halk âlemine aittir. Emr âlemine ait olan; kalb, rûh, sır, hafî ve ahfâ'ya "letâif-i hamse" denir. Halk âlemine ait olan latîfeler ise; nefs ve dört unsurdur (toprak, ateş, su ve hava). Letâif-i sitte dendiğinde emr âlemine ait beş letâif ile neftsen oluşan altı latîfe kast edilir. Letâif-i seb'a dendiğinde ise; bu altı unsura (letâif-i sitte) dört unsurun "letâif-i kâlebiyye" (beden latîfesi) adıyla tek bir latîfe olarak eklenmesiyle oluşan yedili grub kast edilir.[287]

Daha önce bu terim, Kübreviyye şeyhleri tarafından bilinmekteydi. Bunlar; letâifin isimleri, nûrları ve irtibatlı oldukları peygamberlerden bahsetmişlerdir. Ancak bunların bedendeki yerlerinden muhtemelen ilk bahseden sûfî, İmâm Rabbanî olmuştur. Bunu da ilk olarak *Mebde ve meâd* adlı eserinde anlatmıştır. Bu eserde İmâm Rabbânî; kalbin göğsün solunda, rûhun ise sağ tarafında olduğunu, sır, hafi ve ahfânın göğsün ortasında bulunduğunu (ahfa ortada sır ve hafi de onun yanlarında), nefsin ise dimağla (beyin) alakalı olduğunu yazmıştır.[288] Ancak latîfelerin bedendeki yerlerini farklı gösterenler de olmuştur. İmâm Rabbânî'nin ana hatlarını kabul eden takipçileri bile üç farklı şekilde durumu anlatmışlardır.

---

[287] Bkz. İmâm Rabbânî, *Mektûbât,* c. I, s. 98 (no. 34);aynı eser, c. III, s. 136 (no.58); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 55.
[288] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 56.

1. Şekil: Kalb sol memenin altında, rûh sağ memenin altında, sır kalb ile göğsün arasında kalbin yanında, hafî rûh ile göğsün ortasında rûhun yanında, ahfâ kalp ile rûh arasında göğsün tam ortasında yer alır. Nefs ise dimağda (beyinde) bulunur. Buna göre beş latîfe insan göğsünde yatay bir çizgi şeklinde bulunur. İmâm Rabbânî ve Müceddidiyye şeyhlerinin çoğunluğunun kabul ettiği şekil budur.[289]

2. Şekil: Kalb sol memenin, rûh ise sağ memenin iki parmak altındadır. Sır sol memenin hizasında, göğsün ortasına doğru iki parmak içte, hafî sağ memenin hizasında göğsün ortasında iki parmak içte, ahfâ göğsün ortasının üst kısmında bulunur. Nefs ise alındadır. Buna göre beş letaif insan göğsünde üçgen şeklinde bulunur. Bu diziliş muhtemelen Abdullah Dehlevî (ö. 1240/1824)'ye aittir.

3. Şekil: Kalb sol memenin iki parmak altında, rûh sağ memenin iki parmak altında, sır sol memenin iki parmak üstünde, hafî sağ memenin iki parmak üstünde, ahfâ ise iki memenin arasında göğsün ortasında bulunur. Buna göre ilk dört letâif göğüste dikdörtgen şeklinde dizilirken ahfâ da bunların ortasında bulunmaktadır. [290] Müellifimiz, kitabın kenarına çizdiği şekilde bu üçüncü

[289] İmâm Rabbânî, *Mebde ve meâd*, ter. Süleyman Kuku, İstanbul, 2002, s. 54*;* Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 57.
[290] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 47.

dizilişe çok yakın bir diziliş göstermiştir. Ancak müellifimiz ahfâyı tam ortada değil, sır ve hafînin hizasında ve ikisinin ortasında göstermiştir. Buradan müellifimizin de latîfelerin insan bedenindeki yerleri hakkında Hâlidî şeyhlerinin genel görüşünü kabul ettiği anlaşılmaktadır.[291]Ayrıca müellifimiz, letâif murâkabesinden de bahsetmiştir. Ancak bunları murâkabeler konusu içinde ele aldığı için biz de o kısımda işlemeyi uygun gördük.

2.8. Kelimât-ı Kudsiyye (On Bir Kavram)

Mürîdin günlük hayatta ve zikir esnasında riayet etmesi gereken ilkeler, Nakşibendî literatüründe "kelimât-ı kudsiyye" adıyla anılır. İlk sekizi Abdulhalik Gucdüvânî (ö.575/1179 veya 617/1220) ve diğer üçünün ise Bahaeddin Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından belirlendiği kabul edilen bu kelimelerin sayısı on birdir.[292] Çoğunluğa göre taksimat böyle olmakla beraber, bir görüşe göre bu esaslar, Gucdüvânî ve Ahmed Yesevî tarafından konulmuştur. Son üç esas çoğunluğa göre sonradan ilave edilmiş olmakla beraber ne zaman ve kimin tarafından eklendiği hususunda kesin

[291] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 33b.
[292] Bkz. Necdet Tosun, "Nakşibendiyye" *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 342.

bir bilgi yoktur.[293] Durum böyle olmakla birlikte müellifimizin birinci görüşü kabul ettiği görülmektedir. *Minhâc* adlı eserinde konuyu işleyen müellifimiz bunu şöyle ifade etmektedir: "Bu kavramlardan sekizi, Nakşibendiyye Sâdât-ı Kirâmı'nın bulunduğu halkanın reisi (başı), şeyhlerin şeyhi, âlim Şeyh Abdulhalik Gucdüvânî'den nakledilmiştir. Üç tanesi de ilk sekize ek olarak tarîkat imâmı, halkın gavsı, velâyet dâiresinin merkezi, nihâyet esrârının mahzeni ve onu (nihayeti) bidâyete derc edici, tevhîd ve irfân feleğinin güneşi, şuhûd âlemini nûrlandıran Seyyid Muhammed Bahâuddîn en-Nakşibendî tarafından eklenmiştir."[294]

Nakşibendiyye Tarîkatı, Mâverâünnehir bölgesinde zuhur edip orada yayıldığı ve bu bölgede hâkim olan dil Farsça olduğu için on bir esasın çoğu Farsça terimlerdir.[295]Bunlar da sırasıyla; Hûş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâdkerd, bâzgeşt, nigâhdaşt, yâd dâşt, Vukûf-ı kalbî, vukûf-i adedi ve vukuf-i zamanî kavramlarıdır.[296] Müellifimiz, söz konusu kavramları sırasıyla ele alıp açıklamaktadır.

---

[293] Meryem Uzun, *Nakşîlikte Rûhanî Eğitim Usûlu: Kelimât-ı Kudsiyye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2019, s. 102.
[294] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 54a-b.
[295] Uzun, *Nakşîlikte Rûhanî Eğitim Usûlu,* s. 102.
[296] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 54b.

1. Hûş der dem: Farsça'da her an uyanık olmak demektir.[297] Dervişin aldığı her nefeste gafletten kaçınması, Hakk'ı unutmaması demektir.[298] Bu kelime, sâlikin sürekli olarak içeri giren ve çıkan nefeslerini kontrol altında tutmasıdır. Nefeslerini kontrol altında tutmayan kimse onları boşa verir. Böyle bir kimsenin nefsine gücü yetmez. Nefsine gücü yetmeyen kimse bir gün sapıklığa düşer ve helâk olur. Nakşibendiyye'de nefes, terakkî edip yükselmenin temelidir. Bunun için nefeslerin vücûda gafletle girip gafletle çıkmamasına azamî gayret sarfetmek gerekmektedir. "Sûfîlere göre her insanın soluğu "ha" sesi şeklinde vücûda girer, çıkar. Bu "ha" Hüviyyete, yani Allah'ın Zât'ına işarettir. Buna göre insanoğlu her nefeste istese de istemese de zikir çekmektedir. Fakat bu hâl, işin farkında olmayan için zikir sayılmaz. Zikir hâli her an Allah'ı düşünen kişi için mevcuttur."[299]

Müellifimiz bu kavramı mübtedî ve mutavassıt olan mürîde göre ayrı ayrı tanımlamaktadır. Ona göre "mübtedî için bu kavram; sâlikin, nefes alışverişleri hususunda uyanık olmasından ibarettir. Hûzur hâli

---

[297] Mehmet Emin Tokâdî, *İrşâdu's-sâlikîn*, Çorum Hasanpaşa Ktp., no. 772, vr. 38b; Mustakimzâde, *Şerîatu't-Tarîka*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625, vr. 625.

[298] Hamid Algar, "Hâcegân", *DİA*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 431.

[299] Aktepe, Abdurrahman, *Risâletu'l-edeb ve'l-âdâb*, s. 18; Murat Özaydın, "Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşbendîliğin Onbir Temel Esası", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 50 (Yaz-2014), s. 13.

dışında içeriye bir nefesin girmesine veya çıkmasına müsade etmemesi, aldığı ve verdiği nefeslerini huzûr hâlinde mi yoksa gaflet hâlinde mi aldığına vakıf olmasıdır. Bu mülâhaza, tedricen Yüce Allah'la devamlı huzûr hâlini elde edinceye kadar devam eder." Mutavasıt sâlik açısından ise bu kavramın tanımı şöyledir: "Sâlikin, acaba gaflet dâhil oldu mu olmadı mı diye nefeslerini an be an, gün be gün sürekli kontrol etmesinden ibarettir."[300] Ona göre bu durumda olan mutavassıt sâlik, nefsine gafletin dahil olduğunu hissettiği an gafleti derhal terk edip istiğfarda bulunmalıdır. Bu durum, devamlı huzuru elde edinceye kadar sürmelidir. Gerçek anlamda bu durum, "vukuf-i zamanî" ye döner.[301]

2. Nazar ber kadem: "Nazar", Arapça olup sözlükte bakmak, "ber" ise Farsça olup yukarı, üst, yan, taraf, huzur gibi manalara gelir. "Kadem" kelimesi de Arapça olup iyilik, ayak gibi manalara gelir.[302] Istılahta ise "Nazar ber kadem", sâlikin yürürken gaflete sebep olacak herhangi bir şeyi görmemesi için gözünü ayağına dikmesi demektir.[303]

---

[300] Şeyh Bahauddin Tâhâ, *Minhâc*, vr. 54b.
[301] Şeyh Bahauddin Tâhâ, *Minhâc*, vr. 54b.
[302] Bkz. Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 420; Aynı yazar, *Türkçe Farsça Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1751; Uzun, *Nakşîlikte Rûhanî Eğitim Usûlu,* s. 113.
[303] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.

Bu kavramı müellifimiz şu şekilde tanımlamaktadır: Sâlikin, sağına ve soluna iltifat etmeden yürürken ve ayakta iken iki ayağına (uclarına), otururken de önüne bakmasından ibârettir.[304] Müellifimiz bu kavramı da mübtedî ve müntehi sâlik açısından farklı yorumlamaktadır. Ona göre mübtedî olan sâlik, sağa sola iltifat etmeyi hatta dikkat çekici hikaye, çalgı ve seslere yönelmeyi terk etmelidir. Aksi halde bu durum, onun hâllerine zarar verir. Zira nazarı azaltmak, aynı şekilde dinlemeyi de azaltmayı gerektirir. Müntehî sâlike gelince o, ulu'l-azm nebîlerden kimin kademi altındaysa ona tabi olmak suretiyle ondan öğrenmiş olduğu hâl ve vâkıalara tabi olmalıdır. Böylece tabi olduğu nebînin hakikatine ulaşmış olur.[305]

3. Sefer der vatan: Arapça ve Farsça kelimelerin terkibinde meydana gelen bir kavramdır. Vatanda yolculuk yapmak anlamına gelir.[306] Istılahta ise; lüzumsuz seyahatlerden vazgeçip kendini beşerî sıfatlardan ilâhî sıfatlara ulaştıracak olan iç âlemindeki yolculuğa yöneltmesi demektir.[307] Bilinen manada bir mürşîd-i kâmil bulmak için sefere çıkmak anlamına

[304] Şeyh Bahauddin Tâhâ, *Minhâc*, vr. 54b.
[305] Şeyh Bahauddin Tâhâ, *Minhâc*, vr. 54b.
[306] Muhammed Arapzâde, *Mîzânu't-tarîk*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no. 6542/2, vr. 14b; Müstakimzâde, *Şerîatu't-Tarîka,* 55b; Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 233.
[307] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.

geldiği gibi; sâlikin, kötü huylarından iyi huylara dönmesi, mülk âleminden melekût âlemine, melekût âleminden ceberût âlemine, ceberût aleminden lâhut alemine yükselmesi yahut sâlikin, ilmel-yakînden aynel-yakîn'e ve aynelyakîn'den hakkel-yakîn'e geçmesi anlamlarında kullanılır.[308]

Müellifimiz de bu tanıma uygun olarak kavramı şöyle tanımlamaktadır: Sâlikin, alçak beşeri sıfatlarından ayrılıp şerefli melekî sıfatlarına intikal etmesinden ibarettir.[309] Ona göre sâlik, nefsinde mâsivaya ait bir arzu kalıp kalmadığı hususunda nefsini kontrol etmelidir. Şayet buna dair bir şey bulursa hemen tevbe edip amellere sarılması gerekir. Dolayısıyla Allah dışında sevdiği herşeyin bâtıl ilâhlar olduğunun şuuruna varmalıdır. O halde sâlik, nefsinde var olan Allah dışındaki şeyleri "lâ ilâhe لا اله" nefyi ile nefyetmeli ve Allah sevgisini nefsine "illallah-الا الله" kelimesi ile yerleştirmelidir. Yani "Lâilâhe illallah- لا اله الا الله" zikrini çekmek suretiyle falan şeyin sevgisini kalbimden sildim ve oraya Allah'ın muhabbetini yerleştirdim, anlamını kast etmelidir. Zira ona göre kalbte gizli olan ve kökleri derin olan hisler çoktur ve bunlar ancak "lâ ilahe illallah" zikri ile oradan sökülebilir. Zira orada bulunan kin, hased, riyâ, ucb (gurur), düşmanlık, buğz

[308] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 233.
[309] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 55a.

ve benzeri kötü huylardan uluşan derin çukurları, ihlâs kelimesine devam etmek suretiyle çıkarması mümkün olabilir.[310]

4. Halvet der encümen: "Halvet" yalnızlık anlamına gelen Arapça bir kelime olup, "der" ve "encümen" Farsça kelimelerdir. Kavram toplum içinde yalnız kalmak anlamına gelir.[311] Istılahta ise; sûrette ve zâhirde halk içinde bulunurken mânen ve bâtınen Hak ile beraber olmak demektir.[312] Bu da görünüşte insanlarla beraber olup, kalben Yüce Allah ile beraber olmayı ifade eder.[313]

Müellifimiz bu kavramı, sâlikin kalbine teveccüh etmesiyle açıklamaktadır. Ona göre sâlik, yerken, içerken, dolaşırken, okurken velhasılı her halinde kalbine teveccüh etmeli ve böylece kalbiyle Allah'a yönelmelidir.[314] Kısaca sâlikin eli işte gönlü Allah ile olmalıdır ki buna sûfîler kısaca "dest ba kâr dil bâ yar (el işte gönül Allah'la)" derler.

Müellifimiz diğer kavramları, mübtedî, mutavassıt ve müntehî sâlikler açısından yorumladığı halde bu kavramda öyle bir ayırıma gitmemektedir. O, bu

---

[310] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 55a.
[311] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 231.
[312] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.
[313] Müstakimzâde, *Şerîatu't-Tarîka,* vr. 56a; Arapzâde, *Mîzânu't-tarîk,* vr. 14b; Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 231.
[314] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 55b.

kavramı kendi şeyhi olan Şeyh Nuruddîn Muhammed'ten işittiği şu sözlerle açıklamaya çalışmaktadır: "İmâmımız Nuruddîn Muhammed, kendsinde ders aldığım sırada şöyle demişti: "Kemâl-ı huzûru gerçekleştirmenin alâmeti, sâlikin dört farklı zamanda kalbini kontrol etmesinden geçer. 1. Tam bir şehvetle (eşiyle) cinsi münasebette bulunduğu zaman. 2. Çok acıkmışken yemek yeme anında. 3. Çok susamışken su içtiği anda. 4. Düşmanı savaş veya müsabaka hâlindeyken ata bindiği zaman. Ona göre şayet sâlik bu hallerde kalbini huzur-i kemâl ile mamur bir halde görürse o zaman Allah ile beraber olma halini gerçekleştirmiş demektir. Eğer bu hâllerde kalbini gaflette görürse tevbe ve istiğfarla kayb olan zamanını telafi etmeye çalışmalıdır.[315]

5. Yâd kerd: Zikretmek, hatırlamak anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Kavramın ilk kelimesi olan "yâd", hatırlama, anma, havâtır, gönül gibi anlamlara gelirken; "kerd" kelimesi ise uygulama, yapma manasına gelir.[316] Istılahta ise; diliyle veya gönlüyle Hakk'ı zikretmek demektir.[317] Hâcegân'a göre, Tevhîd kelimesini (Lâ ilâhe illallah), "haps-i nefes" ile zikretmekten ibarettir. Dolayısıyla "yâdkerd", tevhîd

[315] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 55b.
[316] Ferit Devellioğlu, *Osmnlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 1154.
[317] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.

kelimesini haps-i nefes ile zikirden kinâye olarak anılmıştır. Burada asıl amaç sâlik'in dil ve kalp zikri ile sırr-ı tahkiki elde etmesidir.[318] Yâd Kerd, kalbin zâkir hale gelmesidir. Nefy-u isbât yoluyla "Lâ ilâhe illallah" zikriyle kalpte bir nevi put haline gelmiş bulunan bütün mâsivâ kirleri çıkarıldıktan sonra, yegâne maksûdun Allah olduğu fikrinin kalpte sabitlenmesidir.[319]

Müellifimiz de bu mana çerçevesinde "yâd kerd" kavramını şöyle açıklamaktadır: "Yâd kerd", ister ism-i Zât ile (الله) olsun ister nefiy ispât لا اله الا الله ile olsun Sübhân olan Allah'ın zikrine devamdan ibarettir. Çünkü o (devamlı zikir), fenâ, bekâ ve Yüce Allah'a vusul ile şereflenmenin kuvvetlenmesine sebep olur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı çokça zikredin, umulur ki felâha erersiniz."*[320]

6. Bâz geşt: "Bâz" kelimesinin sözlük anlamı, geri, gerisin geriye, yeniden, tekrar manasına gelirken;[321] "Geşt" kelimesi ise dolaşma, gezme, seyir etme manalarına gelir.[322] Istılahta ise; **z**ikir yaparken kelime-i tevhîdin ardından, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" (Allahım! Maksadım sensin, gayem senin

[318] Tokâdî, *İrşâdu's-Sâlikîn,* vr. 39b; Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 220.
[319] Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul, 2006, s. 237.
[320] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 55b; Nûr, 24/37.
[321] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 74.
[322] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 287.

rızânı kazanmaktır) cümlesinin tekrarlanmasıdır.[323] Bu cümleyi düşünmenin faydası, iki nefes arasındaki durakta kalbe uygunsuz şey getirmemeyi temin etmektir. Burada asıl amaç, nefy-u isbâtın manasını te'kîd edip, tevhîd sırrının kalpte gerçek manada yerleşmesini gerçekleştirebilmektir. Böylece Allah ile arada perde olan bütün gaye ve arzular nefyedilerek kalbî itmi'nan hâsıl olur.[324] Bu uygulamadan maksat, Tevhîd'in manasını şuur altına yerleştirmek ve onu hayatın bir parçası haline getirmektir. Öyle ki sâlikin gözünde Allah'ın varlığından başka bütün varlıklar silinir ve sâlik, her yerde Hakk'ı görür ve bilir hale gelir.[325]

Müellifimize göre bu zikir çok büyük bir zikir olup ondan gâfil kalmamak gerekir. Sâlik, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" cümlesini, üç kere veya himmet ve tazarru ile birlikte manasını düşünerek beş defa tekrarlamalıdır.[326]

7. Nigâh dâşt: "Nigâh", bakış, bakma, ilgi, teveccüh gibi manalara gelir;[327] "dâşt" ise tutmak, malik olma, zaptetme, görüp gözetme anlamına gelir.[328] Istılahta, kelime-i tevhîdi söylerken aklından bütün

[323] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.
[324] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", ss. 222-223.
[325] Aktepe, *Risâletu'l-edeb ve'l-âdâb,* 17-18.
[326] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 55b-56a.
[327] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 833.
[328] Uzun, *Nakşîlikte Rûhanî Eğitim Usûlu",* s. 176.

yersiz düşünceleri atması anlamına gelir.[329] Bu kelime, Yüce Allah'tan başka şeylere karşı nefsi korumaktan kinayedir.[330] "Asıl amaç, nefsâni ve şeytânî havâtırdan korunmaktır. Gözü uygunsuz şeylere bakmaktan, aklı kötü düşüncelere dalmaktan muhafaza etmek ve Hakk'ın tecelligâhı olan kalbi daima kontrol altında tutarak, mâsivânın orayı istila etmesine mani olmaktır."[331]

Müellifimiz de bu manaya gelecek şekilde söz konusu kavramı; "Sâlikin devamlı kalbi hususunda uyanık olması ve kalbine gelen düşünceler hakkında tetikte olup, bunların kalbine girip orayı istila etmesine müsaade etmemesinden ibarettir"[332] şeklinde tanımlamaktadır. Zira ona göre nefse giren ve kalbin kendisine meyletmiş olduğu düşünceleri oradan söküp atmak zordur. O halde sâlik, daha kalbine düşünceler girmeden tedbirini almalı ve böylece kalbini muhafaza etmelidir. Bunu gerçekleştirmek kalbin fenâsı anlamına gelir. Kalb fenâ olduktan sonra bu sefer düşünceler, dimağa (beyin) yerleşirler. Bu yöntemle düşünceler dimağdan da yok edilir. Bunu da gerçekleştirdikten sonra artık düşüncelerin mahalinin neresi olduğu bilinmez. Akıl erbabına göre ise düşüncelerin (havâtır) kalb ve nefisten tamamıyla yok olmaları mümkün

[329] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.
[330] Tokâdî, *İrşâdu's-Sâlikîn,* vr. 39b.
[331] Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf,* s. 237.
[332] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 56a.

değildir. Ancak bu işin ehli olanların yolu, nazar ve akıl sınırının ötesindedir. [333]

Bu anlamda müellifimiz, fenâ ile kalbe gelen düşüncelerin (havâtır) yok edilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre fenâ da şu dört kısma ayrılır: "1. Fenâu'l-halk: Allah dışındaki şeylere olan arzu ve umudun yok olmasıdır. 2. Fenâu'l-hevâ (arzunun fenâsı): Allah dışında hiç bir şeye isteğin kalmamasıdır. 3. Fenâu'l-irâde (irâdenin fenâsı): Sâlikteki irâdenin, ölüde olduğu gibi yok olmasıdır. 4. Fenâu'l-fiil (fiilin fenâsı): o da "*Benimle görür, benimle işitir, benimle konuşur, benimle tutar, benimle yürür ve benimle düşünür*" hadîsiyle ahlâklanmaktır.[334]

8. Yâd daşt: Farsça olan "yâddâşt", hatırda, zihinde tutulan şey anlamına gelir.[335] Istılahta ise; "sâlikin her zaman Hak'tan âgâh olması anlamına gelir. İlk yedi prensibin hedefinin bu sonuncusunu (Yâd daştı) gerçekleştirmek olduğu söylenir."[336] Bu kelime, Yüce Allah'ın varlık ve birliğini her durumda ve her işte sürekli murâkabe etmekten ibarettir.[337]

Müellifimiz, bu kavramın detaylarına girmeden kısaca şu tanımda bulunmaktadır: "Sâlikin, lafız ve

[333] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 56a.
[334] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 56a.
[335] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 1154.
[336] Algar, "Hâcegân", c. XIV, s. 431.
[337] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 228.

hayalden mücerred olan sırf bir teveccühle Zât-ı Sırf-ı Lâ Misliye-i İlâhiyye'ye teveccühünden ibârettir. Gerçek şu ki, bu teveccühün devamı, ancak tam bir fenâ ve ekmel bir bekâ ile husule gelebilir."[338]

9. Vukûf-i zamânî: Arapça bir kavram olan "vukuf-i zamanî", zamanı korumak anlamına gelir. Bunun anlamı, bulunan hâli bilmek ve geçmişin hesabını iyice yapmaktan ibarettir. Akşama kavuşan sâlik, sabahı; sabah ise akşamı düşünmeli, geçen akşam ve sabahların ne işe yaradıklarını, boş geçip geçmediklerini düşünmelidir.[339]

Müellifimiz, yukarıda da ifade edildiği gibi, "hûş der dem" kavramının sonuç olarak vukuf-i zamânî'ye dönüş yaptığını söylemiştir. Dolayısıyla "Hûş der dem" kavramında anlattıklarıyla bu kavramı da açıkladığını ifade etmekle yetinir.[340]

10. Vukûf-i adedî: Arapça bir kavram olan "vukuf-i adedi", sayıya vakıf olmak anlamına gelir. "Bu kelime, tevhîd kelimesini haps-i nefes ile zikrederken, iki nefes arasını tekler üzerinde tutmaktır. Yani haps-i nefes sırasında üç, beş, yedi, on bir, on üç gibi tek adetler üzerinde bırakmaktır. İki nefes arasında tekli ve belli miktar üzerinde durmanın faydası, kalbi

[338] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 56b.
[339] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 234.
[340] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 56b.

dağınıklıktan kurtarmak ve zikri huzurla yapmak içindir."[341]Müellifimize göre bu kavram, nefiy ve ispattaki (Lâilâhe illallah) tek sayıları gözetmekten ibarettir.[342]

Müellifimiz, bu kavramı "nefiy isbat" zikriyle açıklamaya çalışır ve bu ikisinin aynı manaya geldiklerini söyler. Ona göre bu zikir, Hz. Ebûbekir'den gelmiştir. "Burada (Lâ ilâhe illallah zikri çeken) zâkir, nefesin hapsi esnasında tek sayıları gözetecek, nefesi daralmadıkça zikir lafzını zikretmeye devam edecektir. Nefesi daraldığı zaman, içinden 'Muhammedun resûlullah' diyerek nefesini serbest bırakacaktır. Zâkir; azalarından hiç birini hareket ettirmeden, sadece hayalinde zikri bir mahalden öbür mahale götürmek suretiyle icrâ eder. Bu esnada zikrin manasını, 'Lâ maksûde illallah (Allah'tan başka bir maksâd yoktur)' olarak mülâhaza edecek.[343]

11. Vukûf-i Kalbî: Arapça bir terkib olan bu kavramın anlamı, kalbin Allah'tan haberdar olması anlamına gelir.[344] Bu da kalp kozalağını göz önüne getirip, basîret gözü ile onun gerçeğine bakıp durmaktır.[345]Müellifimiz de bu tanıma uygun olarak şu

[341] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 221.
[342] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 56b.
[343] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 33b.
[344] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 1152.
[345] Özaydın, "Nakşibendiliğin On bir Temel Esası", s. 227.

ifade ile bu kavramı açıklar: "Sanevberi (çam kozalağı şeklinde olan) kalbine devamlı teveccühten ibârettir."[346]

Böylece Nakşibendiyye'de kelimât-ı kudsiyye olarak anılan on bir esası sayıp tarif ettikten sonra müellifimiz, on ikinci bir kavram olarak "pandeşt" diye bir kavramdan da bahseder.

12. Pandeşt: Müellifimiz bu kavramı, Nakşibendiyye büyüklerinin kitaplarında gördüğünü söyler. Ona göre "Pandeşt", muhasebe anlamına gelir. Bu da sâlikin nefsini bir namazdan öbür namaz vaktine veya sabahtan yatma vaktine, yatma vaktinden de sabaha kadar hesaba çekip muhâsebede bulunmasıdır. Bu muhâsebe sonucu şayet sâlik vakitlerini mamur ettiğini görürse Allah'a şükretmelidir ve bunun kendisinden değil, Allah'tan olduğunun şuuruna vararak Allah'a sığınmalıdır. Eğer bu muhâsebe sonunda aksi bir durumun olduğunu tespit ederse o zaman tevbe ve istiğfarda bulunmalıdır. Nitekim İmâm Rabbânî, "Yatmadan önce otuz üç defa "Sübhânellah", otuz üç defa "elhamdulillah" ve otuz üç defa da "Allah Ekber" demek, muhâsebe yerine geçer" demiştir.[347]

[346] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 56b.
[347] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 56b-57a.

2.9. Seyr u Süluk ve Mertebeleri

2.9.1. Seyr u Süluk

Seyr; gitmek, akmak, yürümek, yürünen yol[348]manalarına gelen Arapça bir kelimedir. Sülûk ise; yola girmek, yolda yürümek; (bir şey) başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak gibi anlamlara gelir.[349] İlk başlarda tüm dinî hayatı ifade etmek için kullanılan sülûk kelimesi, büyük tarîkatların kurulmasından sonra daha çok "Hakk'a ulaşma yolunda belli tasavvufî âdâb ve erkânın uygulanması" anlamında kullanılmıştır. Sülûk tarîkatlar sonrası dönemde "seyr" kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.[350]

Tasavvuf literatüründe sülûk terimi seyr, sefer, mi'rac ve isrâ kelimeleriyle yakın anlamda kullanılır. Allah'a ulaşmak üzere yapılan manevî yolculuğa, seyr denir. Seyr u sülûk ise bir şeyhin nezaretinde Allah'a vuslat için çıkılan menevî yolculuğu ifade eder.[351]Bir kimsenin, Allah'a ulaşmak için geçirdiği manevî ve kalbî yolculuk demek olan seyr u sülûk, psikolojik ve manevî bir eğitimi ifade eder. İmâm Rabbânî'ye göre seyr u süluk, ilimdeki bir hareketten ibarettir. Alt

---

[348] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* c. IV, s. 389*;* İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît,* c. I, s. 467.
[349] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* s. 442.
[350] Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA,* İstanbul, 2010, c. XXXVIII, s. 127.
[351] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, ss. 564-565.

seviyedeki bir ilim ve anlayıştan daha üst seviyeye, oradan da daha da üst seviyedeki ilme ulaşmaktır. Yani kişi manevî yolculukta ilerledikçe idrak ve algılama seviyesi de yükselmektedir. Ancak bu yolculuk, insana şerîata aykırı bir şey öğretmez.[352]

Yukarıda da ifade edildiği gibi, mürîdin Allah'a ulaşmak için başladığı kalbî ve manevî yolculuk anlamına gelen seyr u sülûkda şeyh ve onun manevî eğitimi önemlidir. Buna vurgu yapan müellifimiz, bu eğitim esnasında sâlikin yapması ve dikkat etmesi gereken bazı hususların altını çizmektedir. Buna göre manevî terbiye, bir şeyhe varmakla başlar. "Bir tâlib herhangi bir şeyhin huzuruna vardığı zaman, şeyh öncelikle ona istihareye yatmasını emreder. Bu, üç ile yedi defa arasında tekrarlanır. Şayet tâlibin kalbinde herhangi bir şüphe uyanmazsa, şeyh onun terbiyesine başlar; ondan iki rekat istihare namazı kılmasını ister ve tevbe yolunu öğretir."[353]Tevbeden sonra şeyh, mürîdin istidadına göre ona uygun bir yol ve kabiliyetine uygun bir zikir telkin eder. Ona tarîkatın âdâb ve şartlarını öğretir. Aynı zamanda onu Allah'ın kitabına, Resûlullah'ın (s.a.v.) Sünnetine ve selefin yoluna uymaya teşvik eder. Şeyh tâlibe, Kur'an ve Sünnete aykırı hiçbir hâl ve durumun geçerli olmadığını sıkı sıkı

[352] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 64.
[353] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 28a.

tembih eder. Ehl-i Sünnet yolunun önemini anlatır ve kendisine lazım olan ilmihâl (fıkhî) bilgilerini öğrenmesini ister. [354]

Müellifimize göre seyr u sülûkta şeyhin teveccühü de önemlidir. Buna göre: "Şeyh, namazdaki teverruk oturuşunun tersine (sağ ayağını sol ayağının altından geçirip, sağ kalçası üzerine) oturur ve tâlibin de karşısına geçip aynı şekilde oturmasını ister. (Tâlib de oturunca) bir Fatiha üç İhlâs okur. Bunlardan hâsıl olan sevabı, Fahr-i âlem Efendimiz Hz. Muhammed 'in (s.a.v.) ve ona tabi tüm silsilede bulunan sâdâtın rûhlarına bağışlar. Sonra sırasıyla silsilede bulunan sâdâtı zikrederek devam eder ve onlardan istimdadda bulunur. Sonra tâlibin vücûdu şeyhin vücûdunda fânî olur. Ardından Şeyh, sağ işaret parmağını, sol memesinin iki parmak kadar altına gelecek şekilde tâlibin göğsüne bırakır. Böylece feyzlerin menbaı Aziz ve Celîl olan Allah'tan, feyzin menbâı ve tam hidâyet mazharı olan Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) akan feyzler, silsile-i aliye sâdatı vasıtasıyla şeyhlere ve en son posttaki şeyhin kalbine ondan da tâlibin kalbine akmış olur. Ardından Şeyh, iki dizini tâlibin iki dizine yapıştırır ve gözlerini kapatmasını, dişlerini ve iki dudağını kapatarak, dilini üst damağına yapıştırmasını ve sanavberi (çam kuzalağına benzeyen cismanî) kalbi

[354] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 28a.

ile “Allah, Allah, Allah” diyerek İsm-i Celali zikrini icrâ etmesini ister. Şeyh, (İsm-i Celâl’i) icrâ eden tâlibin tenzih zirvesinden teşbih çukuruna düşmemesi için, bu icrâ esnasında sırf Zât’ı mulahaza etmesini, sıfat ve fiilleri mulahaza etmemesini ister. Aynı şekilde tâlibin bu icrâ esnasında Zât’ın mahiyetini düşünmemesini, aksine Zât’ı cehl, hayret ve benzer sıfatlar yoluyla mulahâza etmesini söyler. Sonra Şeyh, talibe nisbet ilka etmek için tâlibin kalbine tüm himmetiyle teveccüh eder.”[355] Konunun anlaşılması için müellifimizden aynen tercüme ederek aktardığımız bu teveccühte artık iş tâlibin istidadına ve şeyhin tasarrufuna kalmıştır.

Söz konusu teveccüh esnasında şayet tâlibin kalbinde bir hararet, çarpıntı, sızı, yumuşaklık gibi bir şey idrak eder veya kendisinde nûr, ervâh, ğaybi bir şey keşfolursa tâlib bunlara aldanmamalı ve aldırış etmemelidir. Ona düşen şey her hâlinde Zât’ı mulâhaza etmektir. Zira kalbini Allah’ın zikriyle süsleyen kimse âriftir. Göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zaman diliminde dahi rabbinden gâfil kalan kimse, en üst feleklere yükselmiş olsa dahi, ârif değildir.[356]

Müellifimiz, şeyhin sâlike verdiği terbiye ve ona olan tevccühü ile sâlik için manevî kapıların açılacağını ve işi anlamaya başlayacağını söyler. İşte beden ve rûhla

[355] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 28b.
[356] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 29a.

başlayan eğitim sonucu sâlikte rûhî bir yükseliş, ardından da tekrar iniş başlar. Bu seyrin de bazı mertebeleri vardır.

2.9.2. Seyr u Sülûk Mertebeleri

Seyr u sülük, manevî bir yolculuktur ve bu yolculuk insanda başlar. Allah'a doğru bir yükseliş (urûc) olarak başlayan bu menevî yolculuk tamamlanınca tekrar dünyaya ve insana doğru bir iniş (nüzul-rucu) başlar. Manevî yolculuk için kullanılan urûc ve nüzûl gibi deyimler, esasen mecaz ifade ederler. Zira Yüce Allah yön ve cihetten münezzehtir. Birçok sûfî kendi manevî yolculuğundan (urûc ve nüzûl) bahsetmiştir. Bayezid-i Bistâmî (234/848),[357] Senâî Gaznevî (ö. 525/1131), Feriduddîn Attâr (ö. 618/1221), İbn Arabî (ö.638/1240), Alauddevle Simnânî (ö. 736/1336),[358] İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624) bunlardandır.[359] İmâm Rabbânî kendi urûcunu anlatmakta ve bir keresinde imkân dâiresinden çıktığını (urûc ettiğini) ve meleklerin Hz. Âdem'e secde ettikleri ânı gördüğünü ifade etmiştir.[360] Peygamberimiz'in (s.a.v.) miracı da bu urûc ve nuzûldan ibarettir. Ancak İmâm Rabbânî gibi sûfîlere göre Hz. Peygamber'in

[357] et-Tûsî, *el-Lumâ'*, s. 494.
[358] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 64.
[359] İmâm Rabbânî, *Mebde ve meâd*, s. 7.
[360] İmâm Rabbânî, *Mebde ve meâd,* s. 57.

(s.a.v.) miracı, rûh ve bedenle gerçekleşirken, sûfîlerin miracı (urûcu) ise rûh ile olur.[361]

Yapılan menevî yolculuk için bir takım aşamalardan bahsedilmiştir. Buna göre: Tasavvuf yolunu tutmak, yolda ilerlemek, yolun sonuna varmak ve ardından yolun başına geri dönmek anlamında "Seyr ilallah", Allah için seyr "seyr li'llah", Allah üzere seyr "seyr ala'llah", Allah ile birlikte seyr "seyr maa'llah", Allah'ta seyr "seyr fi 'llah", Allah'la seyr "seyr bi'llah" ve Allah'tan seyr "seyr ani'llah" gibi çeşitli seyirlerden bahsedilmiştir.[362] İmâm Rabbânî (k.s.), dört seyr aşamasından bahsetmiştir. Bunlardan ikisi yükseliş (urûc) içindir. 1. Seyr ilallah (Allah'a doğru yolculuk) 2. Seyr fillah (Allah'ta yolculuk). İniş (nüzûl) için de iki seyr aşaması vardır. 1. Seyr anillah billah (Allah'tan Allah ile yolculuk) 2. Seyr fi'l-eşya (âlemde yolculuk).[363] Müellifimiz ise seyri üç aşamalı olarak anlatmaktadır. Ona göre seyrin aşamaları şunlardır:

1. Seyr ilellah: Bu, sâlikin ilâhî isimlerden taayyün ettiği ilk isme seyridir.

2. Seyr fillah: Bu, esmâ, sıfat, şuûn ve itibarlardan mücerred olan Hazreti Zâti ahadiyete ulaşıncaya kadar bir önceki isimde seyirdir.

---

[361] İmâm Rabbânî, *Mebde ve meâd,* s. 57; Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 65.
[362] Uludağ, "Sülûk", c. XXXVIII, s. 128.
[363] Bkz. Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 67.

3. Seyr anillah billlah: Meşrebine nispetle nihayetin nihayeti olan noktaya yükseldikten sonra sâlikin, davet ve irşad için Hak'tan halka rucûu (dönüşü) demektir.[364]

Müellifimiz, eşyada seyri kabul etmemektedir. Ona göre eşyada seyr, "seyr anillah billah'ın neticesidir.[365] Müellifimiz yakîn derecelerini de seyr aşamalarına göre ifade etmektedir. Ona göre; ilme'l-yakîn, seyr ilellah'ın semeresi; ayne'l- yakîn seyr fillah'ın neticesi ve Hakka'l-yakîn ise seyr anilah billah ile gerçekleşen hususlardır.[366]

Müellifimiz, seyr u süluk ve mertebelerini kısaca yukarıdaki şekilde özet olarak anlatmış ancak bunların detaylarına fazla girmeden murâkabeler konusunu işlemiştir. Ancak biz burada Nakşibendi Müceddidlerin bahsettikleri seyr u süluk mertebelerini hatırlatmakta fayda mülahaza etmekteyiz. Bu mertebeleri anlattıktan sonra murâkabeleri anlatmak daha anlaşılır olacaktır.

Nakşibendî Müceddidler, manevî yolculuğun (seyr u sülûk) aşamalarını tüm detaylarıyla anlatan ilk sûfîler olmuşlardır. Bunların başında da Müceddiye'nin kurucusu İmâm Rabbânî gelir. Seyr u sülûk, varlık mertebelerinde aynı zamanda bir yolculuk olduğu için,

[364] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 29b.
[365] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 29b.
[366] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 29b.

İmâm Rabbâni'nin ortaya koyduğu "sülûk mertebeleri, onun "varlık mertebeleri" anlayışına da ışık tutmaktadır:[367] İmâm Rabbânî, kendi tecrübesinden hareketle seyr u sülûk mertebelerini anlatmışsa da mektuplarında bunu derli toplu olarak görmek mümkün değildir. Bu konuya dair bilgiler dağınık halde bulunduğundan toparlamak zordur. Ancak onun mürîdlerinden olan Mir Muhammed Numân, *Risâle-i sülûk* adlı eserinde manevî yolculuğun aşamalarını sistematik ve özet bir biçimde yazmıştır. Yine Muhammed Bakır Lâhûrî (ö. 1109/1698) İmâm Rabbânî ile oğlu Muhammed Masûm'un mektuplarında dağınık halde anlatılmış olan mertebeleri, sıralarına göre dizmek suretiyle *Kenzu'l-hidâyat* isimli kitabında anlatmıştır. Daha sonra gelen Müceddidiyye mensupları da seyr u süluku anlatan derli toplu eserler yazmışlardır.[368] Bu konuda çalışması bulunan Necdet Tosun Bey'in *İmâm-ı Rabbânî* adlı kitabından seyr u süluk metrtebelerini özet olarak aktarmayı yararlı gördük.

1. Birinci Mertebe: İmkân Dâiresi: Seyr u süluk yani manevî yolculuk, imkân dâiresinde başlar. Bu dâirenin alt yarısında (halk âleminde) insan, latîfeler, kâinat, melekler, Cennet, Kürsî vb. bulunur. İmkân dâiresinin ortasında Arş yer alır. Üst kısmında, ki burası

[367] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 69.
[368] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 70.

emr alemidir, beş latîfenin asılları yer alır. Sâlik, latîfelerini zikre alıştırmak suretiyle, fenâya ulaştırırarak asıllarına ulaşmalarını sağlar. Böylece imkân dâiresinin seyri bitmiş olur.[369]

2. İkinci Mertebe: Velâyet-i Suğra Dâiresi: İmkân dâiresindeki seyri tamamlayan sâlik, bu mertebede seyre başlar. Bu dâiredeki seyr, latîfelerin asıllarının da asılları sayılan ilâhî isim ve sıfatların gölgelerinde olan yolculuktur. İlâhî fiillerin tecellisi, kalbin fenâsı, vahdet-i vücûd gibi durumlar bu velâyette zuhur eder. Sâlik bu mertebede Allah'tan başka varlık görmez. Buradaki yolculuk da seyr ilallah'ın içindedir. [370]

3. Üçüncü Mertebe: Velâyet-i Kubra Dâiresi: İlahî isim ve sıfatların asılları mertebesidir. Aslında peygamberlere ait olan bu velîlik mertebesinde onlara tabi ve vâris olma yönüyle bazı velîlerin de nasibi vardır. Velâyet-i Kübra dâiresinde seyre başlayan kimse, "seyr fi'llah"a başlamış demektir. Vahdet-i şuhûdun hâsıl olduğu mertebe budur. Mahlukâtın varlığı ve sıfatları, Allah'ın varlığı ve sıfatlarından bir parıltı

[369] Bkz. İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, s. 425-431 (no. 257-260); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 70.

[370] Bkz. İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 431-449 (no. 260); aynı eser, c.II, ss. 14-16 (no. 3); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 71.

olarak görülür. Âlem hayalî olarak hissedilir. Burada nefs itmi'nana erer ve sadr genişler.[371]

4. Dördüncü Mertebe: Velâyet-i Ulyâ Dâiresi: Buna Velâyet-i Mele-i A'lâ (Meleklerin velîlik mertebesi) da denir. Bunun da seyri bir önceki mertebe gibi isim ve sıfatların asıllarındadır. Ondan farkı, velâyet-i kübrâ seyrinin zâhir, bunun ise bâtın ismiyle alakalı olmasıdır. Zâhir isiminde Allah'ın Zât'ı düşünülmez, bâtın isimde Zât da düşünülür. Bu mertebede sâlik, isim ve sıfatların asıllarının aslı olan zâtî şuûnat tecellisine ve bu tecelli perdesinden zaman zaman Allah'ın Zât tecellisine şimşek çakması gibi mazhar olur. Buna "Tecell-i zâtî-i berkî" denir. Bu makamda feyz, toprak dışındaki üç unsurdan gelir. Yukarıda bahsi geçen üç velâyete (velâyet-i suğrâ, kübrâ ve ulyayâ) "velâyet-i selâse" veya "kemâlât-ı Velâyet" ismi verilir.[372]

5. Beşinci Mertebe: Kemâlât-ı Nübuvvet Dâiresi: Bir önceki mertebede başlayan "Tecell-i zâtî-i berkî" bu mertebeye ulaşanlarda daimi olur ve "Tecell-i zâtî-i dâimî" ismini alır. Bu aslında peygamberlere ait olmakla beraber, seyri bu mertebeye ulaşan sâlikler, tabi ve vâris olma yoluyla bu tecelliden nasip alırlar. Bu

---

[371] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 425-434 (no. 257-260); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* ss. 71-72.

[372] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 434-436 (no. 260); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 72.

mertebeye ulaşan sâlikte, "vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd" tan eser kalmaz. İlk başta hayret hali yaşayan sâlik bu mertebede mahlûk hakkında yorum yapamaz. Ancak hâli yükseldikçe Allah ile âlemi iki ayrı varlık olarak görmeye başlar. Zât, gölge, asl ve şuûnata ait perdeler olmadan tecelli ettiği için bu mertebede "vâsıl-ı uryân" (tüm varlığından ve benliğinden geçmiş olarak zâtî kavuşma) meydana gelir.[373]

6. Altıncı Mertebe: Kemâlât-ı Risâlet Dâiresi: Burada feyzin geliş yeri tüm latîfelerdir. İnsanın Emr ve Halk Âlemine ait tüm latîfelerden arınıp birleşerek tek latîfe hükmünü almasına "Heyet-i vahdânî" denir. İşte bu dâirede bu durum gerçekleşir. Bu mertebede daimî zât tecellisi devam eder.[374]

7. Yedinci Mertebe: Kemâlât-ı Ulu'l-Azm Mertebesi: Burada da daimî zât tecellisi devam eder. Bu ve bundan sonraki tüm mertebelerde feyzin kaynağı, "heyet-i vahdanî" dir. Bu mertebede Kur'ân-ı Kerîm'in mukataa ve müteşâbihâtına ait sırlar açılır. Burada "Kayyumiyet" (bütün eşyanın kendisiyle kaim olması) görev ve rütbesine ulaşılır. Bu son üç kemâlâta ise (Kemâlât-ı nübuvvet, risâlet ve ulu'l-azm) "Kemâlât-ı selâse" denir.[375]

---

[373] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 72

[374] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 73.

[375] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 436-438 (no. 260); aynı eser, c. II, ss. 138-140 (no. 50); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 73.

8. Sekizinci Mertebe: Hakîkat-ı İbrâhîmî Dâiresi: Bu mertebede Allah'ın sıfatlarına aşık olma, muhabbet (mahbûbiyet-i sıfatiyye) başlar. Bu mertebeye "Velâyet-i halilî" veya "Velâyet-i hullet" (Allah'ın dostu olma makâmı) denir.[376]

9. Dokuzuncu Mertebe: Hakîkat-ı Mûsevî Dâiresi: Buna " Velâyet-i Mûsevî" de denir. Burada sevgi Allah'ın Zâtı'nadır. Yani bu mertebede Allah'ın Zât'ına yönelik sevgi (mahbûbiyet-i zâtiyye) hâli başlar.[377]

10. Onuncu Mertebe: Hakîkat-ı Muhammedî Dâiresi: Bir diğer adı "Velâyet-i hassa-i Muhammedî"dir. Bu mertebede Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı özel bir muhabbet başlar.[378]

11. Onbirinci Mertebe: Hakîkat-ı Ahmedî Dâiresi: Bu mertebede sıfatlardan ilgi kesilir ve "mahbûbiyet-i zâtiyye" (Allah'ın Zât'ını sevme) hâli başlar.[379]

12. On İkinci Mertebe: Hubb-i sırf-ı Zâtî Dâiresi: İmâm Rabbânî buna, "Taayyun-i hubbî" der. "La taayyun" mertebesine en yakın makâm budur. İmâm Rabbânî'ye göre asıl Hakîkat-ı Muhammedî

---

[376] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 75.
[377] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 75.
[378] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, s. 393 (no. 236); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 75.
[379] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 75.

(Taayyun-i evvel) bu mertebedir. Bundan önce sözü geçen Hakikat-ı Muhammedî bunun gölgesidir.[380]

13. On Üçüncü Mertebe: Zât-ı Baht Dâiresi: Buradaki seyr, nazaridir. Zira burası Zât makâmıdır (Lâ taayyun). Buraya adım atmak imkânsızdır.[381]

Bu son altı mertebeye (Hakîkat-ı İbrâhîmî, Mûsevi, Muhammedî ve Ahmedî ile Hubb-i sırf-ı Zâtî, Zât-ı Baht dâireleri) "Hakaik-i Enbiyâ" adı verilir.[382]

14.On Dördüncü Mertebe: Hakikat-ı Ka'be Dâiresi: Burada Zât mertebesinin azameti zuhûr eder.[383]

15. On Beşinci Mertebe: Hakîkat-ı Kur'ân Dâiresi: Burada Zât'ın keyfiyeti meçhul olan genişliğinin başlangıcı zuhûr eder.[384]

16. On Altıncı Mertebe: Hakîkat-ı Salât Dâiresi: Bu mertebede Zât'ın keyfiyeti meçhul olan genişliğinin kemâli idrak edilir. Bu son üç mertebeye "İlâhi hakikatler" denir.[385]

---

[380] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 330-334 (no. 209); aynı eser, c. III, ss. 467-469 (no. 88); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 76.

[381] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 330-334 (no. 209); aynı eser, c. III, ss. 467-469 (no. 88); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 76.

[382] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 76.

[383] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 330-334 (no. 209); aynı eser, c. III, ss. 586-588 (no. 124); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 76.

[384] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. III, ss. 445-447 (no. 77); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 76.

[385] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. I, ss. 453-454 (no. 261); aynı eser, c. III, ss. 447-448 (no. 77); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 76.

17. On Yedinci Mertebe: Ma'budiyet-i Sırf Dâiresi: Bu mertebe seyr, seyr-i kademi değil, seyr-i nazarîdir. Zira burası Lâ taayyun mertebesidir.[386]

Bu sayılan mertebeler, urûc (yükseliş) makamları idi. Manevî yolculuğu buraya ulaşan sâlik artık dönüşe başlar ve seyr u sülukta iniş (nüzul) denilen durum meydana gelir. Sâlik bundan sonra seyr anillah, billah ve seyr fi'l-eşya aşamalarını tamamlayarak başladığı yer olan kalb makâmına döner.[387]

2.10. Zikir

Kelime olarak zikir; unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak, manalarına gelir.[388]Istılahta zikir, *"*Allah'ı anmak ve unutmamak sûretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş"[389]anlamına gelir. Zikir dil ve kalb ile olur. Kalben olunca hatırlama, dil ile olunca zikir gerçekleşmiş olur. Dil ve kalbiyle birlikte zikir yaptığı zaman en kâmil hâle ulaşmış olur. Dil ile yapılan zikir, sâliki kalb zikrine ulaştırır. Tasavvufta zikir çok önem arzetmiştir. Nitekim Ebû Alî ed-Dekkâk (ö.405/1015) şöyle demiştir: "Zikir velîliğin

---

[386] İmâm Rabbânî, *Mektûbat*, c. III, ss. 447-448 (no. 77); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 77.

[387] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 77.

[388] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. IV, s. 308; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, c. XI, ss. 376-377; Muhammed b. Ebibekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, tahk. Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lübnân, Beyrût, 1415/1995, c. I, s. 226; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 194.

[389] Reşat Öngören, "Zikir", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 409.

diplomasıdır. Zikirde başarılı olan kimseye bu diploma verilir, zikirden uzaklaşan kimse velîlikten azledilir."[390]

Müellifimizin, mübtedî kimse için anlattığı zikir ve şekli şöyledir. Mübtedî sâlik, her gün ve her gece kıbleye yönelip, muhâsebe, tefekkür, tevbe, istiğfar ve kalbi kırık bir hâle bürünerek ve manasını düşünüp kalben ve lisanen tevbeyi gerçekleştirmek suretiyle yirmi yedi defa Allah'a istiğfarda bulunur. Ardından bir Fatiha üç İhlâs okuyup, Hz. Muhammed'e (s.a.v) üç salâvat getirir ve bunların sevabını, Hatemu'n-Nebîyyîn'in, Şah-ı Nakşibend'in rûhlarına hediye etmeli. Bunu yaptıktan sonra vukufu'l-kalb ile derin bir ölüm râbıtasına dalar. Bu hâldeyken kendisini yalnız, tek başına, dünyadan ve ehlinden ayrılmış, kabir karanlığı ve fitnesi içinde terk edilmiş bir halde, Allah'tan başka hiçbir arkadaşı olmadığını ve kabrin bu durumundan Allah'tan başka kimsenin kendisini kurtaramayacağını düşünmeli. Takrar ilk baştaki gibi Kur'ân tilâveti ve salâvatlarına dönüp bunların sevabını Hz. Muhammed'e (s.a.v) ve tâlibin silsilesinde yer alan Mevlâna Hâlid gibi diğer sâdâta ve kendisine telkinde bulunan şeyhinin rûhuna hediye eder. Sonra bir müddet vukuf-i kalbî ile ikisini râbıta eder ve kalbi şeyhinin kalbinde fânî olur. Ardından her gün ve her gece beş bin defa Zât ismini, misli olmayan sıfatlar içinde tahayyür ile birlikte

[390] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 221.

düşünür. Yüce Allah kendisine geriye kalan letâif-i hamseye yükselmeyi nasip ettiği zaman, bunun için belirlenmiş olan vird sayısı, her bir letâif için bin adettir. Şayet Şeyhi, bundan (binden) daha fazla veya daha az tayin ederse şeyhin tayin ettiği sayı geçerli olur. Tâlib, tüm vaktini zikirle mamur eder.[391]

Kâşânî; zikir riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbi'ne yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdettir. Umum zikir, kulun kendisiyle Allah'a yaklaştığı zikirdir. Bu, kelime-i şehâdet olabileceği gibi, başka tesbihler, zikirler ve duâlar da olabilir. Bir de zikr-i husûsî vardır. O da mürşîdin telkin ettiği belirli bir zikri yerine getirmektir. Ya 'Lâilahe illallah' veya başka bir şeydir,[392] demiştir.[393]

Nakşibendiler, önce "Zât" ismiyle başlar, belli bir seviyeye geldikten sonra nefy isbât zikrine geçerler. Ancak seyr u süluku esas alan diğer bazı tarîkatlarda nefy isbât zikriyle başlanır. Bu da yedi nefis mertebesinin her birinde ayrı bir zikir (Lâilahe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhar) icrâsıyla gerçekleşir. Bu sistemi ilk geliştiren ise İbrâhîm Zâhid

[391] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 30a-b.
[392] Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004, s. 248.
[393] İdiz, *İmâm Süyûtî,* s. 195.

Gîlânî (ö.700/1301) olmuştur.[394]Nakşibendiler, Allah'ın sıfatlarını değil, direk Zat'ını zikrettikleri için, Bahâuddîn Nakşibend, "Biz nihayeti bidayete derc ettik" demiştir. Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolunda ve daha sonra Hâlidîlikte başlıca iki zikir olmuştur. Bunlar, Zât ve nefy isbat zikirleridir. Müellifimiz de Müceddidiye-i Nakşibendiyye'de var ola gelen bu iki zikirden bahsetmekte ve yer yer detaylarına girmektedir.

1. İsm-i Zât Zikri: Allah'ın tüm kemâl sıfatlarını cem eden ism-i Celâl'dir (Allah ismi). Aslında zikir için belirlenmiş bir vakit yoktur. Kişi istediği zaman istediği zikri yapabilir. Bunu yapmak ya farz ya da fazilettir. Ancak, kişinin manevî eğitimini hedef alan tarîkatlar, mürîdin istidadına, mizacına uygun zikri ve zamanı belirlemek suretiyle bunu metod haline getirmişlerdir. Bunun için mürîdin her zaman yapabileceği zikirden ziyade, hedefe ulaşmak için şeyh tarafından belirlenmiş olan vakit ve zamanda, belirlenmiş şekilde ve sayıda zikir önem arzetmektedir.

Müellifimiz de "İsm-i Zât" ismi zikrinin yapılış şeklini şöyle aktarmaktadır: "Zâkir (zikir yapan kimse), kıbleye doğru yönelerek istiğfarda bulunur, dilini üst damağına yapıştırmak suretiyle tüm gücüyle sol memesinin iki parmak kadar altında bulunan kalbine

[394] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 52; İdiz, "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ", s. 37.

yönelerek, ki bu, hakîkat-ı câmîa denilen hakîki kalbin kaynağıdır, teverük oturuşu şeklinde oturur ve tam bir kemâlle şeyhinin sûretini kalbinin karşısında canlandırır."[395] Bu şekilde oturduktan sonra zâkir, düşünce yoluyla olacak şekilde kalb lisanıyla lafzatullah (Allah) ismini zikreder. Bu zikirde sadece Zât ismini anacak. Zât ismiyle beraber asla herhangi bir sıfatı mulahaza etmeyecek ki, tenzih yerine teşbihle imtihan edilmesin. Sonra zâkir, şeyhin telkini üzerine rûh latîfesine yönelerek, onunla (rûhla) zikir yapmaya başlar. Sonra aynı şekilde sırasıyla sır, hafî ve ahfâ latîfeleriyle zikre devam eder. Sonra, halk âlemi letâiflerine döner. Öncelikle nefisle başlar ardından dört anasırla (toprak, su, hava, ateş) devam eder. Burada zâkir, alnın en üst kısmına yönelir ve onunla dört anasırı nefiste derecelendirmek suretiyle zikreder. Bu durum, zikir zâkire galip gelip tüm bedenini sarıp, bedenin tüm cüzleri letâifler gibi zikre dahil oluncaya kadar devam eder. Buna "sultanu'z-zikr" denir.[396]

2. Nefy u İsbât Zikri

Kısaca kelime-i tevhîdten (Lâ ilâhe illallah) ibaret olan zikirdir. Bu zikrin, Hızır (a.s.) tarafından Abdulhalik Gucduvânî'ye öğretildiği kaydedilmiştir ki müellifimiz de bu kanıdadır. Buna göre Hızır (a.s.),

[395] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc,* vr. 32b.
[396] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc,* vr. 32b-33a.

Gucduvânî'ye suya dalmasını ve su altındayken zikir yapmasını emretmiştir. Bunu da Gucduvânî'ye nefesini hapsetmesini öğretmek için yapmıştır. Tabi bu da muhtemelen Hace Yûsuf Hemedânî'nin telkininden sonra olmuştur.[397]

Müellifimizin tanımıyla bu zikrin icrâsı da şöyledir: "Zâkirin dilini üst damağına yapıştırıp, nefesini göbeğinin altında tutarak, saç ayırımına kadar başını yükselterek "lâ, لا" demesi, ardından "ilâhe, اله" lafzı ile beraber başını sağ omzuna indirmesi ve oradan "illallah, إلاّالله" lafzını alarak rûh ve ahfâsı üzerinden geçecek şekilde kalbi üzerine tüm letâiflerde zikrin eseri görülecek şekilde vurmasıyla olur."[398] Bu esnada zâkir, "lâ, لا" derken bunun içine tüm âfâkî ve enfusî ma'bûdları ve zihne gönle, hayale gelen her şeyi dahil ederek yok saymalı; isbatta da Hak Ma'bûdu ispat etmesi gerekir. "Yine zikir nisabı olarak her gün bin yüz (nefiy ispat) zikrini çekmeli. Fazla yapmak nûr üstüne nûr (çok daha iyi) olur."[399] Müellifimize göre bu zikrin başka tarzlarda icrâsı olmakla beraber anlatılan bu şekil, daha anlaşılır ve daha çok tutulan şeklidir.

[397] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 33a.
[398] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 33a-b.
[399] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 33b.

2.11. Râbıta

Râbıta; "bağlamak" mânasındaki rabt kökünden türeyen ve "iki şeyi birbirine bağlayan ip; alâka, bağ, münasebet" gibi manalara gelen Arapça bir kelimedir.[400]Tasavvufî anlamda râbıta; sâlikin kâmil bir şeyhe kalbini bağlayıp, huzurunda ve gıyabında o şeyhin sûreti, sîreti ve bilhassa rûhaniyetini hayalinde kendi ile birlikte muhafaza ederek, şeyhi yanındayken takındığı edebe bürünmesi anlamında kullanılan bir kavramdır.[401]

Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221)'nın, sâlikin kalbini şeyhine bağlamasının öneminden bahsetmesine, Şihabuddin es-Suhreverdî (ö. 632/1234)'nin "Mürîdin şeyhine nazar ederek bütün dikkatini onda toplaması ve Cenâb-ı Hak'tan şeyhi üzerine gelen tecellîleri seyre dalması semâda kendi kendine hareket etmesinden daha hayırlıdır" sözüne bakıldığında râbıtanın basit şeklinin VI/XII. yüzyılda mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bahâuddîn Nakşibend, çıktığı hac seyahatinde mürîdi ve halifesi olan Muhammed Parsâ (ö.822/1420)'ya kendisine râbıta etmesini ve sûretini düşünmesini tavsiye etmiştir. Yakûb Çerhî (ö. 851/1447) de Ubeydullah Ahrâr (ö.895/1490)'a râbıtayı sadece

---

[400] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VII, s. 302; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasît,* c. I, s. 323.

[401] Ziyâuddîn Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, *Risâle fî tahkîki'r-râbita,* ts., s. 3; Necdet Tosun, "Râbıta", *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 378; Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul, 2011, s. 117

kabiliyetli mürîdlerine anlatmasını istemiştir.[402]Râbıtayla ilgili ilk detaylı bilgi Ubeydullah Ahrar tarafından verilmiştir. Ona göre râbıtada şeyhin iki kaşının arasını düşünmek gerekir. Çünkü burası feyz mahalidir. Daha sonraki dönemlerde de râbıta varlığını sürdürmüştür. Ancak kaynaklarda râbıtanın tasavvuf eğitiminin sadece başlarında verilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Kalben Allah'a yönelebilecek seviyeye gelen mürîd için şeyhe râbıta gereksiz ve mâsivâ olarak düşünülür.[403]

XIII/XIX. yüzyılda râbıta, Mevlânâ Hâlid Bğadâdi ile daha detaylı bir hâl almış ve daha çok önemsenmiştir.[404] Esasen bu yüzyıla kadar da râbıtaya karşı önemli bir eleştiri yapılmamıştır. Hindistan'da kendisi de bir Müceddidi olan Ahmed Şehîd Birilvî ile Sıddîk Hasan Han Kennevcî ve İstanbul'da Hafız Seyyid Hoca başta olmak üzere bazı kimseler râbıtayı eleştirmişlerdir. Çoğunlukla râbıtanın bid'at olduğu şeklinde olan bu eleştirilerin yanı sıra Hâfız Seyyid Hoca râbıtayı hem bid'at hem de şirk olarak görmüş ve eleştirmiştir. Buna karşı özellikle Hâlîdiler cevap mahiyetinde eserler yazmışlardır.[405]Ancak râbıtayı

[402] Tosun, "Râbıta", c. XXXIV, s. 378.
[403] Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, İnsan Yay., İstanbul, 2013, s. 317.
[404] Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend,* s. 317.
[405] Tosun, "Râbıta", c. XXXIV, ss. 38-379.

eleştirenler, daha çok râbıtanın ibadet kabul edilişinden hareket etmişlerdir. Oysa râbıta ibadet değil, bir metottur.

Müellifimizin mensubu olduğu tarîkatta râbıta, önemli bir yere sahiptir. Râbıtayı önemseyen müellifimiz, birçok Hâlidî gibi onu eleştirenlere karşı, râbıtaya nasstan deliller bulmaya çalışmıştır. Müellifimizin râbıta için ileri sürdüğü delillerden birisi: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ** *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun"*[406]âyetidir. Bu âyet hakkında Ubeydullah Ahrâr; "sâdıklarla beraber olmak, onlarla sûreten veya mânen beraber olmaktır" şeklinde açıklamıştır.[407] Yine müellifimize göre müfessîrlerin çoğu: **لَوْلاَ أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ** "*Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi"*[408] âyetini râbıtaya delil olarak yorumlamışlardır. Buna göre Yûsuf (a.s.) da Züleyha'ya bir an meyl etmiş; ancak 'Seni ondan sakındırırız' şeklinde bir ses duymuştur. Yûsuf (a.s.) birinci ve ikinci takrarlanışta bu sesten etkilenmemiş üçüncüsünde 'o kadından yüz çevir' şeklinde gelen ses de etkili olmayınca Yakûb (a.s.)'un

---

406 Tevbe, 9/119.

407 el-Bağdâdî, *Risâle fî tahkîki'r-râbita,* s. 3.

408 Yûsuf, 12/24. **لَقَدْ هَمَّتْ بِهِۦ ۖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَن رَّأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِۦ ۚ كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوٓءَ وَالْفَحْشَآءَ ۚ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ** ***"Andolsun ki, kadın ona (Yûsuf'a) meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı."***

timsali (görüntüsü) kendisine gösterilmiş ve Yakûb (a.s.) Yûsufun göğsüne vurunca şehveti parmaklarından fışkırmış böylece Yûsuf (a.s.) Züleyha'nın mekrinden kurtulabilmiştir.[409]

Müellifimize göre râbıta; "mürîdin Allah'ta fânî olmuş olan kâmil şeyhin görüntüsünü ve nûrunu gözünün önüne getirip, onun rûhaniyetinden istimdatta bulunmasıdır."[410]Zira mürîd râbıta sayesinde boş meşguliyetlerden kurtulmuş olur. Râbıta şeyhe olan muhabbeti pekiştirir ve bu sayede mürîd, peyder pey şeyhinin hâl ve makâmları ile boyanmaya başlar. Ardından şeyhte fânî olur ki bu, hakîki fenânın başlangıcıdır. Tarikat büyükleri, râbıta ve fenâ hâli olmadan sadece zikirle vâsıl olunamayacağını söylemişlerdir. Zikir, vâsıl olmanın en kuvvetli sebeplerinden olsa da, bunun gerçekleşmesi şeyhe muhabbet râbıtasına ve şeyhte fânî olmaya bağlıdır. Zira ona göre ezkâr, evrâd, halvet ve benzeri şeyler olmasa dahi, teveccüh ve iltifata riayet ederek yapılan râbıta vâsıl olmak için kâfidir. Nitekim sahabenin Resûlulah (s.a.v.) ile sohbeti kemâle ermeleri için yeterli olmuştur. Aynı durum, peygamber vârisi olan şeyhin sohbeti (ona yapılan râbıta) için de geçerlidir.[411]

---

[409] el- Bağdâdî, *Risâle fî tahkîki'r-râbita,* s. 4; Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 30b.
[410] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 31a.
[411] Şeyh Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 31a.

Müellifimiz, râbıtanın yapılışı ve çeşitleri hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre râbıta çeşitleri ve yapılışı şöyledir:

1. Hayatta Olan Şeyhe Yapılan Râbıta

Müellifimiz, Hoca Muhammed Masûm'un *Mektûbât*'ından naklen dört farklı râbıta şekli anlatmaktadır.

1. "Hayalinde şeyhin sûretini muhafaza ederek sanavberî kalbe teveccüh etmen ve bu mulahazada fânî olup yok oluncaya kadar şeyhinden feyz almandır."

2. "Şeyhin sûretini sağ omuzunun üstüne alıp, omuzundan kalbine doğru çizgi gibi bir şeyin uzandığını farz edip, şeyhini bu uzanan çizgi üzerine getirip oradan kalbinin hakîkatine indiğini düşünmendir."

3. "Şeyhin sûretini omuzuna getirip şeyhin kalb güneşinden senin kalbine bir nûrun aktığını farz etmen, kalbini bu nûr için bir kap gibi düşünüp, bu nûrun peyder pey çoğaldığını, buna mukabil kalbinin de genişlediğini düşünüp, şeyhin kalb güneşini kalbe bitişik bu nûr üzerine getirip onu kalbinin hakîkatine indirmendir. (Yine) onun kalbiyle kendi kalbinden fânî oluncaya kadar, kalbini, onun kalbinin ışığında mahv etmeye devam etmen, Yüce Zât ismini, fenâ fi'ş-şeyh olmuş olan kalbinde tutarak bu mulahazada kayb oluncaya kadar feyzin kaynağından ahadiyet nûrlarının akışını isteyerek beklemeye devam etmendir."

4. "Şeyhi karşında mulahaza edip, onun iki kaşı arasından bir çizginin uzanıp senin iki kaşının arasına bitiştiğini düşünmen ve bu uzanan çizgide fânî olup yok oluncaya kadar bu mulahazaya dalıp gitmendir. İşte buna, hatt-ı istivâ ismi verilir. Şeyhim ve imâmım, "Râbıtanın bu çeşidinin en faydalı râbıta olduğunu gördüm" demiştir. Bu dört râbıta çeşidi, dirilere yapılan râbıta türleridir."[412]

2. Ölmüş Şeyhe (Eliyâya) Yapılan Râbıta: Bunun iki şekli vardır.

1. "Şeyhin rûhaniyetini, yayılıp seni kuşatan bir nûr olarak mulahaza edip, kalbinin de bu nûr içinde yok olup ona bitişmiş olduğunu düşünmendir. Bu mulahazaya fânî oluncaya kadar derinlemesine dalmandır.

2. Yayılan bu nûrun kalbinin içinde olduğunu düşünüp, onun kalbiyle bir ve onda fânî olarak kalbini onun boyasıyla boyamandır.[413]

3. Enbiyâya Yapılan Râbıta

Bu da diğer nebîlere (a.s.) ve Nebîmiz'e (s.a.v.) yapılan râbıta olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Diğer Nebîlere Olan Râbıta: Beş letâife bağlı olarak, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahîm, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ (a.s.)'dan gelen feyzin Nebîmiz vasıtasıyla şeyhin,

[412] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 31a-b.
[413] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 31.b.

onun da vasıtasıyla mürîdin kalbine aktığını düşünme şeklindeki râbıtadır.[414]

2. Nebîmiz'e (s.a.v.) Yapılan Râbıta

Bu da Nebîmiz'e (s.a.v) namazda ve namaz dışında yapılan râbıta olmak üzere iki kısma ayrılır.

1. Namazda Nebîmiz'e (s.a.v) Yapılan Râbıta: Sonraki Müceddîdîler ile müellifimize göre namazda Nebîmiz'e (s.a.v.) râbıta yapmanın yeri: **السلام عليك ايّها النّبيّ ورحمة الله وبركاته** "Ey Nebî! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun" kısmıdır. Bu kısma geldiğinde kişi, Peygamber'in (s.a.v.) övülmüş şemâil şekliyle kerim Zâtı'nın kalbinde hazır olduğunu mülahâza ederek ona selâm verir. Bu selâmı veren kişinin, Peygamber 'in (s.a.v.) verdiği selâmı işittiğini ve selâmına daha güzel bir selâmla karşılık vereceğine kanaat getirmesi gerekir. İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111) böyle anlatmıştır.[415]

Namazda râbıta meselesi, Ubeydullah Ahrâr'ın mürîdlerinden Nureddîn Taşkendî ile Mevlâzâde Ferketî arasında tartışmaya yol açmıştır. Ferketî, namazda râbıta yapmanın kişiyi küfre götürebileceğini öne sürerek karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Ubeydullah Ahrâr, namazda kalbi mal, mülk gibi dünyevî şeylerle dolup, bunları düşünen kimse küfre girmiyor da, kalbi bir mümine

[414] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 34a-b.
[415] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 32a.

bağlamak niçin küfür olsun, diyerek ona karşı çıkmıştır.[416] Daha sonra namazda râbıtanın kabul gördüğü ve bunun da râbıtanın bir çeşidi olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak müellifimiz; "Namazda Nebîmiz (s.a.v.) dışında başka hiç kimseye râbıta (Nebîmize de tahiyatta üzerine selâm okunan kısımda) yapmak câiz değildir. Ancak bazen namaz kılan kimsenin kalbinde şeyhinin veya başkalarının sûreti gayri ihtiyâri belirebilir. Bu da diğer bazı hatıralar gibi aff olunmuştur"[417] demeyi de ihmal etmemektedir.

2. Nebîmiz'e (s.a.v) Namaz DışındaYapılan Râbıta: Bu râbıta da ya yayılan bir nûrun tüm kainatı kuşattığını ve şeyhi vasıtasıyla bu nûrdan yardım istemek şeklindedir. Ya da râbıta yapan kişinin, hayalinde şeyhinin sûretini düşünüp, risâlet nûrlarının meclâsının ve mazharının Resûlullah (s.a.v.) olduğuna inanması, vücûdunu onun yüce vücûdunda fânî kılmak suretiyle, onun yüksek hazretlerinden istimdatta bulunarak hidayet nûrlarının akmasını istemesi şeklinde olur.[418]

[416] Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 316.
[417] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 32a.
[418] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 32a.

2.12. Murâkabeler

Murâkabe, gözetlemek, korumak, kontrol etmek gibi manalara gelen Arapça bir kelimedir.[419]Tasavvufî bir ıstılah olarak murâkabe, kulun yüce rabbinin her an kendisinin hâlini bildiğini ve gördüğünü bilmesidir. Bu bilgi ve şuurun devam etmesi, rabbini murâkabe etmektir.[420] "Murâkabe, sâlikin içine dönmesi, dikkatini nefsi ve kalbi üzerinde yoğunlaştırması, gönlünden ve zihninden geçen her şeyi kontrol etmesi, daha sonra da kendini Hakk'a vererek derin düşüncelere dalması, ondan başka her şeyi unutmasıyla gerçekleşir."[421]

Murâkabe, Nakşibendilik ve onun devamı olan Müceddîdilik'te önemli yere sahiptir. Nakşibendiyye Tarîkatı'nda belirlenmiş belli başlı zikirlerden sonra sâlikin, murâkabe makâmına geçtiği ifade edilir.[422]Dolayısıyla ism-i zât ve nefiy isbât zikirlerinden sonra belli âyet ve kavramların derinlemesine tefekküründen ibaret olan murâkabeler devresine geçilir. Murâkabe, feyzin Allah'ın zâtından sâlikin letâifine gelişini beklemek ve düşünmektir. [423]Ancak Nakşibendiyye'de "ahadiyet murâkabesi" ile başlayan

[419] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. I, s. 424.
[420] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 189.
[421] Süleyman Uludağ, "Murâkabe", *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXI, s. 204.
[422] Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 342.
[423] Tosun, "Nakşibendiyye", c. XXXII, s. 342.

murâkabe, Velâyet-i Kübrâ'da son bulmaktadır.[424] Bu makâmdan sonra gelen ve aşağıda anlatılacak olan murâkabeler, İmâm Rabbânî ve takipçileri tarafından geliştirilmiştir. Müceddidiyye'nin kurucusu İmâm Rabbânî, murâkabeler hakkında fazla bilgi vermemişse de daha sonraki Müceddîdiler bunu sistemleştirmişlerdir. Bunları sistematize eden ilk kişinin Mazhar Cân-ı Cânân (ö. 1195/1781) olması muhtemeldir.[425] Böylece Nakşibendiyye'de; "Ahadiyet murâkabesi" ile başlayıp, "meşreblerin/letâifler, "maiyet", akrabiyet ve muhabbet murâkabeleri şeklinde devam eden murâkabelere Müceddîdiler, "Zâhir ve bâtın isimlerin murâkabeleri, "Kemâlât-ı Nübuvve", "Kemâlât-ı Risâle", "Kemâlât-ı ulu'l-azm", "Hakâik-i İlahiyye" ve "Hakâik-i Enbiyâ" murâkabelerini ilave etmişlerdir.[426] Müellifimizin de Müceddidîlerin bu sistemini devam ettirdiği söylenebilir. Şu farkla ki müellifimiz, "Ahadiyet Murâkabesini" "Letâifler murâkabesinden sonra anlatırken, "zâhir ve bâtın isimlerin murâkabesine" ayrı bir başlık olarak yer vermez ve son murâkabe olarak "Nihayet mertebesi murâkabesi"ni ilave etmiştir. Ona göre "Velâyet-i Kübrâ

[424] İrfan Kehya, *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2018, s. 64.
[425] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 78.
[426] Kehya, *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan,* ss. 55-74.

Murâkabesi'ne" kadar olan murâkabeler, zâhir ismi; ondan sonra "Velâyet-i Ulyâ" derecesine kadar olanlar ise bâtın ismin murâkabeleridir.[427]

Bu yolun büyüklerinden bazıları, sâlik (söz konusu feyzi) zikirle beraber murâkabe etmelidir derken, başkaları da herhangi bir zikir olmadan bu feyzi beklemelidir, demişlerdir. Müellifimiz ise, münasip zikirle birlikte yapılan murâkabenin manevî yükselişte daha faydalı olduğu kanısındadır.[428]

Ulemânın bir kısmı letâif (meşrebler) murâkabesine yer vermezken, diğer bir kısmı ise "Ahadiyet" murâkabesinden sonra letâif murâkabesinin uygulanmasını gerekli görmüştür.[429] Müellifimiz, ikinci kısma uyarak latîfeleri anlatıp, seyr u sülûk hakkında bilgi verdikten sonra, latîfelerin Peygamberlerle olan irtibatını "latîfelerin murâkabeleri" başlığı altında mertebelerin birinci derecesi olarak anlatmaktadır. Ardından seyr u sülûk mertebelerini, murâkabeler şeklinde aktarmaktadır. Bunu da sekiz derece (mertebe) halinde ifade etmeye çalışmaktadır. Genel anlamda murâkabeler, belli âyet ve kavramların derinlemesine tefekkür edilmesi ve bu şekilde Allah'ın Zât'ından

[427] Bkz. Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 34-53.
[428] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 35b.
[429] Kehya, *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan*, s. 57.

sâlikin letaifine feyzin gelişini beklemek ve düşünmektir.[430]

Bu ön bilgilerden sonra, müellifimizin Müceddîdiyye için anlattığı murâkabe mertebelerine geçebiliriz.

1. Birinci Mertebe: Letâif Murâkabesi

Birinci derece, latîfelerin peygamberlerle olan münasebeti hakkındadır. Bu da müellifimize göre beş mirkattan (basamak/derece) ibarettir ve imkân dâiresinde gerçekleşir.

1. Mirkat (basamak/derece): Kalb latîfesi murâkabesidir. Hz. Âdemiyetten gelir ve ilâhî fiillerin tecellisinden kaynaklanır. Sâlikin; kalbini Hz. Peygamberin kalbi hizasına getirerek, kalbi beşerin babası olan Hz. Âdem'in (a.s.) kalbi üzere bulunan Peygamberimiz'in (s.a.v) kalbinden akan ilâhî tecelli ve feyzlerin, bağlı bulunduğu meşâyih vâsıtasıyla kalbine akmasını umut etmesi şeklinde gerçekleşir. Burada sâlikin kalbi, ilâhî fiil tecellileri içinde fânî olup, tüm mahlûkatın fiilleri nazarında kaybolup, sadece Hakîki Zat'a ait fiilleri görünceye kadar yukarıdaki hâlini devam ettirir. Bu latîfe ile gerçekleşen velâyete "**Velâyet-i Âdemiyye"** denir.[431]

---

[430] Tosun, *İmâm-ı Rabbânî,* s. 78.

[431] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc,* vr. 34a-b; bkz. Ferzende İdiz, "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler: Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmadî'nin Minhâc Adlı Eseri Bağlamında", *Uluslararası*

2. Mirkat: Rûh latîfesi murâkabesidir. Bu da subûtî sıfatların tezâhürüdür. Nûhiyye ve İbrâhimiyye hazerâtındandır. Bu murâkabede sâlik; rûh latîfesi vasıtasıyla Mukaddes Muhammedî rûhun mukabilinde durarak küllî Muhammedî rûhtan akan subutî sıfatların tecellisi olan fuyuzâtın, Nûh Neciyullah (a.s.) ile İbrahim Halilullah'ın (a.s.) rûhları ve kendi rûhu üzerine akmasını Allahtan diler. Bu durum, sâlik nefsini subûtî sıfatlarda yok edip, kendisinden hatta tüm mahlûkattan bütün sıfatları soyutlanıp, tamamı Allah'a nispet edilinceye kadar devam eder. Bu latîfeyle gerçekleşen velâyete "**Velâyet-i İbrahimiyye**" adı verilir.[432]

3. Mirkat: Sır latîfesi murâkabesidir. İlâhî Zât şuûnatından olan bu basamak, Hz. Mûseviyye'dendir. Bu basamakta sâlik; sır latîfesini Resûlullah'ın (s.a.v.) sırrının mukabilinde tutmak suretiyle, Yüce Allah'tan, Resûlullah'ın (s.a.v) sırrından Kelimullah Mûsâ'nın (a.s.) sırrına akan Zâtî şuûnat nûrlarını, kendi sırrına da akıtmasını diler. Zâtî şuûnatta fânî olup, kendi zâtını Yüce Allah'ın Zât'ında (şuhûdî olarak) yok etmeyi

Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 73 (Ekim 2020), s. 1056.

[432] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 34b; İdiz, "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler", s. 1056.

gerçekleştirinceye kadar sâlik bu hâle devam eder. Bunun velâyeti **"Velâyet-i Mûseviyye"**dir.[433]

4. Mirkat: Hafî latîfesinin murâkabesidir. Bu basamak, selbî sıfatların tecellisidir. Hz. İsevîye'dendir. Bu murâkabede sâlik; hafî latîfesini Resûlullah'ın (s.a.v.) hafîsi hizasına getirmek suretiyle Yüce Allah'tan, Mustafa'nın (s.a.v.) hafî latîfesinden, Rûhullah Îsâ'nın (a.s.) hafî latîfesine akıttığı selbî sıfat nûrlarından kendi hafîsine akıtmasını umut eder. Sâlik, ilâhî selbî sıfatlarda fânî olup, Şanı Yüce Allah'ın birliğini ve onun tüm âlemlerden müstağni olduğunu anlayana kadar bu hâlde devam eder. Bu latîfeyle gerçekleşen velâyete "**Velâyet-i Îseviyye"** adı verilir.[434]

5. Mirkat: "Ahfâ" latîfesinin murâkabesidir. Bu basamak, tüm şuûnu cem eden şe'ndendir. Hazreti Muhammediye'den gelir. Bu murâkabede sâlik; "ahfâ latîfesini", Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) "ahfâ latîfesi" hizasıda tutarak, Yüce Allah'tan, habibînin ahfâsına verdiği câmi şe'n fuyuzatının, meşayih vasıtasıyla kendi ahfâ latîfesine de akıtmasını diler. Sâlikin bekleyişi, kendisi İlâhi Câmî Şe'n'de fânî olup, meliku'l-kerîm olan Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanana kadar devam eder. Bu mirkâttan, velâyet derecesine

---

[433] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 34b; İdiz, "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler", s. 1057.

[434] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 35a; İdiz, "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler", s. 1057.

yükselen kimseye "Muhammedî meşreb" denir ve bu kimsenin velâyeti "**Velâyet-i Muhammediyye**"dir.[435]

2. İkinci Mertebe: Velâyet-i Suğrâ Murâkabesi

Bu mertebede de iki mirkat (basamak) bulunur.

1. Mirkat (Basamak): Sırf Ahâdiyyet Murâkabesi (Murâkabetu'l-ahadiyeti'l-sırfa): Bu murâkabe, imkân dâiresinde gerçekleşir. Bu murâkabede sâlik, kemâl sıfatlarla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezzeh olan Zât'a yönelip, Zât'tan kendisine feyzlerin gelmesini tefekkür eder. Müellifimiz, bu tefekkürün zikirle beraber olmasının daha faydalı olduğunu söylemektedir. Yine o, bazı şeyhlerin bu mertebede imkân dâiresinin sona ermesinin alametinin, cemiyet ve huzûr hâlinin görülmesi olduğunu söylerken, bazıları da renklerin (levn) görülmeye başlamasıdır, demiştir. Müellifimiz ise bunun âlameti, şeyhinin de dediği gibi, sâlikin cesedinde normalden fazla bir büyüme hissetmesidir, demektedir.[436]

2. Mirkat: Maiyet Murâkabesi: Bu murâkabe **وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ** "*Her nerede olursanız o sizinle beraberdir*"[437]âyetinden mülhem bir murâkabedir. Burada sâlik, Yüce Hakk'ın, Zâtî maiyetini (beraberlik)

---

[435] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 35a; İdiz, "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler", s. 1057.

[436] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 35b; bkz. İdiz, "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler", 1057.

[437] Hadîd, 57/4.

keyfiyetsiz olarak kendisi ve kâinatta bulunan tüm zerrelerle beraber olduğunu mülahaza eder. Feyzin menşei, kalb latîfesidir. "Bu ikinci dâireye, esmâ ve sıfatların zil (gölge) dâiresi denir. Tevhîd-i vücûdî, istiğrak, ğaybet, şevk, zevk gibi hâller burada tezâhur eder. Yine Allah dışında kalan her şeyi unutmak bu dâirede gerçekleşir. Bu dâirede sâlik, Allah dışındaki tüm alakalarından, taallukatı ister ilmî ister hubbî olsun hepsinden, soyutlanır. Bu seviyede sâlik, kadîm olanı hadis olandan muhabbet ve ilmî olarak ayırır. Huzûr melekesinde derin kalb sahibi olur."[438]Buna "fenâu'l-kalb" denir ve sâlikin seyri, ilâhî fiillerin tecelliyatı olmuş olur.[439]

3. Üçüncü Mertebe Velâyet-i kübrâ Murâkabesi

Bu murâkabe, üç dâire ve bir kavs barındırmaktadır. Bu murâkabede de dört mirkat bulunmaktadır.

1. Mirkat Akrabiyet (yakınlık) Murâkabesi: Bu mirkat, Velâyet-i Kübrâ'da bulunan birinci dâirede bulunur. "Bu murâkabede, akrabiyet ve "tevhîd-i şuhûdî" sırrı açılır. Bu dâirenin alt yarım kısmı, esmâ ve sıfatı barındırır. Üst yarım dâire ise zâtî şuûnatı kapsar. Emr âlemine ait olan letâif-i hamsenin nihaî urûcu bu

[438] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 36a.
[439] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 36a.

makâma kadardır. Bu murâkabe, Yüce Allah'ın şu sözünden mülhemdir: **وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ** "*Biz ona şah damarından daha yakınız.*"[440] Burada sâlik, keyfiyetsiz olarak kendisine rûh damarlarından daha yakın olan Zât'tan feyzin akmasını beklemeye başlar."[441]Feyzin akacağı yer ise beş letâifle birlikte nefs latîfesidir. Bu makâmda yapılan hayali nefy u ispat zikri ile manası mülahaza edilerek yapılan lisanî zikir, yükselmeyi sağlayan en önemli etkendir. "Bu makamın hâlleri; huzûr, teveccüh, urûc, nuzûl ve kalbte yer edindiği gibi cezbelerdir. Bu makâmda seyr, âfâkî ve enfüsî olan seyrin arkasında bulunur. Bu makâmda fiiliyye, sıfâtiyye ve zâtiyye tecellileri gerçekleşir ve vehm saltanatından kurtuluş meydana gelir. Çünkü vehm ve hayalin nihayeti zillin (gölgenin) de nihayetidir. Öyle ki burada ne gölge ne de vehm vardır. Oysa ki Velâyet-i Kübrâ'nın aksine (yani asli olan) velâyet-i suğrâda ölmeden vehmden kurtuluş söz konusu değildir. Zira bu makâmın erbabına dünyada verilenler, başkalarına ancak âhirette verilir."[442]

2. Mirkat: Muhabbet Murâkabesi: Velâyet-i Kübrâ'da bulunan ikinci dâirede yer alır. O da şu âyetten mülhemdir: **يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ** "O*, onları sever, onlar da*

[440] Kaf, 50/16.
[441] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 36a-b.
[442] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 36a.

onu…"[443]Bu murâkabede feyzin aktığı yer, nefs latîfesidir. Burada sâlik, nefsini muhabbet dâiresi içinde mülahaza eder. Bu dâirenin menşei, Velâyet-i Kübrâ'da bulunan birinci dâirenin aslıdır.[444]

3. Mirkat Muhabbet Murâkabesi: Bu da muhabbet murâkabesidir. Ancak bu, üçüncü dâirede bulunur. Bu da mülâhaza ve feyzin kaynağı ve menşei bakımından birinci dâiredeki murâkabe gibidir.[445]

4. Mirkat Muhabbet Murâkabesi: Bu da ilk ikisi gibi muhabbet murâkabesidir. Ancak bunun yeri, Velâyet-i Kübrâ'da yer alan kavs (yay) tır. Burada tefekkür, feyzin menşei ve aktığı yer bakımından diğer kardeşleri gibidir. Bu kavsin menşei, üçüncü dâirenin aslıdır. "İşte bu üç asıl, Zât hazretinde bulunan itibarlardır ve aynı zamanda şuûn ve sıfatların asıllarıdırlar. Bu üç aslın kemâlâtının husulu, Nefs-i Mutmainne'ye mahsûstur ve mekânda itmi'nân gerçekleşir. Burada göğüs genişler ve sâlik; gerçek İslâm ve şu âyetin icaplarıyla şereflenir: **رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا** "*Rabbimiz! Ehli zâlim olan şu beldeden bizi çıkar.*"[446] Nefis, alışmış olduğu vatanından irtihal ederek masiyetlerin işlendiği yerden hicret eder ve sâlihlerin yanını, emr aleminin latîfelerinin bulunduğu

[443] Maide, 5/54.
[444] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 36b.
[445] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 36b.
[446] Nisa, 4/75.

yeri, seçer.[447]Böylece nefsi, Emr Âlemi latîfelerinin reisi olur, "sadr" (göğüs) tahtına oturur. Bu da Velâyet-i Kübrâ mertebesinde bulunan tüm urûc makâmlarının üstündedir. Buraya erişen kimse, bâtının da bâtınına nüfûz edip nazar etme kuvveti elde eder. Bu makâmda nefs, güzel ahlâk sahibidir ve Allah'a davet, onun sıfatı olur. Bu nefsin sahibinin tevbeden önceki günahları affolunur. Bu nefis sahibi, kazanın hükmüne rıza gösterir, şerîatın mükellef kıldığı hususlarda başka delil aramaksızın boyun eğerek şükredici olur. Nefs adeta yok olur ve kendisine yakîn kuvveti verilir. Nefsin niyet ve arzularını kınar. Nefsinden kötülük ve noksanlık dışında başka bir şeyin sudur edeceğini zan etmez. Burada "Tevhd-i şuhûdî" tezahur eder ve sâlikin enaniyeti son bulur. Allah dışında hiçbir şeyde kâmil bir vücûd görmez, kendisi için "ben" lafzını kullanamaz hale gelir. Yaptığı ibâdetleri kusurlu görür. Güzel ahlakla ahlaklanır, kin, hased, makâm sevgisi ve kibir gibi tüm kötülüklerden nefsini arındırır.[448]

Müellifimiz, bu murâkabede itmi'nana erse dahi nefs, kalıbının diğer unsurları azgınlıklarına devam eder, demektedir. Çünkü farklı tabiatlardan mürekkeptirler. "Her bir tabiat, bir şeye sığınırken başka bir şeyden kaçınır. Zira ister şehevî, ister gazabi veya başka bir şey

[447] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37a.
[448] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37a-b.

olsun (fark etmez), farklı tabiatları sebebiyle tüm kuvveler, kalıb ile zuhûra gelirler. Mesela ateş unsuru, nefsin itminanına rağmen, hayır ve tekebbür davasından vaz geçmez. Yer (toprak) unsuru da (aynı şekilde), adilik ve bayalığından dolayı pişmanlık duymaz."[449]

Yine Nefs, Velâyet-i Suğrâ'da fenâ bulmaya ve itmi'nana ermeye başlasa da müellifimize göre nefsin kemâl bulması, Velâyet-i Kübrâ'nın husula gelmesine hatta esmâ, sıfat, şuûn ve itibarlar dâiresinin üstünde vuku bulan üç asla bağlıdır. Zira Velâyet-i Kübrâ bu üç asıldan ibarettir.[450]

Böylece Velâyet-i Kübrâ Murâkabesinde bir akrabiyet ve üç muhabbet basamağı (mirkat) olduğu görülmektedir. Üç muhabbet arasındaki fark, bulundukları yerdir. Yani üçü de muhabbet olmakla beraber, her biri ayrı bir yerde yer almakta ve seviyeleri farklı olmaktadır.

4. Dördüncü Mertebe Velâyet-i Ulyâ Murâkabesi

Bu murâkabede bir tek mirkat (derece/basamak) bulunur. Burada seyr, Allah'ın bâtın isminde gerçekleşir. Sâlik burada Velâyet-i Melâike olan Velâyet-i Ulyâ'yı gerçekleştirir. Bu mekâmda murâkabe, sâlikin bâtın ismiyle müsemma Zât'tan feyzin akmasını

[449] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37b.
[450] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37b.

tefekkür etmesi şeklindedir ki Velâyet-i Ulyâ'nın menşei budur. Burada muâmele, toprak hariç diğer anasıra (hava, su, ateş) bağlıdır. Bu da lisânî zikre bağlıdır. Bu makâmda üç anasıra bağlı olarak huzûr, teveccüh, urûc ve nüzûl gerçekleşir. Sâlik meleu'l-a'lâ ile münasebet kurar ve çoğu zaman melekleri görür. Bâtınında acayip bir genişlik hisseder. Sırları idrak etmeye başlar. Allah'ın bâtın isimleriyle başlama, Velâyet-i Ulyâ'da seyrin başlangıcıdr. Bu makâm tüm velâyet makâmlarının üstündedir. Enbiyâ nübuvveti gerçekleştirdiği için daha üstündür. Yoksa bu velâyet onların velâyetlerinden daha yüksektir. Ancak bu durum, Meleu'l-a'lâ hakîkatlarının, enbiyânın hakîkatlarının üstünde olduğu zannına düşürmemeli. Çünkü Enbiyâ'ya (a.s.) Allah'ın fazlıyla öyle kurb ve urûc makâmları hasıl olur ki, bunlar melekler için hasıl olmaz. Yine enbiyâya, nihayetsiz kurb menzillerini kat etme serbestliği verilir. Bu serbestlik sayesinde enbiyâ, meleklerin aksine, Meleu'l-a'lâ hakîkatlarını aşarlar ki, meleklerin bu hakîkatlarının üstüne çıkışları söz konusu değildir. Böylece sâlik, ism-i zâhir ve ism-i bâtında seyri tamamladığında, Nübuvvet Kemâlât'ında seyre başlar.

5. Beşinci Mertebe: Nübuvvet Kemâlâtı Murâkabesi

Bu makâmda da üç mirkat (basamak/derece) vardır.

1**. Mirkat: Nübuvvet Kemâlâtı Murâkabesi:** Bu murâkabe, isim ve sıfat hicabları olmaksızın Zât tecellisinin devamından ibarettir. Bu murâkabede sâlik, Nübuvvet Kemâlâtı'nın menşei olan Zât'ı mülâhaza eder ve ondan feyz bekler. Burada cihetsiz olarak huzur, talebte bulunma ve şevk endişesi gibi hâller yok olur. Hâl, makâm ve marifetlerin burada hükmü yoktur. Cehl ve hayret hali vardır. "Vasl-ı uryân (tüm varlığından ve benliğinden geçmiş olarak zâtî kavuşma), keyfiyetten münezzeh olan ittisal, aklın mahvi, vaktin safası, hakîki itmi'nan, kitap ve Sünnetin getirdiklerine ittiba, bâtın nisbetinde genişliğin kemâli, mahrumiyet, ye's ve keyfiyetsizlik gibi hususlar, bu temiz ağacın meyvesidirler."[451]Burada vahdet-i vücûd ile vahdet-i şuhûdtan eser kalmaz. Aslında bu kemâlât, enbiyaya aittir. Tabiiyet ve veraset yoluyla ümmetin bazı büyüklerine de buradan pay vardır. Ancak bu durum, enbiya ile müsavî olmayı gerektirmez. Bu makâmda feyzin geldiği yer, toprak unsurudur. Toprak, urûc mertebeleri içerisinde tüm unsurların en yukarısına yükselir. İnişte de hepsinin aşağısına iner. Çünkü

[451] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 39a.

mekânı en aşağısıdır. Bu da fazla hûbût (iniş) sağlar ki, hubûtun fazla oluşu, istifadeyi artırır. Dolayısıyla bu unsura sahip olan kimsenin daveti, buna sahip olmayandan daha tam ve beyânı daha ekmeldir.[452]

2. Mirkat: Risâlet Kemâlâtı Murâkabesi: Burada sâlik feyzi, risâlet kemâlatinin menşei olan Zât-ı Baht'ı tefekkür ederek bekler. Feyzin akışı; hem burada hem de sâlik için hasıl olan vahdaniyet heyeti (el-heyetu'l-vahdâniyye) makâmlarının tümünde, on letâifin tezhibi (süslenmesi) ve tekmilinden sonra gerçekleşir. Bu murâkabe sahibinin, Risâlet Kemâlati'nde bulunan feyzin menşei ve aktığı yerin farklı oluşu dışında Nübuvvet Kemâlâti sahibinden bir farkı yoktur. Bu da nübuvvet menşei ile risâlet menşei arasındaki farktır. Burada da toprak unsuru vardır.[453]

3. Mirkat: Ulu'l-azm Kemâlâtı Murâkabesi: Burada sâlik, Ulu'l-azm kemâlâtinin menşei olan Zât'ı Baht'ı tefekkür eder. Müellifimize göre bu kemâlatta ve bunun ardından gelen yedi hakîkat ve diğerlerinde yükselme, namaz ve Kur'ân'a bağlıdır. Bundan sonra sâlike, ifrattan uzak ve amelin etkisinin bulunmadığı bir makâm verilir. Bu makâmda yükselme amele değil, lutfa bağlıdır. Bu makâm asli olarak Ulu'l-azm nebîlere ve tabiyet yollu olarak Allah'ın ümmet içerisinde seçtiği

[452] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 39b.
[453] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 40a-b.

bazı kimselere aittir. Daha sonra dâirenin üstünde bir kemal gelir ve sâlik, lutuftan muhabbete yükselir. Artık burada yükselme sırf muhabbete bağlıdır. Muhabbette de, "muhabbiyet" ve "mahbûbiyet" diye iki kemâl bulunur. Bunlardan birincisinin zuhuru, asaleten Kelim Mûsâ'ya (a.s.), ikincisinin zuhuru ise Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hastır. Bu iki kemâlat, ancak tabiiyet yoluyla gerçekleşir.[454]

6. Altıncı Mertebe: İlâhî Hakîkatlar Murâkabesi

Bu, aynı zamanda Ma'bûdiyet-i sırf" (el-Ma'bûdiyetu's-sırfe) dâiresidir. Bu mertebede yükselme ihsan ve lütufladır. Bunda da dört mirkat (derece/basamak) bulunur.

1. Mirkat: Hakîkat-ı Ka'be Murâkabesi: Bu mertebede Zât mertebesinin azameti zuhûr eder. Sâlik bu makâmda Ka'be-i Rabbânî'nin menşei olan Zât-ı Baht'tan feyzin akışını tefekkür eder. Ârif olan kimse bu makâmda Hakk Sübhân'ın azametini müşâhede eder. Bâtınını büyük bir heybet kaplar, fenâ ve bekâ ile bu mertebeyi her gerçekleştirmesinde onun Zât'ını bu yüce Şe'n ile muttasıf olarak bulur. Bu makâma ulaşan sâliki Yüce Allah, sırların mahremi yapar. Bu rütbe de ancak halk ve emr âlemlerinden kaynaklanan "Vahdâniyet-i

[454] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 41 b.

insaniye heyetine" (el-Heyetu'l-vahdaniyeti'l-insaniyye) hastır. Burada yine reis, toprak unsurudur.[455]

Müellifimiz, Hakîkat-ı Ka'be konusunu işlerken burada bir soruya da cevap aramaktadır. O da şudur: "Bu Hakikat (Hakîkat-ı Ka'be), Hakîkat-ı Muhammediye'nin üstünde bulunur (sıralamada). Fazilet de üstte bulunmaya göre olur. Bu durumda Hakîkat-i Ka'be'nin, Hakîkat-ı Muhammediyye'den daha faziletli olması gerekir. Oysa Muhammed'in (s.a.v) tüm mahlûkatın en faziletlisi olduğu konusunda icma vardır." Bu soruya müelifimiz, yine Hoca Muhammed Masûm'un mektûbatından yaptığı şu alıntıyla cevap vermektedir: "Efendimiz Muhammed 'in (s.a.v) kemâli, ubûdiyet ve âbidiyet makâmından iken, Ka'be-i Rabbâniyye Hakîkati, ubûdiyet ve mescûdiyet makâmlarından doğar. Dolayısıyla Hakîkat-ı Ka'be'nin Sultanı yüce olan Allah'ın Zâtı olması mümkündür. O da onun (s.a.v) ma'bûdu ve mescûdudur. O halde o, hakikatte bu sûretin Mescûdiyetinin menşei olan hakîkattan ibarettir. Bu hakîkatin Allah'ın Zâtı olduğu, başka bir şey olmadığı hususunda şüphe yoktur. Dolayısıyla Hakîkat-ı Ka'be-i Rabbâni'yenin, Hakîkat-ı Muhammediyye'den faziletli olmasında bir mahzûr olmaz."[456] Burada asıl olan bahsi geçen şeyin hakîkati olduğu, sûretin önemli olmadığı

[455] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 42a.
[456] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 43a.

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ka'be'nin Hakîkati, Allah'ın Zât'ı olunca, Hakîkat-ı Ka'be'nin Hakîkat-ı Muhammediye'den üstün olmasında bir sakınca olmaz.

Müellifimiz, bu soruya başka şekillerde de cevap verildiğine dikkat çekmektedir. Buna göre bir hakîkatin diğer bir hakîkatin üstünde bulunması, birinci hakîkat sahibinin ikinci hakîkat sahibinden üstün olmasını gerektirmez.[457]

2. Mirkat: Hakîkat-ı Kur'ân-ı Mecîd Murâkabesi: Bu murâkabede sâlik; Hakîkat-ı Kur'ân-ı Mecîd'in menşei olan ve benzeri olmayan (lâ misliyye) İlâhî Zât'ın vus'at (genişlik) mebdeinden feyzin akmasını tefekkür eder. Allah kelâmının bâtını burada zuhûr eder. Sâlik Kur'ân'ın sırlarını anlar, Kur'ân okuduğu zaman dili Şecere-i Mûsevîyye haline gelir ve tüm bedenini Kur'ân okuyan bir dil gibi hisseder. "Bu mertebe, Hakîkat-ı Ka'be-i Rabbânî diye tabir edilen Nûr-i sırf mertebesinin üstünde bulunur ve ondan daha üstündür. Çünkü Ka'be-i Muazzama, Kur'ân-ı Mecîd hükmü ile, Mescûdîyet devleti imtiyazını elde eder. Yine o, bu şerefli rütbeye **لَّا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِۖ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ** "*Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir"*[458] âyetinde

[457] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 43a.
[458] Fussilet, 41/42.

buyurulduğu bâtılın kendisine yanaşamadığı Kitab'ın nassıyla ulaşır. Dolayısıyla Kur'ân, onun (Hakîkat-ı Ka'be'nin) imâmıdır."[459]

Burası Vusat-ı lâ keyfiye-i Zâtiyye, Lâ misliyye ve Lâ keyfiyye mebdeidir. Hakîkat-i Kur'âniyye'yi, diğer sair Kemâlât-ı Zâtiyeler gibi, bu vus'at dışında bir şeyle isimlendirmek mümkün olmaz.[460]

3. Mirkat: Hakîkat-ı Salât Murâkabesi: Bu murâkabede ârif, feyzin Hakîkat-ı Salât menşeinden geldiğini tefekkür eder. Bu mertebe, Kamâlu'l-vus'ati'l-lâ-misliyye'dir (benzeri olmayan genişlik kemâli). Hakîkat-ı Ka'be, bu Hakîkattan bir cüzdür. Yine Hakîkat-ı Kur'ân da bundan bir bölümdür. Çünkü salât (namaz), tüm ibâdat (ibâdetler) mertebeleri kemâlatini câmidir (kendisinde toplar). Hakîkat-ı Kur'ân, Hakîkat-ı Salât'ın üstünde bulunur ve ondan öndedir. Zira dünyadaki namazın rütbesi, âhiretteki rü'yet (Allah'ı görme) makamı gibidir.[461]

Müellifimiz, İbn Arabî ve takipçilerinin, orucu namazdan daha üstün gördükleri konusuna da burada değinmektedir. Ona göre İbn Arabî ve takipçileri; oruçta "Samed" isminin tecellisi vardır, oysa namazda ibâdet edenle ibâdet edilen ayırımı bulunmaktadır. O halde

[459] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 44a-b.
[460] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 44b.
[461] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 44b.

oruç namazdan üstündür demişlerdir. Bu soruya İmâm Rabbânî'den yaptığı alıntı ile karşı çıkan müellifimiz özet olarak İmam Rabbânî'nin; Namaz mü'minin miracı olduğu için, namaz oruçtan daha üstündür dediğini aktarmaktadır. Devamla müellifimiz Namaz, tüm ibâdetleri câmidir, cüz olduğu halde, câmi olduğu için kül hükmünü almıştır; Peygamberimiz'e (s.a.v.) mirac gecesi nasip olan hususlar (aralarında keyfiyet farkı olmakla beraber) bu dünyada namaz esnasında nasip olmuştur, Resûlullah (s.a.v.) bunun için "*Namaz mü'minin miracıdır*"[462] demiştir, diyerek İmâm Rabbânî'nin sözlerini delil göstermek suretiyle, namaz oruçtan üstündür, fikrini savunmaktadır.[463]

4. Mirkat: Mabûdiyet-i Sırf Murâkabesi: Hakîkat-ı Salât mertebesinin üstünde bulunur. Bu, İlâhî Zât'a bağlı Mabûdiyet-i Sırf zuhûrudur. Bu da Hakîkat-ı Salât murâkabesinin neticesinde gerçekleşir. Bunların ikisi de (Hakîkat-ı Salât ile Mabûdiyet-i Sırf) lâmisliyye (benzersizlik) ve lâkeyfiyye (keyfiyetsizlik) kısmına dahildirler. Ancak böyle olmakla beraber vus'at (genişlik) ve imtiyaz burada sınırlıdır. "Orada seyr-i kademiyeye bir tamah (arzu) yoktur. Çünkü evvel ve âhir kamil enbiyanın ve evliyâ büyüklerinin kademlerinin sonu Hakîkat-ı Salât'a kadardır ki o da

[462] İbn Hanbel, *Müsned*, c. XXVII, s. 62.
[463] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 44b-45a.

ibâdet ve ibâd mertebeleridir. Bunun üstünde ise hiçbir şekilde kendisinde ortaklık ve sınır bulunmayan bu mukades mertebe vardır. Zira o, seyr-i kademinin kendisiyle sınırlı olduğu âbidiyet ve ibâdet şaibelerinin fevkindedir. Dolayısıyla (bu mertebede) seyr sona erer ve imkansızlaşır, ancak istidâd ve basîrete bağlı olarak nazar imkanı Allah'tan bir fazilet ve rahmet olarak devam eder. Muhtemelen "Dur Ey Muhammed" emri, kademin sınsırlamasına işarettir. Dur Ey Muhammed! Ayağı (kadem), Vücûb mertebesinden sâdır olan Hakîkat-ı Salât dâiresinden yukarı çıkarma, anlamındadır. Çünkü onun üstünde Yüce ve Mukaddes olan Hazret-i Zât'ın tenezzüh ve tecerrüd mertebesi vardır. Kademin orada yeri ve mecâli yoktur."[464] 'Hakîkat-ı Kelime-i Lâ ilâhe İllallah' burada tahakkuk eder. Âbidiyet ile mabûdiyet arasındaki ayırım tam olarak zuhûr eder. Âbid mabûdtan ayrılır. Burada "Sâlik, 'Lâ ilâhe illallah' kelimesinin manasının nihayet ehline göre 'Lâ mabûde illallah' (Allah'tan başka hiçbir mabûd yoktur), bidâyet (başlangıç) ehline göre 'Lâ mevcûde velâ vücûde' (Allah'tan başka gerçek anlamda hiçbir mevcud hiçbir vücûd yoktur) ve vasat (orta) ehline göre 'Lâ Maksûde' (Allah'tan başka hiçbir maksat yoktur) anlamlarına geldiğini anlar."[465]

[464] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 46b-47a.
[465] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 47a.

7. Yedinci Mertebe: Hakaik-i Enbiyâ Mertebesi

Bu mertebede yükselme ilk olarak Peygamberimiz'e (s.a.v.) ve Zât'a, ikinci olarak da yapılan bazı duâların şekline ve tabiiyete bağlıdır. "Burada üç itibar bulunmaktadır. Zât'ın Zât'a muhâbbeti, (Zât'ın Zât'a) mahbûbîyeti ve sıfât efâl ve esmânın Zât'a mahbûbetiyeti. Dolayısıyla Yüce Zât mahbûbiyeti kemâlâtinin zuhûru Habîbullah Mustafâ Muhammed'e (s.a.v.), Zât muhabbetiyeti kemâlâtinin zuhûru Kelîmullah Mûsâ'ya (a.s) iken; sıfat, esmâ ve efâl mahbûbiyeti kemâlâtinin zuhûru Halîlullah İbrâhîm (a.s.) ile diğer enbiyâ ve mürselinedir."[466] Ayrıca ilk itibârda Ahmediye itibârı yönüyle mahbûbiyet-i sırf itibari, bir de Muhammediye itibâri yönüyle mahbûbiyet-i mümtezice bi'l-muhabbetiyye itibâri bulunur ki, bu da dördüncü mirkatta anlatılacaktır. Bu mertebede de dört mirkat (basamak/derece) bulunmaktadır.

1. Mirkat: Hakîkat-ı İbrâhîmiyye Murâkabesi: Buna aynı zamanda "Hullet makâmı" da denir. Bu murâkabede sâlik; Hakîkat-ı İbrâhîmiyye'nin menşei olan Zât'ı tefekkür eder. Bu mertebede, makâmın kemâl azameti ve bereketi sebebiyle mülahaza ve anlayışa sığmayacak hususlar vardır. Bu makâmda tüm enbiyâ (a.s.), Hâlil'e tabidir. Millet-i İbrahîm'e tabiiyetin

[466] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37b.

istenmesinin sebebi, budur. Öyle ki, Yüce Allah; "*Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy"*[467]diye emretmiş; Resûlullah (s.a.v.) da ümmetine özellikle şu duâyı öğretmiştir: **اللهمّ صلّ على محمد وعلى آل محمد كما صلّيت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم في العالمين انك حميد مجيد** *"Allah'ım! Âlemler içerisinde İbrahim ve onun ailesine mağfiret ettiğin gibi Muhammed ve ailesine de mağfirette bulun. Şüphesiz ki sen, övgüye layık ve yüce olansın."* Tüm bunlardan bu makâmın sahip olduğu nimet ve faziletler anlaşılmaktadır. Bu makâmda sâlikle Yüce Allah arasında özel bir dostluk oluşur. Bu makâmda hat, çizgi, ben, şekil gibi şeylere benzeyen sıfat mahbûbiyeti zuhûr eder.[468]

2. Mirakat: Hakîkat-ı Mûsevîyye Murâkabesi: Bu mertebe, Mahbûbiyet-i Sırf'tan kinayedir. Bu makam'da ârif, Zâtı'na muhabbeti olan Zât'ı (ez-Zâtu'l-muhabbe li Zât) tefekkür eder. Burada Hakk Taâlâ Zât'ının, Zât'ına muhabbeti tecelli eder. Bu makâmda Zâtî muhabbet kemaliyle beraber, istiğna (muhtaç olmama) şe'ninin zuhûru bulunur. "Bu istiğnâ, bir çeşit delil ve kelîm Mûsâ'dan gelen istiğna ile anlaşılabilen kelimelerin başlangıç sırrıdır."[469] Nitekim ondan hikaye ile Yüce Allah Kelâmı'nda şöyle buyurmuştur: **إِنْ هِيَ إِلَّا**

[467] Nahl, 16/123.
[468] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37b-48a.
[469] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37b-48a.

فِتْنَتُكَ"*Bu, sırf senin bir imtihanındır."*[470] Bu makâmda yükselme şu duâyla olur: **اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد واصحابه وعلى جميع الأنبياء والمرسلين خصوصا على كليمك موسى** *"Allahım! Efendimiz Muhammed 'e ve onun âilesine, ashabına, tüm enbiyaya ve mürseline özellikle de Kelîmin Mûsâ'ya salât (mağfiret) olsun."*[471]

3. Mirkat: Hakîkat-ı Hakâik Murâkabesi: Bu, aynı zamanda Hakîkat-ı Muhammediyye'dir. Bu murâkabede ârif; Hakîkat-i Muhammediyye'nin menşei olan, Zât'ın Zât'a olan muhâbeti ve Zât'ına olan mahbûbiyeti'ni tefekkür eder. Muhammed (محمد) isminde yer alan iki mim (م), burada muhabbetiyet ve mahbûbiyet şe'nleri için iki işaret (remz) durumundadırlar. Bu makâm aynı zamanda ârifin nüzûla başladığı makâmıdır. Bu mertebe, önceki tüm mertebeleri içine alır. Bu mertebede fenâ ve bekâ hâli bulunur ki, burada ârif, Peygamberimiz'in (s.a.v.) vasıta olma durumunun kalktığına, tabi ile matbu arasındaki farklılığın yok olduğuna hatta Efendimizle adeta bir olduklarına ve ittihad ettiklerine inanır. Yine ârif burada, tabi olduğu kimse ile aynı kaynaktan feyz aldığını, aradaki farklılığın kalktığını, süt ile şeker gibi imtizaç ederek ittihad ettikleri gibi bir vehme kapılır. Ancak ârif bunula beraber kendisini tabi olduğu Nebî'nin vârisi ve

[470] A'raf, 7/155.
[471] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 48a.

tabisi olarak görür. Aracı kalmaz. "Aracılık devam ettiği müddetçe şuhûd, vasıta gölgeleri ardında bulunur. O kalktığında perdeler de kalkar ki bu da kemâl derecelerinin en kısa olanıdır. Ârif, matbuûn kamâlinden nâil olmadığı en ince bir ayrıntıyı dahi bırakmaz."[472]Tabi olan hâdimin, hiçbir makâmda tabi olduğu matbuundan geri kalmaması, ona tabi olmak suretiyle onun devlet bahçesinde ona iştirak etmesi, matbuûn (tabi olunan) kudret ve azametindendir ve ondan hiçbir şey eksiltmez. Nitekim hadîsi şerifte "*Ümmetimin âlimleri, Benî İsrâil Nebîleri gibidir*"[473]buyurulmuş, âhirette Ru'yetullah'ın (Allah'ı görme) perdesiz gerçekleşeceği fikri kabul görmüş, bir hadîste 'Kul namaza durduğu zaman onunla rabbi arasındaki perdeler kalkar'[474] denilmiştir. Şayet asıl kaynaktan feyz alma bakımından tabi ile matbu arasında bir fark olsaydı âlimler, enbiyâya benzetilmez, Ru'yetullah vasıtasız olmaz ve namaz kılanla rabbi arasındaki perdeler kalkmazdı.[475]

Burada bilinmesi gereken husus; tabi olan kimsenin matbua kavuşmasının, hizmetkârın efendisine, asıl olmayanın asla ulaşması kabilindendir. Vâsıl olan

---

[472] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 48b.
[473] Muhammed Abdurrauf el-Munâvî, *Feyzu'l-kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994, c. I, s. 21.
[474] Celâluddîn es-Süyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs*, tahk. Abbâs Ahmed Sakr vd. Dâru'l-Fikr, c. VII, s. 376.
[475] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 48b-49a.

kimse ümmeti en hayırlısı olsa dahi yine de hâdimdir. Kavuştuğu tüm nimetler, tabi olduğu efendisinin şeref ve azameti sayesindedir. Tabi, matbua ulaşmakla ancak şeref elde eder, ona ortak olmaz, ona müsâvî olmaz. [476]

Bu makâmda yükselmek, Resûlullah'a (s.a.v.) çokça salâvat getirmekle olur. Bu makâmda Nebîmiz'e (s.a.v.) özel bir muhabbet, dinî ve dünyevî tüm hâllerde ona tabi olma arzusu ortaya çıkmaktadır.[477]

4. Mirkat: Hakîkat-ı Ahmediyye Murâkabesi: Bu murâkabede ârif, mahbûbeti Zât'ına olan ve aynı zamanda Hakîkat-ı Muhammediyye'nin menşei olan Zât'ı tefekkür eder. Burada Mahbûbiyet-i Zâtiyye inkişaf eder ki, bu da Zât-ı Mahbûb'un zuhûratından ibarettir. "Şöyle ki, Zât-ı Mahbûb'da ancak zevk şerefinin kendisine verilmesine istekli (hazır) ve istidâdı olan kimsenin idrak edebileceği özel bir zevkî durum bulunur ki, kemâl-ı aşk ve aşırı muhabbeti gerektiren ancak bu durumdur. Bu (zevkî husûs) da dostluk (hulle/ خلة) dâiresinde beyan edilen hat, şekil vb. sıfâtı cemileden farklıdır."[478]

Müellifimiz, İmâm Rabbani'den nakiller yaparak, Ahmed ve Muhammed isimlerine dikkat çekmektedir. Buna göre her iki isim de Kur'ân'da geçmektedir. Yüce

[476] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 49a.
[477] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 49a.
[478] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 50a.

Allah'ın مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ "*Muhammed Allah'ın Resûludur*"[479]hitabı ile يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ *"(İsâ a.s.), benden sonra ismi Ahmed olan birisiyle (sizi müjdeleyen bir Nebî'yim)…"*[480] müjdesi, bu iki isme delâlettir. Her iki simin de tek başlarına velâyetleri vardır. Bunlardan "Velâyet-i Muhammediyye", "Muhabbet-i sırf" makâmına tabidir. "Velâyet-i Ahmediyye" ise "Mahbûbiyet-i sırf"tan nâşidir. Dolayısıyla öncekinden daha öndedir.[481]

8. Sekizinci Mertebe: Nihayet Mertebesi Murâkabesi

Bu mertebede de iki mirkat (derece/basamak) bulunmaktadır.

1. Mirkat: Hubb-i Sırf Murâkabesi: Burada sâlik, "Hubb-i Sırf"ın menşei olan Zât'ı tefekkür eder. "Bu makâm, Lâ misliyyenin yüceliğine bağlıdır. Zira o, tüm taayyunat ve hakâiklere nazaran, Lâ Taayyun ve Zât-ı Mutlak mertebelerine daha yakındır. Çünkü Hubb-i Sırf, Hazreti Zat'ta meydana gelen ilk zuhûrattır ve ince zuhûrlar menşei ve mahlukâtın icadının başlangıcıdır."[482] Müellifimize göre, İbn Arabî'nin Hakîkat-ı Muhammediyye dediği makâm bu makâmın zıllı (gölgesi) olmaktadır. Varlığın zuhurâtı orada değil,

[479] Feth, 48/29
[480] Saff, 61/6.
[481] İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. II, s. 205 (no. 94).
[482] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 51a-b.

asıl olarak Müceddîdilerin kabul ettiği gibi, "Hubb-i Sırf" murâkabesidir.[483] Yani müellifimize göre asıl Hakîkat-ı Muhammediyye (varlığın zuhûra başladığı makâm) ve "Taayyun-i evvel" İbn Arabî'nin dediği makâm değil, "Hubb-i Sırf" makâmıdır. İbn Arabî'nin bahsettiği ise bu makâmın gölgesidir.

Konu incelendiğinde, İâm Rabbânî'nin, İbn Arabî'nin bahsettiği ve ilk zuhurât dediği mertebe olan Hakîkat-ı Muhammediyye (taayyun-i evvel) üzerine "Taayyun-i vücûdî" ve "Taayyun-i Hubbî" diye iki mertebe daha eklediği görülmektedir.[484] Dolayısıyla İmâm Rabbâni'nin takipçilerinin devamı olan müellifimizin de konuyu böyle kabul ettiği anlaşılmaktadır. Müellifimizin yukarıda Hakâik Murâkabesi olarak bahsettiği makâm ise anlatmaya çalıştığımız gibi Hubb-i sırf makâmının zıllı olup o da aslında Taayyun-i Vücûdî, Taayyun-i Sâni ve Hakîkat-i Haliliyye'dir. Müceddîdilere ve müellifimize göre şayet "Hakîkat-ı Hubbî" olmasaydı varlıktan eser olmaz ve âlem yoklukta (adem) olmaya devam ederdi. Dolayısıyla **كنت كنزا مخفيا فأحببت ان اعرف فخلقت الخلق لأعرف** "*Ben gizli bir hazineidim, bilinmek istedim mahlûkatı yarattım ki bilineyim*"[485] ile **لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك** "*Sen*

[483] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 51b.
[484] Bkz. Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 85.
[485] İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts. c. II, s. 67.

olmasaydın! Şayet sen olmasaydın ben felekleri yaratmazdım"[486] bu makâmla ilgilidir.[487]

Tüm bunları anlatan müellifimiz, bu taayyunun üstünde sadece "Lâ taayyun" mertebesi bulunduğunu, dolayısıyla bu taayyunda yükselmenin mümkün olmadığını bildirmektedir. Lâ Taayyun mertebesine ulaşmanın da mümkün olmadığını söyleyen müellifimiz, bazen keyfiyetsiz olarak ulaşmaktan bahsedenler, yanılgıyla bunu söylemektedirler. Zira bazen sâlik bunun tezahurunu görüp teselli bulur ve buna vâsıl olduğu zaneder, ancak kemâle erip durumun farkına varınca bunun vâsıl olma değil, rüya ve hayal olduğunu anlar. Ona göre bazı Mücedidiyye şeyhlerinin bahsettikleri, Hakîkat-ı Muhammediye'den yükselmeyle ilgili marifetleri, "vahdet" olarak tabir olunan "Hazret-i İcmal-i İlim" dir. Menşei ise asıl değil, zıldır.[488]Buradan yükselmeyle ilgili olarak söylenen sözler, kademî yükseliş değil, nazari ve hayalidir.

2. Mirkat: Lâ Taayyun ve Hazret-i İtlâk Murâkabesi: Bu mertebede ârif, tüm taayyunlardan münezzeh olan ve haricî vücûdla mevcûd olan Zât'ı tefekkür eder. Bu makâmda artık seyr-i kademin hareket

---

[486] Muhammed Elbânî, *et-Tevessul*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, ts., c. I, s. 116; Alî el-Kârî, *el-Masnû fî ma'rifeti'il-hadîsi'l-mevzû*, Mektebetu Matbûâti'l-İslâmiyye, ts. c. I, s. 150.

[487] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 51b.

[488] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 52a.

alanı yoktur. Ancak nazarî seyrden bahsedilebilir. Burda da hayret ve şaşkınlık söz konusudur. Bu da, seyrin nihayet ve kemalidir.[489]

2.13. Nefis ve Rûh

Sözlükte "rûh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zât, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular" gibi mânalara gelen nefis kelimesi;[490]Arap dilinde iki manada kullanılır: Birincisi; "rûh" manasındadır. Ölen bir kimse için "Falancanın nefsi çıktı" denildiğinde bu anlam kastedilir. İkincisi; "Bir seyin bütünü ve gerçeği" manasıdır. "Falanca nefsini öldürdü ve nefsini helak etti" denildiğinde kastedilen mana budur.[491]

Rûh, Arapçada "روح- r-v-h" kökünden gelip hava esintisi, gitmek, geçmek; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak" mânalarında kullanılmakla beraber, terim olarak genellikle "canlılarda hayatı sağlayan unsur" şeklinde tanımlanmaktadır.[492] Rûh ile nefis aynı şeylerdir diyenler olduğu gibi, ikisini farklı olarak görüp

---

[489] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 53a.

[490] İbrâhîm Mustafa vd., *Mu'cemü'l-vasît*, c. II, s. 940; Süleyman Uludağ, "Nefis" *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 526; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 329.

[491] İbrâhîm Mustafa vd., *Mu'cemü'l-vasît,* c. II, s. 940*;* Adem Yıldız, *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi) , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 8; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 329.

[492] İbn. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. II, s. 455; Yusuf Şevki Yavuz, "Rûh", *DİA*, Ankara, 2018, c. XXXV, s. 187.

değerlendirenler de olmuştur. Mesela Cürcânî (ö. 816/1412) ve bazı âlimler, ikisini aynı kabul etmişlerdir. "Rûh" bedene girip, dünyevileşince "nefis" ismini alır; tasfiye edilince de eski haline dönüp rûh ismini alır demişlerdir. Bazıları da rûh, bedene hayat veren hoş bir rüzgâr (nesim-i tayyib); nefis ise hareket, sükûn ve arzuların kaynağı olan sıcak bir rüzgâr (rûh-i hare) dır;[493] rûh, ilahî bir varlıktır, nefis ise insanî bir varlıktır, insanlar nefisleriyle denenirler, demişlerdir.[494]

Müellifimiz, nefisle rûhu farklı unsurlar olarak görmektedir. Bu durum, nefis ile rûhu farklı iki latîfe olarak kabul edip, değerlenmesinden anlaşıldığı gibi nefsi, kalbe komşu olarak ifade etmesinden de anlaşılmaktadır.[495]Ona göre kalb, rûh ve nefis arasında bir berzahtır (perdedir). Kalbin iki ciheti vardır o da rûh ve nefis cihetleridir.[496]Buna göre rûh, kalbin iyilikleri ifade eden tarafı, nefis ise kötülük tarafı olmaktadır. Müellifimize göre emr âlemine ait olan "kalb ve rûh" aslında nûrânî, melekî ve urûca müsait iki latîfedirler. Ancak kalb ve rûha musallat olan tüm uzaklaştırıcı ve

---

[493] Muhammed Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehl-i't-tasavvuf*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1400/1980, s. 68; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 330.

[494] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh*, ter. Şaban Haklı, İz Yay., İstanbul, 1993, s. 281; İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 330.

[495] Bkz. Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 62a.

[496]Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 27b.

kötü unsurlar, bu iki nûrânî latîfenin nefse komşu olmasından kaynaklanmaktadır.[497]

Nefis ve rûh ayırımını esas alan bazı mutasavvıflar tarîkatları, nefsânî ve rûhanî tarîkatlar olarak temelde ikiye ayırırlar. Hedef bir olmakla beraber, usûl ve metodları farklılık arz eden bu tarîkatlardan nefsânî tarîkatlar, nefis tezkiyesini; rûhanî tarîkatlar ise rûh tasfiyesini esas alırlar. Nakşibendiyye Tarîkatı gibi metod ve usûl olarak, rûh tasfiyesini esas alan tarîkat erbabı, nefsânî tariklerde vasıl olmanın zor olduğunu, ancak rûhanî tarîkatların vâsıl olmak bakımından daha kolay ve kestirme olduğunu ifade ederler. Bunlar, rûh tasfiye olunca, nefs ister istemez rûha tabi olur ve her emrine itaat eder, derler.[498]Böyle olmakla beraber müellifimize göre her ne kadar Nakşibendiyye Tarîkatı, ictiba meşrebi üzere bulunup Bahâuddîn Nakşîbendî'nin marifetiyle makâmları kat etmek daha kolay ve kestirme olsa da, bazen bu yolun yolcularına da nefisle mücâhede ve sülûk gerekir.[499] Mesela on makâmdan birisi olan sabrın zuhûra gelmesi, nefsin mutmain olmasına (nefs-i mutmaine), nefsin mutmain olması onun tezkiye edilmesine, tezkiye edilmesi ise tevbeye bağlıdır. Nefsin tevbe-i nasûh ile tezkiye edilmesi ve hakir

[497] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 62a.
[498] Bkz. Şemsuddîn Mehmed Nûrî Nakşibendî, *Risâle-i Murâkabe*, Milli Ktp., 06Mil Yz A 3527; vr. 3b.
[499] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 22b-23a.

görülmesi ile ancak kişi sert tabiatını yok edebilir. Murâkabe, muhasebe ile ateşi söndürülen nefis, tatmin olur ve rızâ makâmına ulaşır.[500]

Nefsi halk alemine ait bir latîfe olarak gören müellifimize göre murâkabeler geçilip "Velâyet-i Kübrâ"da bulunan yarım dâireye vardığı zaman, dünyevilikten kurtulmuş olan nefis, yükselerek emr âlemine çıkar ve emr âlemi latîfelerinin reisi olur. Burası, "Velâyet-i Kübra" mertebesinde bulunan urûc makâmlarının en üst makâmıdır. Böylece nefs, eğitilip, alışkanlıklarından arınarak ölmeden önce yokluğu kabul edince, güzel ahlakla bezenir ve bu nefis sahibi Allah'a davete başlar. Yüce Allah da **أُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا** "*İşte bunlar, Allah'ın kötülüklerini iyiliğe çevirdiği kimselerdir. Allah ğafur ve rahimdir"*[501] âyetinde buyurduğu gibi bu nefis sahibinin daha önceki hata ve günahlarını affeder. Böyle bir nefis, kazânın hükmüne rızâ gösterir ve şerîatın emir ve nehiylerine harfiyen uyar. Burada nefis, güneşte eriyen kar misali yok olur ve "Tevhîd-i Şuhûdî" zuhur eder. Sâlikte enaniyet yok olur. Öyle ki, Allah dışında hiçbir şeyde kâmil vücûd görmez. "Ben" lafzını kullanamaz hale gelir, nefsini çokça kınar, ondan kötülük ve kusur dışında başka bir şeyin meydana gelmeyeceğine inanır.

[500] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 25b.
[501] Furkân, 25/70.

Böylece güzel bir ahlakla ahlaklanmak suretiyle kin, hased ve makâm sevgisinden nefsini arındırmış olur.[502]

Nefsin fenâ bulup itmi'nana ermesi, aslında "Velâyet-i Suğrâ"da başlar ve "Velâyet-i Kübrâ"da kemâle erer. Zira "Kemâlât-ı Kübrâ"nın husula gelmesi, esmâ, sıfat, şuûn ve itibarlar dâiresinin üstünde vuku bulan üç aslın toplamından ibarettir. Burası da emir âlemine ait beş latîfenin urûclarının (yükselmelerinin) ve Allah ismi zâhirinde yapılan seyrin sonudur. Dolayısıyla lâtifelerin fenâ bulduğu yer olan bu mekâm aynı zamanda nefsin fenâ bulduğu yerdir.[503]

2.14. Velâyet ve Nübuvvet

Bu konu, Hakim Tirmizî (ö.30/932) ile gündeme gelmiş olmakla beraber, İbn Arabî'nin *Füsûsü'l-hikem* adlı eserinde yer alan: "Bu ilim ancak hatem-i resûlün ve hatem-i evliyânındır. Nebî ve resûlden herhangi biri onu ancak hatem-i resûlün mişkatından görebilir. Velîlerden herhangi biri de onu ancak hatem-i evliyânın (son peygamberin velîlik) mişkatından görebilir. Hatta resûller onu gördüklerinde hatem-i evliyanın mişkatından görürler (Görmek, burada almak anlamında

[502] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37a.
[503] Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, *Minhâc*, vr. 37a.

tefsîr edilmiştir)"[504]sözleri ile başka bir boyut kazanmıştır.[505] İbn Arabî'nin bu sözleriyle; velî'nin nebî'den üstün olduğunu söylediği ve resullerin bile velâyetlerini hatem-i evlîyâdan aldıklarını iddia ettiğini öne süren bazı âlimler, İbn Arabî'yi eleştirmişlerdir.[506] Buna karşılık İbn Arabî takipçileri, yaptıkları te'vil ve şerhlerle İbn Arabî'nin aslında ne demek istediğini açıklamaya çalımışlardır.

Aslında konu incelendiğinde meselenin Hakîkat-ı Muhammediyye meselesiyle alakalı olduğu anlaşılır. Hakîkat-ı Muhammediyye meselesine göre, Yüce Allah'ın yarattığı ilkşey, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nûrudur ve Allah her şeyi bu nûrdan yaratmıştır. Dolayısıyla daha hiçbir şey yokken, daha Hz. Adem yaratılmazken, Hz. Muhammed'in hakikati olan nûr yaratıldı. *"Âdem daha su ile çamur arasında bir hâldeyken ben nebî idim"* hadîsi bunu ifade eder. Yani İbn Arabî'ye göre daha hiçbir varlık ve nebî yokken Peygamberimiz bu nûr itibariyle yaratılmış ve nebî idi. Aynı şekilde, onun velâyeti de tüm nebîlerden öncedir. Tüm nebîler hem nübuvvetlerini hem de velâyetlerini bu nûrdan alırlar. Zira İbn Arabî'ye göre Peygamberimiz

[504] İbn Arabî, *Füsûsu'l-hikem*, tahk. Ebû A'lâ Afîfî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, s. 62; İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1991, s. 179.
[505] İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 294.
[506] İdiz, *İmâm Süyûtî*, s. 296.

dahil, her nebînin bir nübuvvet bir de velâyet yönü vardır ve Hakîkat-ı Muhammediyye anlayışına göre tüm nebîler nübuvetlerini Peygamberimizin ilk nûr mişkatından (Hâtemu'n-Nebî'nin nübuvvet mişkatından) aldıkları gibi, velâyetlerini de yine hâtemu'l-velî olan Nebîmiz'in (velâyet) mişkatından alırlar.[507] Bunu İbn Arabî'nin "Hz. Âdem daha su ve toprak arası bir haldeyken (yaratılmamışken) Hâtemu'l evliyâ (Peygaberimizin velâyet yönü) velî idi"[508]sözünden de anlamak mümkündür. Ahmed Avni Konuk'un şu sözleri de bu görüşü desteklemektedir: "Peygamberler bahsedilen ilmi her ne zaman görseler, ancak evliyânın sonuncusunun mişkâtından görürler. Ve evliyânın sonuncusunun mişkâti Muhammedî hâs velâyettir ve makâm-ı mahmûddur; ve o ilmi oradan velâyetleri yönüyle alırlar, nübüvvetleri yönüyle almazlar." Kısaca nebîler nübuvetlerini Peygamberimizin (ilk nûr oluşu hasebiyle) nübuvetinden; velayetlerini de yine aynı şekilde peygamberimizin velâyet mişkatından alırlar, başka bir velîden değil.

İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* adlı kitabının "Şisiye Fas"'ında geçen yukarıdaki sözlerinden dolayı, İbn Arabî'nin "Velî nebîden üstündür" dediği ileri sürülerek eleştirilmiştir. Oysa "Şis Fas"ındaki

[507] İbn Arabî, *Füsûsu'l-hikem*, s. 64.
[508] İbn Arabî, *Füsûsu'l-hikem*, s. 64.

ifadelerine İbn Arabî, aynı eserinin "Üzeyriye Fas"ında açıklık getirmekte ve şöyle demektedir: "Eğer sen, ehlullahın birisinden "Velâyet, nübüvvetten a'lâdır" sözünü işitirsen ve yâhut ehlullahdan birisinin bu sözü söylediği sana nakil olunursa, bilesin ki, bunun ma'nâsı yukarıda bahsedilen şeyden ibarettir. Ya'nî velînin nebî ile resûlün üstünde olması bir kişinin kendi şahsında olan velâyet, nübüvvet ve risâlet i'tibâriyledir; bu sözden kasıt ancak budur. Yoksa bir nebînin şerîatına tâbi' olupta velâyet mertebesini kazanan kimsenin velâyeti, aslâ tâbi' olduğu nebînin nübuvvetinden yüksek olamaz. Çünkü kendisi tâbi'dir ve kendisinde tâbi' olmaklık sıfatı bulundukça tâbi' olunanı idrâk edemez. Eğer idrâk etseydi, kendisinde bu tâbi' olmaklık sıfatı bulunmazdı. Burasını dikkatle anla!"[509] Buradan İbn Arabî'nin her nebî'de velâyet ve nübuvvet bulunduğu görüşünden hareket ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre şer'i bir mesele hakkında konuşan nebî, nübuvveti gereği söz söylerken, vahdet konusunda konuşurken, velâyet yönüyle söz söyler. Bu anlamda o nebîde bulunan velâyet yönü, yine aynı nebîde bulunan nübûvvet yönünden daha mükemmeldir. Durum böyle olunca yanî nebîler velâyetlerini nebîmizin velâyet mişkatından alınca, Nebîmizin velâyet yönünün diğer nebîlerin velâyet yönünden daha üstün olduğu anlaşıldığı gibi, aynı

[509] İbn Arabî, *Füsûsu'l-hikem*, s. 135.

nebîdeki velâyet, yine o nebîdeki nübuvetten üstün olmaktadır. Yoksa herhangi bir velî, herhangi bir nebîden üstün olamaz. İbn Arabî'nin böyle dediği anlaşılınca aslında yanlış anlamaya mahal olmadığı görülmektedir. Hal böyle olmakla beraber İmâm Rabbânî ve takipçileri gibi müellifimiz de İbn Arabî'nin bu sözlerini eleştirmiştir.

Bu konuya müellifimiz, Nübuvvet Kemâlâti Murâkabesinde değinmektedir. Ona göre "Bu kemâlât (nübuvvet kemâlâti), aslî olarak enbiyaya ve bir de tabiiyet ve veraset yoluyla ümmetin bazı büyüklerine mahsûstur. Ancak bu durum, ümmetin söz konusu büyüklerinin enbiya ile müsavî olmalarını gerektirmez."[510]Yani her ne kadar kemâlât yönüyle nebî olamayan bazı büyükler de bu makâma erişselerde bu durum onları, nebîler derecesine veya onun üstüne çıkarmaz. Çünkü nübuvvet makâmına kemâliyet olarak ulaşmak ile bu makâm sahibi olmak (nübuvvet makâmı sahibi olup mansıb olarak bu makâmda bulunmak) arasında fark vardır. Yani velî bu kemâla erebilir ama nebîlik mansıbı elde edemez ve bu anlamda onlarla asla eşit olamaz. Velînin elde ettiği bu kemâl da ancak peygamberimiz'e (s.a.v.) olan tabiiyeti sayesindedir. Yine velînin elde ettiği bu kemâlat, ancak nübuvvet kemâlatının zıllıdır (gölgesidir). Bu durumda velayetin

[510] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 39a.

nübuvvetten daha faziletli olduğu gibi bir vehme kapılmak, müellifimize göre yanlıştır.[511]

Müellifimiz, yukarıda bahsi geçen İbn Arabî'nin "Nebînin velâyet yönü onun nübuvvet yönünden üstündür" şeklindeki sözlerini de, İbn Arabî ismini vermeden, "Bundan daha da şaşılacak olanı, Nebî'nin velâyetinin onun nübuvvetinden daha faziletli olduğunu söyleyen kimsedir"[512] diyerek eleştirmektedir. Ona göre bu yanlış bir vehmden kaynaklanmaktadır. Bunu da İmâm Rabbânî'nin şu sözlerine dayandırmaktadır: "Şüphesiz nübuvvetin kemâlâtı, yükselme (urûc) mertebelerinde meydana gelir. Nübuvvet sahibinin yüzü, urûcları esnasında Hakk'a, ancak iniş esnasında halka yönelik olur. Velâyet, urûc mertebelerinde, Nübuvvet ise nüzûl (iniş) basamaklarında gerçekleşir. Dolayısıyla nübuvvetin bu basamaklarda velâyetin ise urûclarda gerçekleşmesi durumu, velâyetin nübuvvetten üstün olduğu vehmini doğurmaktadır."[513]Dolayısıyla müellifimiz, herhangi bir velîninin nebîden üstün olamayacağını beyan etmekle beraber, herhangi bir nebîdeki velayetin yine o nebîdeki nübuvvetten üstün olduğu görüşünü de red etmektedir. O da İmâm Rabbânî gibi, aynı kimseye ait olsalar bile, nübuvettin velâyetten

[511] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 39a.
[512] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 39a-b.
[513] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 39b; bkz. İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 420 (no. 260).

daha üstün olduğunu hatta nübuvvet kemâli yanında velâyet kemâlinin söz konusu olamayacağını görüşünü savunmaktadır.[514]

Müellifimiz, hakîkatlar açısından da velâyet meselesini değerlendirmektedir. Ona göre Peygamberimizin (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiş olan Ahmed ve Muhammed isimleri mevcuttur. Yüce Allah bunu **مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ** "*Muhammed Allah'ın Resûludur*"[515] **يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ** *" (İsâ a.s.), benden sonra ismi Ahmed olan birisiyle (sizi müjdeleyen bir Nebî'yim)…"*[516]âyetleri ile bildirmiştir. Aynı zamanda bu her iki isme ait tek başlarına birer velâyetleri vardır. Bunlar da "Velâyet-i Muhammediyye" ve "Velâyet-i Ahmediyye"dir. Bunlardan "Velâyet-i Muhammediyye her ne kadar "Mahbûbiyet Makâmından" nâşi ise de kendisine "Muhibbiyet" de karışmıştır. Bu da "Muhabbet-i Sırf" makâmına tabidir. "Velâyet-i Ahmediyye" ise kendisinde asla muhibbiyyetten yana şaibe bulunmayan Mahbûbiyet-i sırf'tan nâşidir. Bu da diğer velâyetten öndedir.[517]

[514] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 46a.
[515] Feth, 48/29
[516] Saff, 61/6.
[517] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 49b.

2.15. Nakşibendilikte İcra Edilen Hatm-i Hâcegân ve Çeşitleri

Tarîkatların çokça önemsedikleri uygulamaların başında ferdî ve toplu olarak yapılan zikirler gelir. Hemen hemen her tarikatta var olan bu uygulamanın Nakşibendiyye Tarîkatı'nda topluca icrâ edilen şekline Hatm-i hâcegân denir. Bu zikir için "sonlandırma" anlamına gelen "hatm" kelimesinin kullanımıyla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisi Nakşibendiyye büyüklerinin sohbet meclislerini toplu olarak yaptıkları bu zikirle bitirmeleridir.[518] Bir diğeri, bu zikrin başında ve sonunda Kur'ân'ın özeti kabul edilen Fâtiha sûresinin okunmasıdır. Kur'ân'ın özeti sayılan Fâtiha sûresinin okunması bir nevi Kur'ân'ın hatmedilmesi (baştan sona okumuş) olarak kabul edildiği için bu zikre hatm-i hâcegân ismi verilmiştir. Genel kabul gören görüşe göre ise "bir faydanın celbi veya bir belanın defedilmesi" için bu zikrin vesile kılınıp bununla sonlanacağı (hatm) düşüncesidir. [519]

Nakşibendiyye'ye dair eski kaynaklarda rastlanılmayan hatm-i hâcegânın ilk defa kim tarafında başlatıldığı bilinmemektedir. Bu uygulamaya ilk olarak

---

[518] Mehmet Saki Çakır, "Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Sayı: 2 (Güz-2019), s. 490.

[519] Çakır, "Hatm-i Hâcegân", s. 490; Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", *DİA*, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 476.

Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1196/1782)'nin *İzhâr-ı esrâr-ı nihân ez envâr-ı hatm-i hâcegân* adlı eserinde rastlanıldığı söylense de[520] bu, oldukça geç bir dönemdir. Hatm-i hâcegân'ın ilk olarak tarif edildiği en eski kaynak, X/XVI. yüzyılda yaşamış olan Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın torunu Hâce Abduşşehîd'in (v. 983/1575) Mirza Şerefeddin Hüseynî'ye gönderdiği Farsça bir yazıdan ibarettir. Bu yazıda hatme tarif edilmiştir.[521] Ancak "hatm-i hâcegân" isminin başında yer alan "hâcegân" kelimesinden hareketle bu zikrin, Bahâeddin Nakşibend (ö.791/1389) öncesi hâcegân döneminden beri var olduğu söylenebîlir.[522]

Hâlidîlik öncesi döneme bakıldığı zaman genel anlamda Hâce Abduşşehîd'in söz konusu hatme tarifinin esaslarını özetledikleri görülmektedir.[523]Erken dönem Nakşibendiyye Tarîkatı'nda hatme, her gün veya belli günlerde düzenli yapılan zikirler olmayıp "bir ihtiyacın giderilmesi veya bir musibetin defedilmesi" için tertip edildiği anlaşılmaktadır. Ancak özellikle XII/XVIII. yüzyıl kaynaklarında hetmenin haftanın belli gün ve saatlerinde icrâ edildiği görülmektedir.[524] Müellifimiz de sabah veya işrak vaktinden sonra, ikindi namazından

[520] Öngören, "Hatm-i Hâcegân", c. XVI, s. 477.
[521] Çakır, "Hatm-i Hâcegân", s. 491.
[522] Ubeydullah Nehrî, *Tuhfetu'l-ahbâb*, haz. Seyyid İslam Duagû, İntişârât-ı Hüseynî, Urumiye, 1386hş, s. 339.
[523] Çakır, "Hatm-i Hâcegân", s. 491.
[524] Çakır, "Hatm-i Hâcegân", s. 490.

sonra ve yatsı namazından sonra olmak üzere günde üç defa hatme yapanlar olduğunu belirtmekte ve "bazıları sabah ve yatsı namazından sonra icrâ etmiştir" demektedir.[525]

Müellifimize göre hatme halkası başında bulunup hatmeyi icrâ edecek kimsenin tasarruf ve icâzet bakımından irşâd ehli seviyesinde birisi olması gerekmez. Ancak Nakşibendiyye Tarîkatı'na girmemiş olan bir kimsenin hatmede yer almaması gerekir. Bunun da delili, Resûlullah'ın (s.a.v.), "*İçinizde yabancı kimse var mı*?" diye sorması ve orada bulunanların 'Hayır' demeleri üzerine Allah'ın Resûlü'nün (s.a.v.) kapının kilitlenmesini emretmesi şeklinde gelen hadîstir. Aklî delile gelince müellifimize göre hatmede sola doğru yansıyan bir nûr vardır ve tarikat ehli olmayan birisi halkaya dahil olduğunda bu nûrun solda bulunan diğer ihvana geçmesine engel olabilir, düşüncesidir. Bununla beraber ona göre ehlullahı kabul edip onlara karşı sırlarını düzenlemiş olan kimsenin halkaya dâhil olmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Genel kanaat böyle olmakla birlikte müellifimiz; "Meşâyıhtan bazıları, kalbleri Allah'ın zikrine, cisimleri onun (Şanı Yüce Allah'ın) ibâdet ve taâtine karşı yumuşar ümidiyle İslâm'la isimlendirilmiş olan (Müslüman olduğu söylenen) hiç kimseyi hatmeye dâhil olmaktan men

[525] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 58b-59b.

etmemişlerdir" diyerek bu konuda esneklik gösterenlerin olduğunu da ifade etmektedir.[526]

Müellifimiz, kendi dönemlerine kadar Hâlidîlik'te icrâ edeilen dört hatme çeşidinden bahsetmektedir. Bunlar; Hatm-i hâcegân, Şeyh Muhammed Bâkibillah hatmesi, İmâm Rabbânî hatmesi ve Hace Muhammed Ma'sûm hatmeleridir. Bunların icrâsını da şu şekilde tarif etmektedir:

1. Hatm-i Hâcegân: Allah'a, beş, yedi, onbeş veya yirmi defa istiğfarda bulunulur. "Sonra bir müddet râbıta yapılır. Ardında yedi Fatiha okunur ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yüz defa salâvat getirilir. Salâvattan sonra yetmiş dokuz inşirah (sûresi) okunur ve ardından bin bir ihlâs okunur. Tekrar yedi Fatiha okunur, ardından yüz salâvât okunur."[527]

2. Şeyh Muhammed Bâkibillah Hatmesi: "Birinci hatmede olduğu gibi Allah'a istiğfarda (beş, yedi, on beş veya yirmi beş defa) bulunulur. Yine onda olduğu gibi râbıta yapılır. Yine aynı şekilde yedi Fatiha okunur ve ardında nebîlerin hatemi üzerine yüz salâvât getirilir. Bunu yaptıktan sonra beş yüz defa ' يا باقي انت الباقي -Yâ bâkî ente'l-bâkî' denilir. Ardından aynı şekilde tekrar yedi Fatiha okunur ve yüz salâvât getirilir. Burada salavât siğası şu şekildedir: " صلى الله على النبي محمد وآله

[526] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 59a.
[527] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 59b.

وصحبه اجمعين -Sallallahu ala'n-nebîyyi Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmaîn."[528]

3. İmâm Rabbânî Hatmesi: Bu hatme, İmâm Rabbânî hatmesidir. İcrâsı, bir önceki hatmeyle aynıdır. Ancak tek farkı, "Yâ bâkî ente'l-bâkî" yerine burada " لا حول ولا قوة الا با الله العلي العظيم - Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm" denilmesidir.[529]

4. Hace Muhammed Ma'sûm Hatmesi: Bu hatme, (İmâm Rabbânî'nin) oğlu Hace Muhammed Ma'sum'un hatmesidir. Bunun da icrâsı önceki iki hatme icrâsıyla aynıdır. Ancak beş yüzüncü defadan (Yâ bâkî ente'l-bâkî veya Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm denildikten) sonra, ' لا اله الّا انت سبحانك اني كنت من الظالمين- Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî kuntu mine'z-zâlimîn" denilir ve sevabı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âl ve ashabının rûhlarına bağışlanır.[530]

Söz konusu Hatmeleri tabloda şöyle göstermek mümkündür.

[528] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 59b.
[529] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 59b.
[530] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 59b.

	İstiğfar	Râbıta	Fatiha	Sala-vat	İnşirah	İhlâs	Fati-ha	Salavat
Hatm-i Hâcegân	5-7-15 veya 25	Var	7	100	79	1001	7	100
Muhammed Bâkibillah Hatmesi	5-7-15 veya 25	Var	7	100	Yâ bâkî ente'l-bâkî zikri 500 defa	-----	7	100
İmâm Rabbânî Hatmesi	5-7-15 veya 25	Var	7	100	Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm 500 defa	-----	7	100
Hace Muhammed Ma'sûm hatmesi	5-7-15 veya 25	Var	7	100	Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm 500 defa	------	7	100

2.16. Nakşibendiyye Tarîkatı'nda Yer Alan Bir Takım Evrâd ve Duâlar

Müellifimiz, Nakşibendiyye Tarîkatı'nda şeyh tarafından mürîde vazife olarak verilen bir takım evrâd, duâ ve nafilelerden de bahsetmektedir. Biz de bunları burada özetlemenin yararlı olacağını düşündük.

Müellifimizin bahsettiği bu evrâd ve duâlar, ârif olan sâlike mâsivâdan alakasını tam olarak kestikten sonra görev olarak verilir. Bunlar da şu vazifelerdir:

1. Kalb ile birlikte dille çokça ihlâs kelimesi zikrini yapmak. Bunu teşbihle ya da teşbihsiz olarak yapması arasında bir fark yoktur. Bunun sayısı da bin ile beş bin arasıdır. Daha fazla yapmak ise sevabı artırır, kurbu sağlar.[531]

2. Tarîkat meşâyihi tarafından belirlenmiş olan bir diğer vazife ise işrâk, duhâ, evvâbin namazları ile gece kıyamı ve teheccüdde yerine getirilmesi gereken vazifelerdir. Bunun içine beş vakit namazdan önce ve sonra kılınan sünnetler, vitir, tahiyatu'l-mescid, abdest namazı ve fıkıh kitaplarında belirtilmiş olan sâir nâfileler de dahildir. [532]

3. Âyete'l-kürsü'yü okuyup otuz üç defa "Sübhânellah", otuz üç defa "elhamdulillah" ve otuz dört defa "Allah ekber" demek, yine " استغفر الله الذى لا اله

[531] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc,* vr. 60a.
[532] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc,* vr. 60a.

الا هو الحيّ القيّوم واتوب اليه -estağfirullah ellezî lâ ilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm ve etûbu ileyh", beş vakit namazdan sonra ve uyumadan önce üçer defa ihlâs ile muâvvizeteyn (Felâk ve Nâs) sûrelerini okumak. Yüz defa "Sübhânellah ve bi hamdih Sübhânellahu'l-azîm" demek yine yüz defa "Sübhânellah", "Allah ekber" ve "elhamdulillah" demek ve on defa da "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" demek ve Resûlullah'a (s.a.v.) her sabah ve akşam on defa salavât getirmek.[533]

Bunların dışında şu duâlar da yapılır: Yatarken on defa "Lâ havle velâ kuvvete illâ billah" demek. Güneş batarken yetmiş defa "Sübhânellah" demek. Her sabah ve akşam şu duâyı okumak: " اللهمّ ما اصبح بي من نعمة او بأحد من خلقك فمنك وحدك لا شريك لك فلك الحمد ولك الشكر - Allahumme mâ asbahe bî min ni'metin ev bi ahadin min halkike fe minke vahdeke lâ şerike leke feleke'l-hamdu ve leke'ş-şukr." (Allah'ım! Bana veya mahlûkatından herhangi birisine verilen her nimet, yalnızca sendendir, senin ortağın yoktur, hamd ve şükür sanadır." Her gün ve gece şu duâyı bir defa okumak: سبحان القائم الدّائم سبحان حيّ الذي لا يموت سبّوح قدّوس ربّ الملائكة والرّوح سبحان العليّ الاعلى سبحانه وتعالى "Subhâne'l-kâimi'd-dâim subhâne'l-hayyi'l-lezî lâ yemût. Subbûhun kuddûsun rabbu'l-melâiketi ve'r-Rûh, Subhâne'l-aliyi'l-a'lâ subhânehu ve taâlâ" (*Kâim ve dâim olan Allah'ın şânı yücedir. Hayy*

[533] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 60a.

(diri) ve kayyûm olan Allah'ın şânı yücedir. Ölümsüz ve diri olan Allah'ın şanı yücedir. O eksiklerden münezzeh ve mukaddes olandır. Meleklerin ve Rûh'un (Cebrâil) rabbidir. Aliyu'l-a'lâ olan Allah'ın şanı yücedir. O, sübhân ve yüce olandır."[534]

Her gün yüz defa : "Lâ ilâhe illallah el-meliki'l-hakki'l-mubîn" duâsını okumak. Yirmi beş veya yirmi yedi defa "Allahummeğfir li'l-mü'minine ve'l-mü'minât", "Estağfirullahe'l-lezî lâ ilâhe illâ huve'r-Rahmânu'r-Rahîm el-Hayyû'l-kayyûm ellezî lâ yemûtu ve etûbu ileyh, rabbiğfirlî" duasını yirmi beş defa okumak.

Yine sâdâtın büyükleri ihtiyaçların giderilmesi ve müşkil durumların halli için şu duâları belirlemişlerdir: Yüz salâvat getirdikten sonra "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm" dedikten sonra tekrar yüz salâvat okumak.[535]

[534] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 60a.
[535] Şeyh BahâuddînTâhâ, *Minhâc*, vr. 60b.

SONUÇ

Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, geleneksel Osmanlı medrese ve tekkelerinde okumuş ve buralarda müderrislik ve şeyhlik yapmış olan âlim/sûfî şahsiyetlerden birisidir. Doğup büyüdüğü yer olan Bahdînan Bölgesi, bugün Kuzey Irak Kürt Devleti sınırları içerisinde kalan bir yeri ifade etmektedir. Bugünkü Kuzey Irak Kürt Devleti, halk arasında Soran ve Bahdînân diye ikiye ayrılmaktadır. Bunların sınırını Zap Suyu belirlemektedir. Buna göre Zap Suyu'nun doğusu Soran batısı ise Bahdînân'dır. Bunun merkezi de müellifimizin yaşayıp büyüdüğü yer olan İmâdiye'dir. Günümüzde İmâdiye, Türkiye sınırına 17 km. mesafede bulunan bir yerdir.

İmâdiye, dönemin önde gelen ilim merkezlerinden birisi olmuştur. İmâdiye ve çevresinde önemli medrese ve tekkeler kurulmuş ve buralardan önemli âlim ve sûfîler yetişmiştir. Arynı zamanda önemli kütüphaneler kurulmuştur. Ancak ne yazık ki bölgeyi istila eden İngiliz güçleri tarafından söz konusu ilim merkezleri ile kütüphanelerin önemli bir kısmı yakılıp yıkılmış ve böylece birçok önemli eser, günümüze ulaşamadan yok olmuştur.

Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, ilim ve irfân merkezi olan böyle bir yerde 1259/1843 yılında doğmuş ve 1337/1918'de vefât etmiştir. Şeyh Tâhâ'nın doğduğu yer

olan Mâî/Mâye, Bahdînan Beyliği içinde yer alan Yukarı Pervarî'ye[536] bağlı bir köydür. Kaynaklarda âlim, şâir ve mürşîd bir şahsiyet olduğu belirtilen Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın, birçok eser yazdığı kayıtlıdır. Ancak bunlardan birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Önsözde belirtmeye çalıştığımız gibi Tasavvufa dair olan *Minhâc* adlı eseri de tevafuken Hakkâri'de elimize geçmiştir. Bu nüsha da bildiğimiz tek nüshadır. Bu anlamda eserin tanıtılması önem arz etmektedir.

Yaptığımız çalışma sonucu müellifimizin, âlim ve sûfî kişiliği yanı sıra aynı zamanda şâir bir kişiliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Kaynaklarda kendisine ait bir *Divân*'dan bahsedilse de söz konusu *Divân* günümüze ulaşmamıştır.

Şeyh Bahâuddîn Tâhâ, zâhir ilimlerde tanınmış ve bir dönem memleketinde kâdılık ta yapmıştır. Daha sonra seyr-u sülûka girmiş, bölgenin önemli Hâlidî şeyhlerinden olan Şeyh Muhammed Nuruddîn el-Bamernî'ye intisab etmiş ve kendisinden Nakşibendiyye Tarîkatı icâzeti almıştır.

---

[536] Pervarî (Bervârî); Bahdînân Beyliği içerisinde yer alır ve coğrafî konumuna göre Aşağı Bervârî ve Yukarı Bervarî diye ikiye ayrılır. Müellfimizin Köyü olam Mâî/Mâye, Yukarı Bervârî kısmında bulunmaktadır. Yukarî Bervarî, batıda Hâbûr Nehri, Doğuda Yukarı Zâb ve Metina Dağı, Güneyde Türkiye sınırına kadar uzanan bir bölgedir. Bkz. İmâd Abdusselâm Raûf, *el-Mu'cemu't-târîhî li imâreti Bahdînân*, matbaatu'l-Hâc Hâşim, Erbîl, 2011, s. 74.

Kendisine ait herhangi bir tarikat icazetine ulaşılmamış; ancak Şeyh Tâhâ'nn şeyhi olan Şeyh Muhammed Nuruddîn el-Bamernî'nin diğer bir halifesi olan Şeyh Muhammed Bahâuddîn el- Hâlidî en-Nakşibendî'nin Hakkârili halifesi Şeyh Selim Seven'e ait icâzetnâme tarafımızdan tespit edilmiştir. Böylece müellifimizin tarikat silsilesine de birinci elden ulaşılmıştır.

Âlim ve sûfî bir şahsiyet olduğunu söylediğimiz Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın bulduğumuz *Minhâc* adlı tasavvufî eseri, Hâlidiyye Tarîkatı'nın esasları ve genel anlamda tasavvufî konular hakkında önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu eserden istifade ile birçok kitabı günümüze ulaşamamış olan Şeyh Bahâuddîn Tâhâ'nın tasavvufî görüşlerini inceleyip aktarma imkânı elde edilmiştir.

Kısaca unutulmaya yüz tutmuş olan önemli şahsiyetlerden birisi olan Şeyh Bahâuddîn Tâhâ ve *Minhâc* adlı eseri, bu çalışma ile akademi dünyasına tanıtılmış ve söz konusu eser istifadeye sunulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

el-Abbâsî, Mahfûz. *İmâretu Bahdînân: el-Abbâsiyye*, Matbaatu'l-Cumhuriyye, Mûsul, 1388/1969.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Akot, Bülent. *Tasavvufun 100'ü*, OTTO Yay., Ankara, ts.

Aktepe, Abdurrahman. *Risâletu'l-edeb ve'l-âdâb.*

Algar, Hamid. "Hâcegân", *DİA*, İstanbul, 1996.

Arapzâde, Muhammed. *Mîzânu't-Tarîk*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no. 6542/2.

el-Azâvî, Abbâs. *el-İmâdiye*, tahk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî-Abdulkerîm Findî, Matbaatu Vezâreti's-Sekâfiyye, Havlir, 1998.

Bâdî, İsmâîl. *Şeyh Yûnus el-Kurdî*, İttihâdu Udebâi'l-Kürd, Duhûk, 2012.

_____. *Şeyh Yûnus el-Kurdî ve resâiluhu fî edebi's-sûfi'l-İslâmî*, İttihâdu'l-udebâi'l-Kürd, Duhûk, 2011.

el-Bağdâdî, Ziyâuddîn Mevlânâ Hâlid. *Risâle fî tahkîki'r-râbita*, ts.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1407/1987.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul, 2004.

el-Cevziyye, İbn Kayyim. *Kitâbu'r-Rûh*, ter. Şaban Haklı, İz Yay., İstanbul, 1993.

Çakır, Mehmet Saki. "Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Sayı: 2 (Güz-2019).

Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, İstanbul, 2012.

Devellioğlu, Ferit. *Osmnlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Elbânî, Muhammed. *et-Tevessul*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, ts.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *Vahdet-i Vucûd ve İbn Arabî*, haz., Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul, 1991.

Erzurumî, İbrahim Hakkı. *Cilâü'l-kulûb Zikrullah: Allah'a Ulaştıran On Esas*, ter. Ferzende İdiz, Hâcegân Yay., İstanbul, 2012.

el-Gûrânî, Alî Seydo. *Min Ummân ile'l-İmâdiyye*, Dâru Ârâs, Erbîl, 2012.

el-Hamevî, Yâkût b. Abbdulah. *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts.

Herûtî, Sa'dî Osmân. *Kurdistân ve'l-imbarâtûriyetu'l-Osmâniyye*, Mektebetu Hânî, Duhûk, 2008.

el-Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l Mahcûb*, ter. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2010.

İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, tahk. Ebu'l-A'lâ Afifî, Kahire,1976.

İbn Esîr, Ebu'l-Hasan Alî. *el-Kâmil fi't-tarîh*, tahk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İ lmiyye, Beyrût, 1415/1994.

İbn Haldûn. *Şifâu's-sâil*, tahk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî, İstanbul, 1958.

İbn Kesîr, Ebû Fedâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihaye*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dârü'l-Hicr, 1418/1998.

İbn Manzûr, Muhammed b. Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, ts.

İbn Verdî, Zeynuddîn Ömer. *Târihu İbni'l-Verdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1996.

İbrâhîm Mustafa, *Mu'cemü'l-vasît*, Dârü'd-Da've, ts.

İdiz, Ferzende. "Adî b. Müsâfir, Adeviyye Tarîkatı ve Yezîdîlik" *Ekev Akademi Dergisi*, S: 55, Erzurum, 2013.

_____. "Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî ve Minhâc adlı Eseri", *Akademiar Dergisi*, S: 3, (Aralık-2017).

_____. "Son Dönem Hakkâri Sûfîlerinden Şeyh Selim Efendi" *Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Kitabı*, ss. 154-162.

_____. *İmâm Süyûtî ve Tasavvuf*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul 2019.

_____. "Tasavvuf Klasikleri Bağlamında Tasavvufta Öz-Eleştiri Kültürürü", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, Ensâr Yay., İstanbul, 2019.

_____. "Müceddidiye Tarîkatı'nda Murâkabeler: Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmadî'nin Minhâc Adlı Eseri Bağlamında", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 13 Sayı: 73 (Ekim 2020),

İmâm Rabbâni. *Mektûbât*, İhlâs Vakfı Yay. İstanbul, 1423/2002.

_____. *Mebde ve meâd*, ter. Süleyman Kuku, İstanbul, 2002.

Kam, Ferid. *Vahdet-i Vucûd,* haz., Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2005.

Kanar, Mehmet. *Türkçe Farsça Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

_____. *Arapça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

Kaplan, Yaşar. "Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdînân ve Nehri", *Uluslararası Seyyid Tâhâ-ı Hakkâri Sempozyumu*, Hakkari Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.

el-Kârî, Alî. *el-Masnû fî ma'rifeti'il-hadîsi'l-mevzû*, Mektebetu Matbûâti'l-İslâmiyye, ts.

Kâşânî, Abdurezzak. *Letâifü'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm: Tasavvuf Sözlüğü*, ter. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004.

Kehya, İrfan. *Nakşibendîlikte Murâkabe ve İhsan*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2018.

Kelâbâzî, Muhammed. *et-Taarruf li mezhebi ehl-i't-tasavvuf*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1400/1980.

Kemikli, Bilal. "Tasavvuf Edebiyatında Hulûl ve İttihada Dâir Bir Risâle: Risâle-i Reddi Hulûl ve İttihad", *Tasavvuf,* S: 5, Ankara, 2001.

Kuşeyrî, Abdülkerîm. er-*Risâle*, Dârü'l-Hayr, Beyrût, 1416/1995.

Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî,* haz. Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, 2004.

Molla Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed. *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-Kudüs*, ter. Lamiî Çelebî, Sad. Abdülkadir Akçiçek, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1981.

Mustakimzâde, *Şerîatu't-Tarîka*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

el-Munâvî, Muhammed Abdurrauf. *Feyzu'l-kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

Müslim b. Haccâc. *Sahîh*, tahk. Muhammed Fuâd Abdulbaki, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.

en-Nakşibendî, Şemsuddîn Mehmed Nûrî. *Risâle-i Murâkabe,* Milli Ktp., 06Mil Yz A 3527.

Nehrî, Ubeydullah. *Tuhfetu'l-ahbâb*, haz. Seyyid İslam Duagû, İntişârât-ı Hüseynî, Urumiye, 1386hş.

Öngören, Reşat. "Hatm-i Hâcegân", *DİA*, İstanbul, 1997.

_____. "Tarîkat", *DİA*, İstanbul, 2011.

_____. "Zikir", *DİA*, İstanbul, 2013.

Özaydın, Murat. "Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşbendîliğin On bir Temel Esası", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S: 50 (Yaz-2014).

er-Râzî, Muhammed b. Ebibekir. *Muhtârü's-Sıhâh*, tahk. Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lübnân, Beyrût, 1415/1995.

Raûf, İmâd Abdusselâm. *el-Mûsul fi'l-ahdi'l-Osmânî*, Matbaatu'l-Âdâb, Necef, 1395/1975.

_____. *el-Mu'cemu't-târîhî li imâreti Bahdînân*, Matbaatu'l-Hâc Hâşim, Erbîl, 2011.

es-Selefî, Hamdî Abdulmecîd-ed-Dûskî, Tahsin İbrâhîm. *İkdü'l-cümân fî tarâcîmi'l-ulemâi ve'l-üdebâi'l-Kürd ve'l-mensûbîne ilâ müdün ve Kurâ Kürdistân,* Mektebetü'l-Asâle ve't-Türâs, 1429/2008.

es-Süyûtî, Celâluddîn. *el-Bâhir fî Hükmi'n-Nebî bi'l-bâtın ve'z-zâhir*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45 Hk 6585-4.

_____. *eş-Şerefü'l-muhattem fî mâ menne Allahu bihi alâ velîyihi's-Seyyid Ahmed er-Rifâî min takbili yedi'n-Nebî,* Miriyye Matbaası, Mısır, 1301/1884.

_____. *Te'yîdü'l-hakîkati'l-aliyye ve teşyîdü't-tarîki'ş-Şâzeliyye*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 45 Hk 1525.

_____. *Tenzîhü'l-i'tikâd ani'l-hulûl ve'l-ittihâd*, Millî Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 06 Hk 1177.

_____. *Câmiu'l-ehâdîs*, tahk. Abbâs Ahmed Sakr vd. Dâru'l-Fikr.

Şeref Han. *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul, 1971.

Tâhâ, Şeyh Bahâuddîn. *Minhâcu makâsidi'l-ebrâr ve mi'râcu mevâridi'l-ahyâr,* Yazma eser (Elyazması Nüshanın kopyası bizde mevcuttur).

_____. *İcâzetnâme*, 1340 /1921.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.

Tokâdî, Mehmet Emin. *İrşâdu's-Sâlikîn*, Çorum Hasanpaşa Ktp., no. 772. Mustakim-zâde,

Şerîatu't-Tarîka, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 625.

Topaloğlu, Bekir. "Velî", *DİA,* İstanbul, 2013.

Topbaş, Osman Nuri. *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul, 2006.

Tosun, Necdet. "Nakşibendiyye" *DİA*, İstanbul, 2006.

_____. "İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şuhûd", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, [2009], sayı: 23.

_____. "Nakşibendiyye" *DİA*, İstanbul, 2006.

_____. "Râbıta", *DİA*, İstanbul, 2007.

_____. *Bahâeddîn Nakşbend*, İnsan Yay., İstanbul, 2013.

_____. *İmâm-ı Rabbanî*, İnsan Yay., İstanbul, 2016.

et-*Tûsî,* Serrâc. *el-Lumâ',* tahk. Abdulhalim Mahmud, Tâhâ Abdulbaki, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960.

Türer, Osman. *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul, 2011.

Öğün Bezer, Gülay. "Zengi İmadüddîn", *DİA*, İstanbul, 2013.

Özaydın, Murat. "Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşbendîliğin Onbir Temel Esası", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S: 50 (Yaz-2014) ss. 213-239.

Tâhir Molla Abdullah, *Hayâtü'l-emcâd mine'l-ulemâi'l-ekrâd*, Dâru İbn Hazm, 1436/2015.

Taş, Gün. "Kuzey Irak'taki Etnik Gruplar ve Kürtler", *Politik Akademi*, Bursa, 2013, (http://politikakademi.org/2013/04/kuzey-iraktaki-etnik-gruplar-ve-kurtler, erişim, 28.12.2019).

Tokâdî, Mehmet Emin, *İrşâdu's-Sâlikîn*, Çorum Hasanpaşa Ktp., no. 772.

Uludağ, Süleyman. "Kerâmet", *DİA*, Ankara, 2002.

_____. "Makam", *DİA*, Ankara, 2003.

_____. "Murâkabe", *DİA*, İstanbul, 2006.

_____. "Nefis" *DİA*, İstanbul, 2006.

_____. "Sülûk", *DİA,* İstanbul, 2010.

_____. "Velî" *DİA*, İstanbul, 2013.

Uzun, Meryem. *Nakşîlikte Rûhanî Eğitim Usûlu: Kelimât-ı Kudsiyye,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2019.

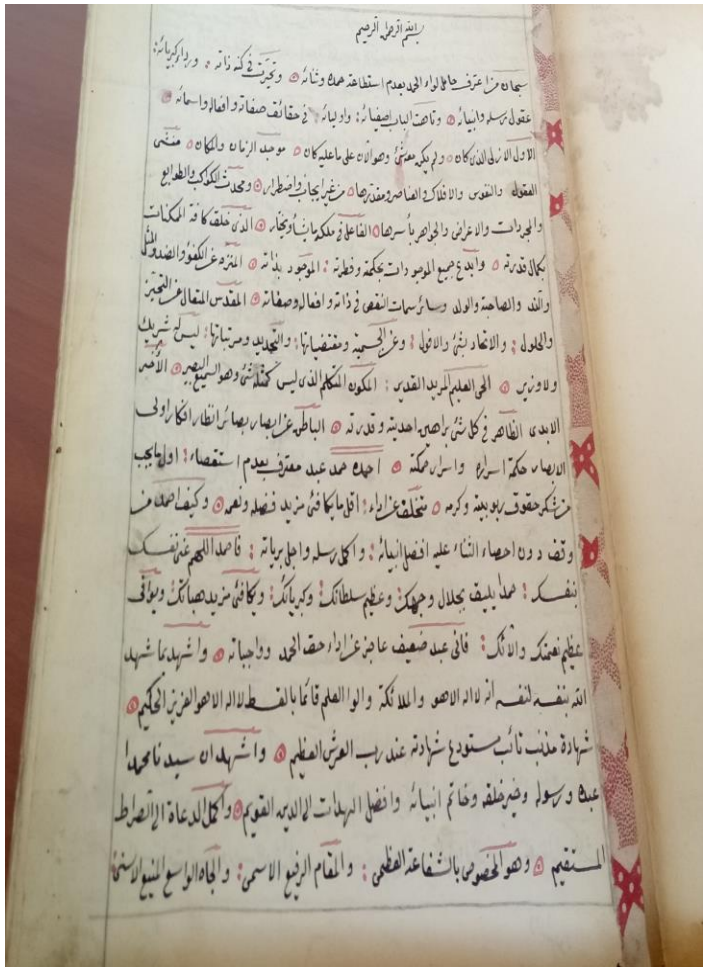
Yavuz, Yusuf Şevki. "Rûh", *DİA*, Ankara, 2018.

Yıldırım, Kadri. *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, Avesta Yay., İstanbul, 2018.

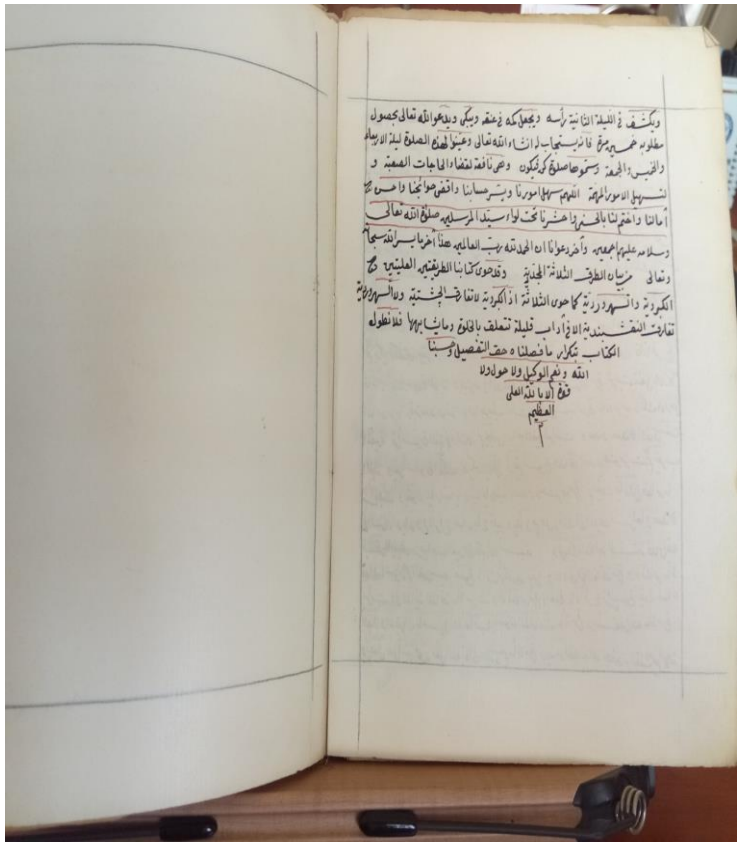
Yıldız, Adem. *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi) , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, tahk. Heyet, Dârü'l-Hidâye, ts.

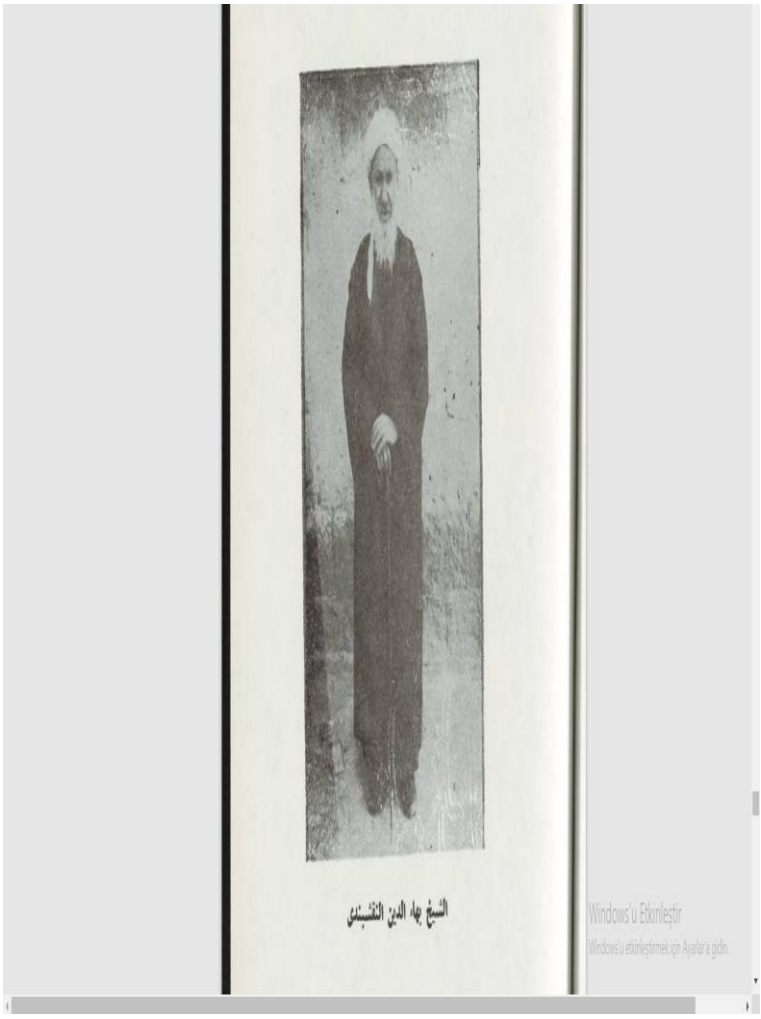
EKLER

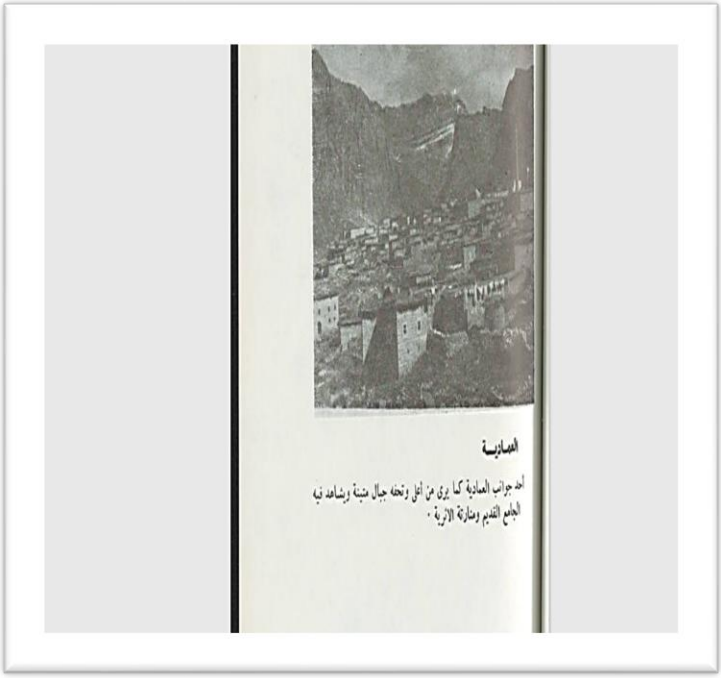
Müellifimize ait Minhâc adlı el yazması eserin ilk sayfası.

Müellifimize ait Minhâc adlı el yazması eserin son sayfası

Şeyh Bahauddîn Nakşibend

العمادية

أحد جوانب العمادية كما يرى من أعلى وتحته جبال متينة ويشاهد به الجامع القديم ومنارة الآرية .

Şeyh Tâhâ’nın doğup büyüdüğü İmâdiye’den eski bir görüntü.

Döneme ait bir harita

Bamernî Tekkesi